

**TÜRKİSTAN'DA TÜRKÇE İLK TİYATRO ESERİ:
MAHMUD HOCA BEHBUDÎ'NİN 'PEDERKÜŞ'
(BABA KATİLİ) PİYESİ-1913**

TİMUR KOCAOĞLU
(Koç Üniversitesi)

"Behbudî'yi Dünya'ya tanıtan doktora hocam Edward Allworth'un 84. doğum gününe armağan olsun!"

Gaspiralı İsmail Bey (1851-1914)'in öncülüğünde XIX. yüzyılın sonlarına doğru bütün Türk Dünyasını sarmış olan Yenileşme (Cedidcilik) hareketinin Türkistan'daki en önde gelen önderlerinden biri Mahmud Hoca Behbudî (1875-1919)'dir. Behbudî, medrese eğitimi almış ve müftülük yapmış bir kimse olmakla beraber, Türkistan'daki yenileşmenin birçok alanında öncülük yapmıştır. Bunların başında gazetecilik ile tiyatro gelir. İlk gazete yazıları, Çarlık Rus idaresi tarafından çıkarılmış olan *Türkistan Vilayetiniñ Gazeti* (1870-1918) adlı gazetede basılmış olan Behbudî daha sonraki yıllarda çok sayıda gazete ile dergide yazılar yazmış, kendisi de 1913'te *Semerkand* adlı bir gazete ve 1913-1915 yılları arasında *Âyine* (Ayna) adlı bir edebiyat dergisi çıkarmıştır.¹ Behbudî çeşitli gazetelerdeki yazılarında Türkistan'daki Türk toplumunun o günkü içler acısı durumunu açıkça sergiledikten sonra bu durumdan kurtulmak için gereken çözüm yollarını da göstermiştir. Onun yazıları arasında özellikle "Tiyatro Nedir?" adıyla kendisinin *Âyine* dergisinde

¹ Türkistan'da çıkan gazete ve dergiler konusunda topluca bilgi veren şu kaynağa bakılabilir: Timur Kocaoğlu, "Yaş Türkistan'ın Türkistan Başın Tarihindeki Yeri", *Yaş Türkistan* (Tıpkıbasım), c. 1, İstanbul 1997, 13-30.

15 Mayıs 1914 yılında yayımlanan makalesi çok önemlidir. Behbudî bu yazıda tiyatronun toplum hayatındaki önemli katkısını şöyle açıklar:

"Tiyatr nimesdür? Cevâbığa tiyatr 'ibretnamâdur, tiyatr va'zxâ-nedur, tiyatr te'zir-i edebîdir. Tiyatr âyinedür ki, umumî hâllerni anda mucessem ve nemâyan sûretde közsizler körrib ker-qulaqsızlar eşitib, eserlenür. Xulâsa: tiyatr va'z ve tenbih êtgüvçi hemde zararlık 'âdet, 'urf ve te'âmilni, qabih ve zararını ayânen körset-güvçidir. Heç kimni ri'âye qılmasdan toğrı söylegüvçi ve açıq haqiqatnı bildürgüvçidir".²

[*Tiyatro nedir? Cevabı tiyatro ders vericidir, tiyatro öğüt verilen yerdir, tiyatro edebî eleştiridir. Tiyatro bir aynadır ki, genel durumları orada somut ve açık biçimde körler görerek, sağırlar duyarak etkilenir. Özetle, tiyatro öğüt verici ve uyarıcı hem de zararlı gelenek, görenek ve eğilimleri, çirkinlik ve zararı apaçıkça göstericidir. Her kimseyi ikiyüzlülük yapmadan doğru söyleyen ve açık gerçeği bildirendir*].

Behbudî'nin tiyatro için söylemiş olduğu bu sözler, gerçekte Türkistan'daki Yenileşme (Cedidcilik) hareketinin toplumsal projesi ile felsefesini de açıklamaktadır. Behbudî ile onun izinden gidenler, tiyatroyu da toplumu eğiten bir mekteb olarak algılamışlardır. Yenileşme önderleri bu yüzden, matbuat, mekteb ve tiyatroya aynı oranda önem vermişlerdir.

I. Türkistan'da Tiyatro ve Pederküş

Orta Asya tarihi üzerine çalışan bilginler bu bölgede çok eski çağlarda sözlü sahne sanatı olarak tasvir edilebilecek türde bir tiyatro sanatının gelişmiş olduğuna dâir arkeolojik buluntuları gün ışığına kavuşturmuşlardır.³ Özellikle, kadim tiyatro türlerinden "masharabâz" (palyaço), "qızıqçı" (komedyen), "eskiyeçi" (güldürü ustası) gibi ortaoyunu ile tek adam güldürücü (bugünün

² Mahmud Hoca, "Tiyatr Nedür?", *Âyine*, 29(27 Cemâdiyu'l-âxır 1332/ 15 May 1914 – Shanba), 550-553; Özbek Kiril yazısıyla transkripsiyonu için bkz. Mahmudxoca Behbudî, *Tanlangan Eserler*, derleyen: Begali Qasimov, Taşkent 1999, 174-176 [Bu kitabın ilk baskısı 1997'dedir]; alıntıda geçen "közsizler" sözü asıl metinde "közlikler" şeklinde yanlış yazılmış olmalıdır, çünkü aynı cümle içinde geçen "ker-qulaqsızlar" ile "közlikler" sözü anlam bakımından (biri olumlu, biri olumsuz olarak) uygun değildir.

³ Şuhrat Rızayev, *Cedid Draması*, Taşkent 1997, 9-21 ("Merkezî Asiyada Teatr San'ati ve Xalq Ağzaki Draması").

“stand-up”çıları benzeri) tipleri, günümüze kadar ulaşmış ve bugün hâlâ Orta Asya’daki Türk boyları arasında yaygın örneklerdir. Eğer Türkiye’deki *Divân* edebiyatının Türkistan’daki karşılığı olan Çağatay edebiyatında çokça var olan nesir ve manzum *münâzara*, ya’ni iki kişi arasındaki karşılıklı konuşma (diyalog) türü örnekleri bir yana bırakırsak, Avrupa örneğindeki modern tiyatronun Türkistan’da neşvünema bulmasının Cedid (yenileşme) döneminde mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, bu coğrafyada Avrupa’daki örneklerine benzer ilk modern tiyatro eserinin, Türkistan’daki Cedidcilik akımının babası sayılan Mahmud Hoca Behbudî tarafından kaleme alınmış olması şaşırtıcı olmasa gerekir. Behbudî *Pederküş* (Baba Katili) piyesini 1911’de yazmışsa da, Çarlık Rusyası idâresinden yayın iznini ancak 23 Temmuz 1913’te, onu da Taşkent’teki Çarlık sansür idaresinden değil de Tiflis şehrindeki Çarlık sansür idaresinden alabilmiş, ve piyesini 1913’te Semerkand şehrinde bastırabilmiştir.⁴

Özbekistan’daki edebiyat tarihi araştırmacılarının son yıllarda yapmış oldukları incelemeler sonucunda, *Pederküş*’un kaleme alındığı 1911 yılında yazılmış olan bir başka piyes de ortaya çıkarıldı. Bu, Abdurauf Samad-Şehidî’nin *Mahremler* adlı piyesidir. Söz konusu bu eser, 1912’de, ya’ni *Pederküş*’ten bir yıl önce basılmış olsa da, halkın gözünden uzakta kaldığı ve sahnelenmediği için, Türkistan’da modern tiyatronun ve piyes edebî türünün gelişmesinde öncü bir rolü olmamıştır. Türkistan tiyatrosunun gelişmesinde asıl önemli katkıyı, bu çalışmada ele aldığımız *Pederküş* adlı piyesi ile Behbudî yapmıştır. Yine, kronolojik bakımdan burada bir başka eserden daha söz etmek gerekir ki bu da, Behbudî’nin etrafındaki Cedidci aydınlardan biri olan Abdurauf Fitrat’ın İstanbul’da 1327(1909-1910)’de *Münâzara* adıyla

⁴ Mahmud Hoca Behbudî, *Pederküş Yâxud Oqumağan Balanî Hâli?*, Semerkand 1913. Bu yazıda piyesin adı “Pederküş” olarak yazıldı. Gerçekte Farsça olan “pederkoş” (پدرکش < peder+koşten) birleşik kelimesi eserimizde Farsça imlâdan ayrılarak پدرکوش şeklinde “kef” ile “şin” arasına bir “vav” eklenerek yazılmış (Âyine dergisindeki kitab tanıtım listesinde ise “Pederküş” adı Farsça imlâya uygun olarak “vavsız” yazılmış). Farsça kelimenin ikinci bölümü olan “koş” Farsça “koşten/kuşten” (öldürmek) eyleminden geliyor. Ancak, Anadolu ile Orta Asya Türkleri Arapça ve Farsça kelimeleri söylerken bazı “o” ve “u”ları “ö” ve “ü”ye çevirerek konuşuyorlar: Arapça ‘Umr sözünün Türkçede “ömür” olarak söylenişi gibi. İşte, Farsça “pederkoş / pederkuş” da Orta Asya Türkçesinde “Pederküş” diye söylenirken, sondaki “u” kalın ünlüsü de oldukça incelenerek “ü”ye dönüşüyor. Bu yüzden, Farsça “Pederkoş” kelimesinin Türkistan’daki söylenişi “Pederküş” olarak belirlendi.

bastırdığı ve 1913'te Türkistan'a dönerken yanında getirdiği piyesidir.⁵ Ancak, Fıtrat'ın *Münâzara* adlı eseri Farsça yazılmış ve modern piyes anlayışında değil, Orta Asya'daki Çağatay ve Anadolu'daki Divân edebiyatında örnekleri görülen "münâzara" türünde kaleme alınmıştır. Karşılıklı iki kişi arasında geçen konuşmaların arka arkaya sıralanışını veren Fıtrat'ın bu eserinde hiç bir hareket yoktur. Eserini Türkistan'daki halkın kendi klasik edebiyatlarında yakından bildikleri türde kaleme alan Fıtrat'ın bu piyesi, Semerkand ile Taşkent tiyatrolarında iki perdeli olarak sahnelenmiştir.⁶ Fıtrat'ın modern tiyatrô türünde parlak eserler vermesi ise ancak 1920'lere aittir.⁷

Behbudî'nin *Pederküş* adlı piyesine zemin hazırlaması açısından, *Pederküş*'ün sahneye konulmasına kadar (1914) Türkistan'da modern tiyatronun gelişim süreci de gözardı edilmemelidir. Bu konuda hem Amerikalı araştırmacı Edward Allworth hem de Özbekistan'daki araştırmacılar çok önemli bilgiler vermektedir.⁸ Özetlemek gerekirse, Türkistan'da Avrupa anlayışındaki modern tiyatronun gelişmesinde, bir yandan Çarlık Rus idaresi altında çeşitli Rus tiyatro gruplarının Türkistan'daki şehirlerde, özellikle de Taşkent'te çok sayıda Rusça piyesi sahneye koymaları, bununla aynı dönemde Azerbaycan ve Tatar gezgin tiyatro gruplarının da Orta Asya'daki

⁵ Fıtrat-i Bukhârâyî, *Munâzara. Mudarrisi bukhârâi bâ yak nafari farangi dar hindustân dar bârai makâtibi jadida*, İstanbul 1327(1909/1910); bu Farsça piyesin Özbekçe çevirisi daha sonra basıldı: Fıtrat, *Hindistân'da Bir Ferengi ile Buxârâli Bir Müderrisiñ Bir Néçe Meseleler Hem Usul-i Cedide Xususida Qılğan Munâzarası*, mütercimi: Muallim Hacı Mu'in İbn Şükrulla Semerqandî, Taşkent 1913 (H. 1331); Rus dili çevirisi için bkz. Fitret Buxarets, *Spor buxarskago mudarrisa s yevropeytsen iz İndii o novometodnux şkolax*, Taşkent, 1911; Özbek Kiril alfabesiyle yayımı için bkz. Abdurauf Fıtrat, *Tanlangan Eserler*, c. 1, Taşkent 2000, 46-98.

⁶ M. Rahmanov, *Özbek Teatr Tarixi*, Taşkent 1968, s. 280'den Hamidulla Baltabayev aktarıyor: Abdurauf Fıtrat, *Tanlangan Eserler*, c. I, 236 (Notlar bölümü).

⁷ Edward Allworth, *Evading Reality: The Devices of Abdalrauf Fitrat, Modern Central Asian Reformist*, Leiden: Brill 2002; Timur Kocaoğlu, "Çağdaş Özbek Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, c.3, Ankara 1992, 756-768 [2. Basımı: 1998]; Timur Kocaoğlu, "Indian Revolutionaries as Metaphor in Modern Uzbek Literature", *Asia Annual 2004* (Kalküta: Maulana Abul Kalam Institute of Asian Studies)'de Temmuz 2004'te basılacak; Fıtrat'ın yazdığı piyeslerin metni için bkz. Abdurauf Fıtrat, *Tanlangan Eserler*, c.I; Abdurauf Fıtrat, *Çin Seviş*, Taşkent 1996.

⁸ Edward Allworth, "The Beginnings of the Modern Turkestanian Theater", *Slavic Review*, XXII/4(December 1964), 676-687; Edward Allworth, *Uzbek Literary Politics*, New York, Columbia University Press 1964 içinde, "Drama and the Theater", 214-235; *İstoriya uzbekskoy sovetskoy literaturı*, c.1, Taşkent 1987 içinde, "Janrı dramaturgii", 159-175; Şuhrat Rızayev, *Cedid Draması* içinde, "Türkistange Avrupaça Teatr Hem Dramaturgiyaniñ Kirib Kélişi ve Mahallı Ziyâlilar", 21-50.

Türkler arasında Azerbaycan ve Tatar Türkçelerinde piyesleri sahnelemeleri çok önemli payı vardır.⁹ Bunlar arasında, Azerbaycan Türk tiyatrosunun babası olan Mirza Fethali Ahundzâde(1812-1878)'nin piyeslerini Türkistan Türk aydınları yakından tanıyorlardı. Gezgin Azerbaycan tiyatro grupları, özellikle Ahundzâde'nin piyeslerini Türkistan'ın büyük şehirlerinde sahnelemişlerdi.¹⁰ Öte yandan, Osmanlı Devleti'nde modern tiyatronun öncülüğünü yapmış olan Türk edebiyatçıları, özellikle Şinasi, Namık Kemal ile Abdülhak Hâmid gibi önemli yazarların piyesleri de Türkistan Cedid aydınları arasında elden ele dolaşmış ve okunmuştur. Tabii, aynı dönemde halk arasında yaygın olarak *masxarabâz*, *qızıqçı*, *eskiyeçi* gibi halk sanatçıları geleneksel tiyatro türlerini yaşatmayı sürdürüyorlardı. İşte, böyle zengin bir ortamda Behbudî'nin *Pederküş* (Baba Katili) adlı eseri Türkistan'da ilk Türkçe piyes olarak hem aydınlar, hem de halk arasında büyük ilgi gördü.

II. Pederküş'ün Sahneye Konuluşu ve Yarattığı Etkiler

Pederküş piyesi ilk kez 15 Ocak 1914'te Semerkand şehrinde amatör tiyatro oyuncular tarafından sahneye konuldu.¹¹ O dönemin yerli basınında verilen bilgiye göre, Türkistan'da sahneye konan bu ilk yerli Türkçe piyesi görmek için piyesin oynanacağı salona halk akın ettiği için salondaki 320 sandalyeye 50 sandalye daha eklenmiş, buna rağmen sokakta toplanmış olan "300-400 kişilik" kalabalık da piyesi seyredemeden geri dönmek zorunda kalmıştı.¹² Aslında o gün aynı yerde seyircilere arka arkaya iki piyes gösterilir: Bunlardan biri *Pederküş*, ikincisi Tatarca "Aldaduk Hemde Aldanduk" piyesleriydi.¹³

Piyesin bu ilk sahneye konuluşunda aşağıdaki amatör sanatçılar rol almışlardır (Parentez içinde sanatçıların oynadıkları piyes kahramanlarının ad-

⁹ Bu yazı boyunca "Azerî" yerine "Azerbaycan" terimi kullanıldı (dil için *Azerbaycan Türkçesi*, millet adı olarak *Azerbaycanlı* veya *Azerbaycan Türkleri*). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde "Azerî" sözü belki bir boy (kabile) adını çağrıştırdığı için hoş karşılanmamaktadır.

¹⁰ Ahundzâde'nin yazdığı piyeslerin transkripsiyonlu metinlerini Yavuz Akpınar yayımladı: Mirza Fethali Ahunzade, *Komediler (Temsilât)*, hazırlayan: Yavuz Akpınar, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1988.

¹¹ Şuhrat Rızayev, *Cedid Draması*, 54.

¹² *Âyine*, 14(1914); Mahmudxoca Behbudî, *a.g.e.*, 11; Şuhrat Rızayev, *Cedid Draması*, 54.

¹³ Bu Tatarca piyesin yazarı ve konusu hakkında Özbekistan'daki kaynaklarda bilgi verilmemektedir.

ları yer almaktadır): Abduselâm Abdulrahimoğlu (*Bay*), Abbas (*Xayrulla*), Merdanqul Şâmuhammadoğlu (*Dâmla*), Yazdanqul Şâhuhammadoğlu (*Taşmurâd*), Mirza No'mân Mulla Fâzıl Müftioğlu (*Ziyâlı*), Ahmedcân Şemseddinov (*Pristuf*), Abdulla Bedriddinoğlu (*Baybuççe*, "Bay'ın hanımı"). O zaman bir hanım sanatçı bulunamadığından, Abdulla Bedriddinoğlu adlı erkek sanatçı Bay'ın hanımı rolünü oynamak zorunda kalmış gözükmektedir. Bay'ın oğlu Taşmurad'ın arkadaşları rollerini ise Rahimqul Muhammad Sadiqoğlu, Mirhâşim Mirrahimoğlu, Muhiddin Cörebayoğlu, Muhammad Emincân Niyâzî üstlenmişler. Piyesi sahneye koyan rejisör olarak ise Azerbaycanlı Aliesker Eskerov'un ismi verilmektedir.¹⁴ Piyes, Semerkand'dan sonra aynı yılın Şubat ve Mart aylarında Taşkent'te ve yine aynı yıl içinde Türkistan'ın başka şehirlerde de sahneye konulur. Bütün bu gösterilerden toplanan bilet gelirlerinden elde kalan kazanç ise çeşitli Cedit okullarına ve yeni Cedit okulları açacak eğitim vakıflarına paylaştırılır.¹⁵

Elinizdeki yazının sonunda tıpkıbasımı verilen *Pederküş* piyesinin 1913 baskısı 17. sayfasındaki "Eşxâs Kérek Adamlar" (Şahıslar: Gerekli Adamlar) adlı bölümde bulunan piyes kahramanları listesinde, her kahramanın adı yazılı satır sonuna çeşitli kimselerin adları bulunmaktadır. Sonradan elle yazılmış bu isimler, *Pederküş*'ün daha sonraki gösterilerinden birinde (1915'ten sonra olmalı) rol alan oynayan tiyatro sanatçılarının aid olmalıdır. Oyuncular arasında biri Marina adlı yabancı (Rus), biri de Ravza Tahirova adlı ya bir Tatar veya Azerbaycanlı Müslüman iki hanımın adı geçmektedir. Bu konu Özbekistan'da *Pederküş* ile ilgili arşiv belgeleri taranarak aydınlanabilir. Özbekistan'daki edebiyat araştırmacıları için belki yararlı olur düşüncesiyle, *Pederküş* piyesinin tıpkıbasımında bilmediğimiz bir kişi tarafından yazılmış olan bu adları ve onların oynadıkları rolleri burada verelim: Töreşef (*Bay*), Nâsırov (*Taşmurâd*), Fâzılof (*Dâmla*), Cârişef (*Teñrişul*), Xânof (*Devlet*), S. Ğayrişef (*Nâr*), Marina (*Liza*), Axundov (*Artun*), İsmetullin (*Pristuf*), Tefik (*politsey*), Melikcân (*politsey*), Ravza Tahirova (*Baybüççe*).

Yukardaki adlar arasında özellikle piyesteki "Artun" adlı meyhâneci rolünü Ahundov adlı bir Azerbaycanlı'nın oynamış olması dikkat çekicidir.

¹⁴ Şuhrat Rizayev, *Cedit Draması*, 54-55.

¹⁵ Şuhrat Rizayev, *Cedit Draması*, 56-57; Ahmet Salih Bıçakçı, *From Usûl-i Qadim to Usûl-i Jadid. Cultural Dimensions in the Formation of Uzbek National Identity (1865-1924)*, Basılmamış Doktora Tezi, Tel Aviv Üniversitesi Tarih Okulu 2003, 283-284.

İlerdeki sayfalarda verilen piyes metninde okunacağı gibi, Artun adlı meyhâ-neciyi yazar Azerbaycan ile İstanbul Türkçesi arasında bir şivede konuşturur. Ayrıca piyes boyunca ancak bir kez, o da en sonunda gözüken ve yalnızca üç kelime söyleyen Çarlık polis komiseri (Pristuf)'u oynayan İsmetullin adlı oyuncunun da adından Tatar olduğu anlaşılıyor.

Türkistan'nın çeşitli yerlerinde gerek *Pederküş* gerekse başka piyeslerin sahnelenmesinde, Türkistan'ın ilk millî tiyatro grubu olan Turan'ın katkısı büyüktür. 1913 yılında gayriresmî olarak faaliyet gösteren bu grup, 1914 yılı sonunda "Turan Tödesi" (Turan Grubu) adıyla resmî onaydan geçmiştir.¹⁶ Turan Tödesi, 27 Şubat 1914'te Taşkent'in Yeni Şehir bölümünde "Kolizy" adlı tiyatro binasında *Pederküş* piyesini sahneye koyduğu zaman salonda tam tamına 2 bin kişi vardır.¹⁷ *Pederküş*'ün arkasından da Azerbaycanlı yazar Sultan Mecid Ganizâde'nin Rus yazarı İvan İlyiç Myasnitski'den adapte ettiği bir perdelik *Xor-Xor* adlı komedisi gösterilir.¹⁸ Yavuz Akpınar'a göre, çeşitli Azerbaycan kaynakları bu eserin Taşkent'te oynandığını belirterek, "Azerbaycan dili Türkistan sahnesinde Tatar diline göre daha yaxşı anlaşılır" diye de Behbudî'nin *Âyine* dergisinden alıntı yapmışlardır.¹⁹ *Pederküş* ile adı geçen *Xor Xor* komedisinin Taşkent'te sahnelenmesinden elde edilen gelir ise Müsülman Cemiyet-i İmdâdiyesi'ne bırakılır.²⁰ Bu

¹⁶ Şuhrat Rizayev, *a.g.e.*, 60-71.

¹⁷ Şuhrat Rizayev, *a.g.e.*, 63.

¹⁸ Şuhrat Rizayev Azerbaycanlı yazarının adını yanlışlıkla "S. Muzağayni" diye vermiş (s. 63). Ege Üniversitesi öğretim üyesi Sn. Yavuz Akpınar, 8 Haziran 2004 tarihindeki e-posta yazısında yazarın doğru adını ve aşağıdaki kaynaklar ile bilgileri aktardı: Xeyrulla Memmedov, *Sultan Mecid Qenizade*, Bakû 1983, 9; Sultan Mecid Qenizade, *Gelinler Hemayili*, neşre hazırlayan: Xeyrulla Memmedov, Bakû 1986, 10. Akpınar'a göre, Sultan Mecid'in bu eseri adapte ediş tarihi olarak kaynaklar 1902 ve 1904 diye iki ayrı tarih vermektedir. *Xor Xor* piyesi Bakû'da 1908 ve 1910'da iki kez basılmıştır. Eserde bir Rus subayı, onun karısı ve emir eri olmak üzere 3 karakter bulunur. Adını, "işe yaramaz, tenbel, fırsat bulduğunda hor hor uyuklayan" bir askere nisbetle alan bu komedi, Azerbaycan'da çok tutulmuş ve birçok kez sahnelenmiştir. Akpınar'ın tahminine göre, "İvan İlyiç Myasnitski" takma adını kullanan yazar, 1870'lerden sonra Rus dergilerinde mizahî şiir ve hikayeler yazmış İvan İlyiç Barişev (1854-1911) olmalıdır.

¹⁹ Gulam Memmedli, *Azerbaycan Salnâmesi, 1850-1920*, Bakû 1975, 355; yine aynı kaynağa göre, Rus subayı (Kapitan) rolünü Aliesker Esgerov, karısı "Meryem Hanım"ı Gülüzâr Hanım, ve "Saldat"ı M. Şahbalov oynamışlar (s. 359).

²⁰ Bunu hem Şuhrat Rizayev'in *Cedid Draması* (s. 61), hem de Sayın Yavuz Akpınar'ın bana bildirdiği Gulam Memmedli'nin *Azerbaycan Salnâmesi, 1850-1920* (s. 359)

ayrıntılar, Türkistan ile Azerbaycan arasında Sovyet döneminden önceki kültürel ilişkiler, özellikle tiyatro alanındaki karşılıklı yardımlaşma açısından unutulmaması gerekli hususlardır.

1914-1917 arasında Türkistan'ın çok sayıda yerinde sahneye konan, halk ile aydınların büyük sevgisini kazanan *Pederküş* piyesinin bu gittikçe yükselen başarısı, kısa süre içerisinde çok sayıda yazarın piyes türünde eserler vermesinde tesirli olmuştur. Özbek Cedid edebiyatının ünlü romancısı Abdullah Kadîrî'nin (1897-1939) *Baxtsiz Küyav* [Talihsiz Damat] adlı tiyatro eserini 1913 yılında çıkan *Pederküş* piyesinin tesiri altında yazdığının kendim bile farkına varamadım!" şeklindeki itirafı, bu tesbiti teyid edici niteliktedir.²¹ Bu konu üzerinde çalışan Özbek bilginleri, 1911 ile 1916 yılları arasında *Pederküş* ve yukarıda söz edilen Abdurauf Samedov-Şehidî'nin *Mahremler* piyesleri dışında 28 kadar piyesin arka arkaya yazılarak basıldığını ortaya koymuştur. Bunlar, şu şekilde sıralanabilir:

1. Hacı Mu'in, Nusratulla Qudretulla, *Toy* (Düğün),
2. Hacı Mu'in, *Bay ile Xızmerkâr* (Bey ile Hizmetçi),
3. Hacı Mu'in, *Köknârı* (Sarhoş),
4. Hacı Mu'in, *Mazlume Xatın* (Zavallı Kadın),
5. Hacı Mu'in, *Cüvânbaşlık Qurbânı* (Oğlancılık Kurbanı),
6. Hacı Mu'in, *Qâzı ile Muallim* (Kadı ile Öğretmen),
7. Nusretulla Qudretulla, *Keleş Meclisi* (Danışma Meclisi),
8. Abdulla Bedrî, *Cüvânmerg* (Genç Yaşta Ölüm),
9. Abdulla Bedrî, *Axmaq* (Ahmak),
10. Hamza Hakimzâde, *Zexerli Hayat* (Zehirli Hayat),
11. Hamza Hakimzâde, *İlm Hidâyeti*,
12. Hamza Hakimzâde, *Mulla Nârmuhammad Dâmlanı Küfr Xatâsı* (Molla Narmuhamed Hoca'nın Küfür Hatası),
13. Abdulla Qâdirî, *Baxtsiz Küyav* (Talihsiz Damat),
14. Hacı Mu'in, *Eski Mekteb – Yeñi Mekteb*,
15. Abdulla Avlanî, *Advakatlık Âsân mı?* (Avukatlık Kolay mı?),
16. Abdulla Avlanî, *Pinek* (Uykulu),
17. Abdulla Avlanî, *Biz ve Siz*,
18. Ğulam Zaferî, *Baxtsiz Şâgird* (Talihsiz Çırac),
19. Abdulhamid Süleyman Çolpan, *Bay* (Bey, Zengin),
20. Abdurauf Fitrat, *Begicân*,
21. Abdurauf Fitrat, *Mevlud-i Şerif*,
22. Abdurauf Fitrat, *Abu Muslim*,
23. Xurşid, *Bezârî* (Kabadayı),
24. Xurşid, *Qara Xatın* (Kara Kadın),
25. Ahmed Pârîne (Yazarı bilinmiyor),
26. Ârif ile Ma'ruf (Yazarı bilinmiyor),
27. *Eski Mektebler Hâli*

doğruluyor. Ancak, Azerbaycan kaynağında bu cemiyetin adı "Müslüman Cemiyet-i Xayriyyesi" olarak verilmektedir.

²¹ Begali Qasimov, "Kervânbaşı", Mahmudxoca Behbudî, *Tanlangan Eserler*, 12.

(Yazarı bilinmiyor), 28. *Eşiğide Qanlı Köz Yaşlarımız* (Kapısında Kanlı Gözyaşlarımız -Yazarı bilinmiyor).²²

Bu eserlerin çoğu, konusu ve topluma verilmek istenen öğüd bakımından *Pederküş*'ün tesir ve ilhamını az veya çok yansıtır. Kazak yazarlarından Beyimbet Maylin (1894-1938)'in *Şanşar Molda* (Sivri Dilli Molla) adlı piyesi 1916'da yayımlanır.²³ Allworth ilk Kazakça piyesin 1914'te yayımlandığını söylerse de, piyes adı veya kaynak belirtmemiştir.²⁴ Kazak edebiyat tarihçileri son yıllarda yaptıkları araştırmalarında, Kazakça yazılmış ilk piyesler olarak ilâveten şu eserleri anarlar: Cüsipbek Aymautov (1889-1931)'un 1916 ile 1917 yılları arasında yazılmış ve yine aynı yıllarda sahnelenmiş olan *Rabiyğa* (Rabia), *Mansapqorlar* (Mevki Düşkünleri), *Qanapiya – Şerbanu* (Hanife – Şirbânu) piyesleri ile Seken Seyfullin (1894-1938)'in 1918 yılında oynanmış olan *Baqıt Joluna* (Talih Yoluna) adlı piyesi.²⁵ Bu ilk Kazakça piyeslerin basımları ancak 1920'lerde gerçekleştirilir. Sadrüddin Aynî'nin *Pederküş* piyesini konu edinen ve onu yermek için daha sonra Sovyet döneminde yazdığı "Mirza Dâmlanın Kerâmeti" adlı piyesinden ise yazının ilerdeki bölümlerinde söz edilecektir.

III. Pederküş'ün İçeriği ve Metafor (Mecâz)

Mahmud Hoca Behbudî'nin *Pederküş* (Baba Katili) piyesinin konusu oldukça yalındır: Birinci perde "Bay" adlı zengin adamın misafir odasında geçer. Önce Bay ile *Dâmla* (Hoca) arasında konuşmalar olur. Yazar, *Dâmla*'nın medrese hocası mı, yoksa yeni usûl üzere açılmış Cedit Mektebi muallimi mi olduğunu açıklamıyorsa da, bu karakterin konuşmalarının içeriğinden onun çok aydın bir medrese hocası, belki de Cedit düşüncesine oldukça yakın bir aydın olduğu anlaşılıyor. Konuşmaların başında Bay'ın Taşmurad adlı oğlu odaya gelerek gezmeye gitmek için babasından para ister. *Dâmla* bu

²² Şuhret Ziyâyev, *Cedit Draması*, 129.

²³ Ferhat Tamir, "Kazak Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı, Dördüncü Cilt: Türkiye Dışı Türk Edebiyatları*, Ankara 1998, 443; 1807-1917 arasında Kazakça basılmış kitapların fihristini veren aşağıdaki eserde Kazakça yazılmış hiçbir piyesin adı ve künyesi bulunmamaktadır: Uşqultay Suxanberdina, Dilber S. Seyfullina, *Qazaq Kitabınıñ Şejiresi. 1807-1917 (Bibliografıyalıq Körsetkiş)*, Almatı 1996.

²⁴ Edward Allworth, "The Beginnings of the Modern Turkestenian Theater", 686.

²⁵ *20-30 Jıldardağı Qazaq Edebiyeti. Jañaşa Bajaylau*, haz. S. Qırabayev, B. Derimbet vd., Almatı 1997, 88-89 (Bu kitabın "Ağışçı Dramalık Şığarmalar" bölümünü T. Kekişev yazmıştır).

genç Taşmurad'ın okuma yazma bilmediğini öğrenince, Bay'a oğlunu ister medrese, isterse Cedid okullarına yollayarak okutması gerektiğini bildirir. Ancak, Bay kendi zenginliğinin yeterli olduğunu ve bu yüzden oğlunu okutmasının gereksiz olduğunu söyler. Dâmla'nın öğütlerinden bıkan Bay esnemeye başlayınca, Dâmla çıkıp gider. Daha sonra Avrupalı giysileri içindeki Ziyâlı (Aydın) sahneye girerek o da Bay'a oğlunu okutması gerektiği konusunda öğütler verir. Bay yine esnemeye başlayınca, o da gitmek zorunda kalır.

İkinci perde bir meyhânede açılır. Bay'ın oğlu Taşmurad ile arkadaşları (Devlet, Nar, Tanrıkul) bira içmektedirler. Hepsi Liza adlı fahişenin adını anarak, onu buraya getirmek isterler. Ermeni meyhaneci Artun gençlere Liza'nın ücretinin 15 manat (Ruble) olduğunu, onu getirtecek fayton için de ayrıca 15 Manat vermeleri gerektiğini söyler. Sarhoş delikanlıların hepsi ceblerini boşatırlarsa da, toplam 5 Manat'tan fazla çıkmaz. Devlet adlı genç Taşmurad'a yanına Tanrıkul'u da alarak babası Bay'ın yatak odasında bulunan demir sandık içindeki parasını çalarak getirmelerini söyler. Hepsi bunun şerefine içerler.

Üçüncü perde Bay'ın yatak odasını gösterir. Taşmurad ile Tanrıkul yarı karanlıkta demir sandığın kilidini kırınca, Bay uyanarak eline geçirdiği sopayla hırsızlara saldırır. Taşmurad babası Bay'ın sopalı elini tutarken, Tanrıkul da Bay'ı sağrısından bıçaklar. Bay yere düşer, Bay'ın eşi Baybüççe (Bey Hanımı) bağırmaya başlar. Etraftan bir kaç kişi gelince, Taşmurad havaya ateş eder ve Tanrıkul ile kaçır. Baybüççe "Kocamı mezara, çocuğumu Sibiryaya yollayacaklar!" diye inlerken perde iner.

Dördüncü manzara yine önceki meyhânede geçer. Taşmurad ile Tanrıkul kan-ter içinde gelir, kanlı bıçakla tabancayı saklar, çaldıkları parayı masaya koyarlar. Artun'a para verilerek Liza çağrılır. Liza gelir, gençler onun şerefine yeni kadeh kaldırmışken, içeriye polis komiseriyle polisler baskın yaparlar. Taşmurad ile Tanrıkul'un ellerine kelepçe takılır, başka gençlerin elleri iple bağlanır. Liza ise, sessizce kaçır. Sahneye gelen Ziyâlı (Aydın) seyircilere doğru dönerek, çocukları okutmamanın sonucunda böyle felâketlerin yüz vereceğini söyler. Tek sıra dizilmiş polis ile sanıklara Komiser'in Rusça olarak "Haydi, hapishane, marş!" komutuyla perde kapanır.

Amerikalı araştırmacı Edward Allworth bütün piyesteki konuşmalar ile hareketler üzerine yaptığı oldukça dikkatli bir hesaplama ile, bu 3 perde 1 manzaralı piyesin sahnede 30 ile 45 dakika arasında oynanabileceğini söy-

lüyor.²⁶ Herhalde, meyhânede geçen ikinci perdeye biraz meyhane müziği eklenirse, bu zaman biraz uzatılabilir. Piyeste 11 kişinin kısa ve uzun konuşmaları yer alır; 7 kişi (2 polis, 2 bekçi, 3 erkek komşu) ise konuşmadan sahnede çok kısa süre için görünürler. En uzun konuşmaları yapan 3 kişi sırayla Dâmla (Hoca), Bay (Bey) ile Ziyâlı (Aydın)'dır. En az konuşan iki kişi de Bay'ın hizmetçisi Hayrulla ile polis komiseri Pristuf'dur. Allworth, Hayit, Qasimov, Rızayev ve başka kimseler, bu piyesin "didaktik" yönüne dikkatleri çekmişlerdir. Piyesin seyircilere vermek istediği ana mesajı şöyle özetlenebilir: Türkistanlılar'ın bugünkü kötü durumdan hem kendilerini, hem de yurtlarını kurtarmaları için ilk elde çocuklarını okutmaları gerekir. Eğitim-siz ve bilimsiz kalan çocuklar ilerde topluma büyük felâketler getirebilirler. Gerçekten, piyesin sonunda uzunca bir konuşma yapan Ziyâlı (Aydın)'ın son sözleri bu bakımdan anlamlıdır:

"Âh, haqiqatda Bay'ni öldürgen ve bu yigitlerni 'azâb-ı ebedîge giriftâr qilğan bé'ilmlikdür. Bizlerni xâneveyrân, beçegiryân ve bévatan ve bendî qilğan terbiyesizlik ve cehâletdür: Bévatanlık, derbederlik, esâret-i faqr-u-zarûret, ve xorluklar hemme 'ilmsizlik ve béterbiyelikni mévesi ve neticesidür. Dünyâğa teraqqî qilğan xalq 'ilm vâsutası ile teraqqî qıldı. Esîr-u zebûn bolğanlar da bé'ilmlikden. Mâdemiki, bizler terbiyesiz ve balalarımızni oqutmaymuz, bul tariqa yaman hâdiseler ve bedbaxlıklar aramızda dâima hüküm-fermâ bolsa kérek. Bu işlerni yoq bolmaqığa oqumaq ve oqutmaqdan başqa 'ilâc yoqdur. Allah-te'âlâ başqalarğa çeşm-i 'ibret ve sizlerge sabır bergey".²⁷

["Ah!, gerçekte Bey'i öldüren ve bu gençleri sonsuz acıya mahkum eden bilimsizliktir. Bizleri evsiz-barksız, çocuk acısı, vatansız ve tutsak bıraktıran eğitimsizlik ve cehâlettir. Vatansızlık, derbederlik, yoksulluk ve muhtaçlık tutsaklığı, hakaretler, hepsi bilimsizlik ve eğitimsizliğin meyvası ve sonucudur. Dünyada gelişme gösteren halk, bilim aracıyla gelişti. Tutsak ve güçsüz olanlar da bilimsizlikten. Madem ki, bizler eğitimsiziz ve çocuklarımızı okutmuyoruz, bunun gibi kötü olaylar ve talihsizlikler aramızda daima hüküm sürse gerek. Bu işlerin yok olması için okumak ve okutmak-

²⁶ Edward Allworth, "Murder as Metaphor in the First Central Asian Drama", *Ural-Altische Jahrbücher/Ural-Altai Yearbook*, 58(1986), 67.

²⁷ Mahmud Xoca Behbudî, *Pederküş Yâxud Oqumağan Balanıñ Hâli?*, 16-17; bu yazının sonunda yer alan piyes metnine bakınız: 16/21 ile 17/8 satırları arası.

tan başka çare yoktur. Yüce Allah başkalara ibret gözü ve sizlere sabır versin”].

Piyesin özellikle Rus polis komiseri (Pristuf)’nin “Haydi, hapishane, marş!” komutu ile bitmesi de, o günlerin (1913-1917) seyircilerine, “Eğer çocuklarınızı okutmazsanız, Çar Rusyasının sömürge idaresinde böyle sefil hayat sürmeye mahkum olacaksınız; sizler belki mezarı boylarken, eğitimsiz cahil çocuklarınız bir Rus komiseri tarafından tutuklanarak hapishaneye tıklılacak veya Sibiryaya sürgün edilecekler!” diye sanki gözdağı vermektedir. İşte bu öğeleri gözönünde bulunduran Edward Allworth, *Pederküş* (Baba Katili) piyesindeki “kendi babasının ölümüne sebep olma” motifini edebiyatta metaforun (mecâz) kullanılışı olarak yorumlamaktadır:

*“Baba katilliği, anlaşılacağı gibi, yok oluşu hem kelime anlamı hem de sembolik olarak bir kaç katmanda gösteren bir metaforudur. Bu durum aynı zamanda kültürel ihmâl yüzünden Orta Asyalı önderlerin yetişmesinin engellendiği ve onların gelecekte yerli adaylarla beslenemeyeceğini göstererek de, dolaylı yoldan Fransızca deyimiyle patrie (vatan)’nin de yok oluşunu simgeler. Behbudî Türkistan toplumunun çekirdeğini oluşturan ailede baba ve oğul öğeleri olmazsa, bu toplumun XX. yüzyılda açık ve belirli bir geleceğe sahip olamayacağını ileri sürüyordu”.*²⁸

Allworth bu piyesi aynı zamanda alegorik bir eser olarak da betimler. Gerçekten, bu piyesteki kişilerin adları da Allworth’un işaret ettiği alegoriye desteklemektedir: Piyesin olumsuz tipi olan *Bay* (Zengin, Bey) “eğitimsiz-öğrenimsiz zenginliği” simgeler. Onun karşısındaki *Dâmla* (Hoca, Öğretmen) ile *Ziyâlı* (Aydın) olumlu tipler olarak “eğitim”i karşılar. Bay’ın oğlu *Taşmurâd* (taş dilekli) “cehâlet”in simgesi olarak kâtil değildir, ancak bilgisizliği yüzünden babasının ölümüne sebep olur. *Tanrıkul* (Tanrının kulu) ise, “eğitim-öğretim”i dışlayan zenginliğin (Bay’ın) bir gün nasıl yok olacağını gösteren “İlahî adaletin yalnızca bir uygulayıcısı”dır, yani Allah’ın buyruğunu yerine getirir. Piyesteki başka kişilerden *Devlet* (egemenlik) “eğitim-öğretimden yoksun egemenlik”in zenginliği (Bay’ın parasını) bir fahişe için talan etme görevini Taşmurad ve Tanrıkul’a verir.²⁹ Yabancı piyes kahramanları olan fahişe *Liza* “eğlence düşkünlüğü” (sefahat), meyhâneci *Artun*

²⁸ Edward Allworth, “Murder as Metaphor in the First Central Asian Drama”, 71.

²⁹ Edward Allworth piyesteki bazı kişi adlarının mecazi anlamlarını açıklıyorsa da, yukardaki açıklamalar Allworth’unkinden biraz ayrılmaktadır.

“toplumu kötü yola götüren bir aracı”, polis komiseri *Pristuf* “cellad”ın simgeleridir. Piyeste Liza ve *Pristuf* Rusça konuşurken, Ermeni Artun ise Azerbaycan Türkçesini kullanır. Yazar piyes kahramanlarını bilerek dört gruba ayırmıştır:

1. Gerçek suçlu Bay’dır ve cezasını ölümle öder, çünkü yalnızca kendi zenginliğine güvenir.
2. Taşmurad, Tanrıkul, Devlet, Nar kendilerini eğitim-öğretimden yoksun bırakan babalarının zavallı kurbanlarıdır. Onlar suçlu değil, ancak mağdur (kıygın)’durlar.
3. Liza, Artun, *Pristuf* yalnızca aracıdırlar, kendilerine yönelenleri yokluğa sürüklerler.
4. Yukardaki üç grubun karşısında toplumu uyaran ve doğru yolu göstermeye çalışan öğretmen (Dâmla) ve aydın (Ziyâli)’lar denge unsurlarıdır.

Pederküş (Baba Katili) piyesinin bu metaforik özelliğine ilk dikkati çekenlerden biri Almanya’da yaşayan Türkistanlı tarihçi Baymirza Hayit olmuştur. Daha 1962 yılında Almanca yazdığı “Genç Özbek Edebiyatı” adlı makalesinde, Hayit şöyle der: “*Eserin tezi şuydu: Eğer baba cahil biri olursa, oğlunun da baba katili olmaktan başka yolu yoktur*”.³⁰

IV. Çarlık ve Sovyet Dönemlerinde *Pederküş* Piyesine Olumlu ve Olumsuz Yaklaşımlar

Bu piyese karşı Türkistan’da 1914-1916 arasında halk büyük ilgi göstermiş olsa da, bazı tutucu çevreler ve Çarlık Rusyası’nın bu bölgedeki sömürge idaresinin memurları birbirinden değişik sebeplerden dolayı önce bu esere, sonra da Behbudî’ye düşman olmuşlardır. Bunu sezen Behbudî, piyesinin çeşitli yerlerde oynanışından sonra yazdığı “Tiyatro Nedir?” adlı makalesinde *Pederküş* piyesinin günah olduğunu söyleyerek lekelemeye çalışanlara şu soruyu sorar:

³⁰ Baymirza Hayit, “Die jüngste özbekische Literatur”, *Central Asiatic Journal* (The Hague), VII/2(1962), 45 (30-63); aynı yazı daha sonra aşağıdaki kitaba da alındı: Baymirza Hayit, *Berichte und Forschungen über Turkestan*, Köln 1997, 355 (339-374).

*“Muhterem hemşehrilerimizden rica ederiz ki, gördükleri [bu piyesin]³¹ günah olan yerini gösterebilirler. Böylece, eseri eleştirerek onun ahlâksız yerini basında açıklasınlar da, sözü edilenler düzetilsin. Ancak, bugüne dek muhterem yazarlar (ehl-i qalem) Pederküş’ün ahlâksız yerini gösteremeden, belki güldüren ve de ağlatan öğüt verici ve yararlı bir eserdir şeklinde kutlama ve beğenme yazıları yazdılar. Biz onlara teşekkür ederiz”.*³²

Özbek Cedid edebiyatı tarihçilerinden Şuhrat Rızayev, özellikle tutucu çevrenin en ileri gelenlerinden biri olan Seyidahmed Vaslî ile Behbudî arasında tiyatro konusunda çok şiddetli geçen tartışmalara dikkati çekiyor. Onun verdiği bilgiye göre, Vaslî *Sedâ-yı Ferğâne* gazetesinde 1914 yılında basılan “Şeri‘at-i İslâmiyye” başlıklı makalesinde tiyatronun “haram” olduğunu ileri sürerek “İslam fıkıh kitaplarında tiyatronun helâl olduğunu kanıtlayıcı bir bilgi yoktur” diye yazar.³³ Vaslî gibilerin tiyatro konusundaki mesnedsiz ithamlarına karşılık Behbudî yukarıda alıntılanan “Tiyatro Nedir?” ve başka makaleler kaleme alır. Yine Cedid aydınlarından Abdullah Avlanî’nin de *Pederküş* piyesinin 1914’te Taşkent’te oynanmasından sonra yazdığı bir yazısında, Molla ile Çepeni (Külhanbeyi) arasındaki münâzarada, kahramanlarının ağzından tiyatronun günah olmayıp, başka müslüman ülkelerde de yaygın olduğunu açıklamaya çalıştığı görülmektedir (Türkiye Türkçesi çevirisiyle):

“Çepeni – Yok, Molla ağabey, tiyatro haram olmasa gerek. Benim bir ağabeyim Hacc’a gitmişti. İstanbul, Mısır, Kudüs, Kazan, Orenburg’da üç-dört yıl kadar dolaşarak geldi. Tiyatro konusunda onunla da konuşmuştum. O Kazan, Mısır, özellikle İstanbul tiyatrolarını çok övüyor. Kendin giderek gözünle görmedikçe, söylenenleri anlayamazsın, diyor. Eğer haram olsaydı, Kazan, Mısır, İstanbul âlimleri neden [tiyatroyu] yasaklamamışlar? O yerlerdeki âlimler bizim Taşkent’teki âlimleri bir oturuşta kaçırlar, diyor. Onu-bunu bırakın, o gün tiyatro ne kadar kazanç getirdi?”

*Molla – Beşyüz som [ruble] saf kazanç getirmiş”.*³⁴

³¹ Köşeli parantez içindeki sözler makalenin aslında yoktur, anlamı güçlendirmek için eklendi.

³² Mahmudxoca Behbudî, *Tanlangan Eserler*, 175-176.

³³ Şuhret Ziyâyev, *Cedid Draması*, 95-99.

³⁴ Abdulla Avlanî, *Tanlangan Eserler*, c.2, Taşkent 1998, 221 (Asıl metinde “bir yarım miñ” sözü yazılmış, bu “beşyüz” diye çevirildi).

Bu piyese ve genel olarak Behbudî'ye karşı çeşitli dönemlerde birbirinden farklı tutum ve davranışlar sürmüştür. Rus Türkoloğu A. N. Samoyloviç 1917'de yazdığı "Sartların Tiyatro Edebiyatı" adlı makalesinde *Pederküş* piyesinin önemini, "*Türkistan'da yeni bir edebiyat ortaya çıktı. Bu beklediğim bir durumdu... Yeni edebiyatın merkezi Şemerkand... Genç kalemelerin baş ilham vereni Semerkandlı müfti Mahmudhoca Behbudî'dir*" sözleriyle över.³⁵ Ancak, bu tür övgüler yanında, *Pederküş* piyesinin tutucu çevreler, bu arada özellikle Buhara Emirliği ve Türkistan'daki Çarlık Rusyası idaresinin memurları arasında yarattığı büyük rahatsızlık Mahmud Hoca Behbudî'nin acıklı sonunu hazırlar. Çünkü, Türkistan'da bir 'çığ' gibi büyüyen *Cedidcilik* (Yenileşme) hareketlerinin önderi olan Behbudî'yi izlemeye alan Buhara Emiri Âlim Han (saltanatı 1911-1920 arası) ile Çarlık idaresi, Türkistan'daki yenileşme hareketlerinin siyasî bir alana kaymasından son derece korkmuştur. 16-23 Nisan 1917'de Taşkent'te toplanan Türkistan Müslümanlarının Kurultayı'nda 150 halk vekili önünde Behbudî'nin bir siyasî önder gibi konuşma yapması, Çarlık idaresi ile Buhara Emirliği'ni epey ürkütür. Gerçekten de, çok geçmeden 26 Kasım 1917'de Kokand şehrinde Türkistan Müslümanlarının 4. Olağanüstü Kurultayı toplanarak, 27 Kasım günü "Türkistan Muhtariyeti" ilân edilir.³⁶ Bütün bu kültürel ve siyasî hareketlerin arkasında fikir babası olarak Behbudî'den kuşkulanan Çarlık idaresi ve Buhara Emirliği, Türkistan tarihi bakımından oldukça talihsiz ve çirkin bir katil planı hazırlarlar.

Behbudî 25 Mart 1919'da yanında yakın arkadaşlarından Merdankul Şâhmuhammadzâde, Muhammadkul Orakbay ve Osmanlı Türk muallimi Naim Efendi olmak üzere Semerkand şehrinden Moskova veya İstanbul'a gitmek için yola çıkmışken, Buhara Emirliği sınırları içindeki Karşı şehrinde Buhara Emiri'nin adamları tarafından tutulurlar.³⁷ Bir söylentiye göre, Beh-

³⁵ A. N. Samoyloviç, "Dramatiçeskaya literatura sartov", *Vestnik* (Petrograd), 5(1917), 4; Begali Qasimov, "Kervânbaşı", Mahmudhoca Behbudî, *Tanlangan Eserler*, 13.

³⁶ Mahmudhoca Behbudî, *Tanlangan Eserler*, 29-30; Baymirza Hayit, *Die Nationalen Regierungen von Kokand (Choqand) und der Alasch Orda*, Basilmamış Doktora Tezi, Münih 1950, 48-65; Baymirza Hayit, "Türkistan Çarizmden Bolşevizm Hakimiyetine Geçiş Devrinde", *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller/ Reform Movements and Revolutions in Turkistan: 1900-1924*, haz. Timur Kocaoğlu, SOTA, Haarlem (Hollanda) 2001, 183-184.

³⁷ Begali Qasimov ise, Behbudî'nin Semerkand yakınındaki Şehr-i Sebz'de yakalandığını yazıyor, Qasimov, *Milliy Uyğanış: Cesâret, Ma'rifet, Fidâyilik*, Taşkent 2002, 233.

budî hemen oracıkta vahşi bir şekilde katledilir.³⁸ Vefât haberi bir yıl sonra, Nisan 1920’de artık geniş çevrelerce duyulduğu zaman, Türkistan’ın her yerinde yas tutulur. Fitrat, Aynî ve Çolpan gibi şairler önderleri ve Türkistan’daki Cedidcilik hareketinin babası olan Behbudî’nin korkunç ölümü üzerine ağıtlar yazarlar. Abdurauf Fitrat “Behbudî’nin Kabrini Aradım” adlı şiirinde “Zâlimin tahtını titreten bir ses! Bağırıldı! -- Babamın kabrini nereye gizledin?!” diyerek Behbudî’nin cesedi ve mezarının bulunamadığını acıyla hatırlatır.³⁹ Şair Abdülhamid Süleyman Çolpan (1897-1938) da “Mahmud Hoca Behbudî Hatırası” adlı şiirinde Behbudî’nin bilinmeyen mezarına vurgu yapar (Aşağıda bu şiirin yalnızca ilk ve altıncı dörtlükleri veriliyor)⁴⁰:

Bélgisiz qabriñni qara tünlerde. Bilinmeyen kabrini kara gecelerde
Emelimniñ şem’in yaqıb izledim. Emelimin mumunu yakarak aradım.
Qızıl ve pâk qanıñ islerin saçğaç. Kızıl ve temiz kanın kokusunu yayınca,
Küçsiz köyi yürüşimni tézledim. Güçsüz haldeki yürüyüşümü hızlandırdım.

³⁸ Begali Qasimov, “Kervânbaşı”, Mahmudxoca Behbudî, *Tanlangan Eserler*, 34-35. Hacı Mu’in Şükrulla adlı yazar, 29 Mart 1921 tarihli *Mehnetkeşler Tavuşı* adlı gazetedeki makalesinde, Behbudî’nin iki arkadaşı (Osmanlı Türk muallimi Naim Efendi’nin adı yok) ile birlikte Karşı şehrine getirilerek iki ay kadar zindanda tutulduğu ve Karşı Begi (İdarî Amiri) Tağaybek’in buyruğuyla zindan yakınındaki bağda öldürüldüğünü ileri sürmüştür, Begali Qasimov, “Kervânbaşı”, Mahmudxoca Behbudî, *Tanlangan Eserler*, 36.

³⁹ Abdurauf Fitrat, “Behbudî’nin Sağanasını İzledim”, *Tanlangan Eserler*, c. I, Taşkent 2000, 40 (Zâlimniñ taxtını titreten bir tavuş / Qıçqırdı: / -- Atamniñ qabrını qay yérge yaşurdıñ?!).

⁴⁰ Bu parçaların yazımında Çolpan’ın “Bulaklar” adlı şiir kitabının ilk basımı gözönünde bulunduruldu: Çolpan, “Mahmudxoca Behbudî Hatırası”, *Bulaqlar*, Taşkent, Türkistan Cumhuriyetiniñ Devlet Neşriyatı 1923, 48. Maalesef, sonradan hem Özbekistan’da, hem de Türkiye’deki yayımlarda bu şiir metni oldukça fazla yanlışlıklarla basıldı: Çolpan, *Eserler*, c. I, Taşkent 1994, 50; Hüseyin Özbay, *Çolpan’ın Şiirleri* (Metin, Aktarma, İnceleme), Ankara 1994, 364. Hüseyin Özbay orijinal Arab harfli metni yanlış okuduğu gibi, bir çok yerini de Türkiye Türkçesine yanlış çevirmiştir (Türkiye’de çeşitli Türk yazı dillerinden Türkçe’ye yapılan çevirilere nedense “aktarma” deniliyor. Halbuki Özbekçe veya Kazakça’dan Türkçe’ye bir edebî metni çevirmek öyle kolay bir iş değil; eğer kolay olsaydı, Hüseyin Özbay da Çolpan’ın şiirlerini böyle yanlışlıklarla aktarmazdı. Bu yüzden, Çolpan’ın şiirlerini hem transkripsiyonlu metin, hem de Türkçe çeviri olarak yeniden yayımlamak gerekmektedir).

Aziz atam, qolımdağı güllerniñ *Aziz atam, elimdeki güllerin*
Mâtem gülü ékenini bilmeysen, *Mâtem gülü olduğunu bilmiyorsun,*
Şâdlıq gülü köpden béri solğanını *Sevinç gülünün çoktan beri solduğunu*
Yêrastıda, pâk ruhiñıla sézmeysen. *Yer altında temiz ruhunla sezmiyorsun.*

Behbudî ve *Pederküş* adlı piyesi konusunda Sovyet öncesi Çarlık Rusyası döneminde ve Buhara Emirliği içinde olumsuz bir yaklaşım hüküm sürerken, Buhara ülkesinde 1920'de Emirlik yıkılarak yerine Buhara Cumhuriyeti kurulduğu zaman durum olumlu yönde değişir. Çünkü, Behbudî'nin Abdurauf Fıtrat (1886-1938) ve Osman Hoca (1878-1968) gibi en yakın öğrenci ve arkadaşları bu cumhuriyetin idaresinde yüksek görevler almışlar; O'nun adı ve eserlerine okullar ve basında geniş yer verilir, piyesi oynanır olmuştur.⁴¹ Buhara hükümetinin kararıyla Karşı şehrinin adı bu büyük adamın trajik öldürülüşünü simgelemek için Behbudî olarak değiştirilir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin 1923 yılından başlayarak Buhara ve Türkistan'da kendi sömürge idaresini sıkıca yerleştirmesi ile beraber, Sovyet rejiminin kendisine rakib olarak gördüğü Cedidcilik (Yenileşme) hareketi mensuplarına karşı öncelikle ideolojik savaş başlatır. Bu arada, Türkistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti ile bağımsız Buhara ve Harezmi Cumhuriyetleri ortadan kaldırılarak, 1925'te Türkistan toprakları beş ayrı Sovyet cumhuriyetine bölünür.⁴²

Özbekistan'ın kuruluşunun ilk yıllarında Fıtrat basın ve eğitim işlerinde henüz siyasî gücünü yitirmemişken, zaman zaman Behbudî ile ilgili olumlu yazılar çıkar. Fıtrat'ın da neşrinde müessir olduğu *Ma'ârif ve Oqutğuçı* (Eğitim ve Öğretmen) adlı derginin 1926 yılı 2. sayısında "L" takma adıyla basılan "Behbudî" adlı yazıda, "Özbekistan'ın millî edebiyatı da Behbudî ile

⁴¹ Bu konuda rahmetli babam Osman Hoca (Kocaoğlu) bana 1965-1967 arasında bilgi vermişti. Osman Hoca, Buhara Cumhuriyeti'nde önce Maliye Bakanı (1920), sonra Cumhurbaşkanı (1921-1922) olmuştu.

⁴² Özbekistan ve Türkmenistan tam cumhuriyetler olarak kurulurken, Kazakistan (önceki adı: Kırgız ASSR) ile Kırgızistan (önceki adı: Kara-Kızgız ASSR) önce birer Özerk Sovyet Cumhuriyeti olarak kurulur ve ancak 1936'da tam Sovyet Cumhuriyeti düzeyine çıkarılırlar. Tacikistan ASSR ise 1929'da tam Sovyet Cumhuriyeti olur. Bu cumhuriyetlerin siyasî gelişmeleri konusunda bkz. Timur Kocaoğlu, "Özbekistan ile Türkistan'daki Diğer Bağımsız Devletlerin Siyasi Durumu", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, derleyen: Alâeddin Yalçınkaya, İstanbul 1998, 79-95.

başlayarak yeni bir yola girer. Behbudî, Türkistan'ı Çar hükümeti elinden kurtarmak düşüncesini halka ilk önce öğütleyenlerden biridir" diye Behbudî'den övgüyle söz edilir.⁴³ Ancak, Özbekistan'da özellikle 1930 ile 1980'li yıllar arasında Cedidciliğin fikir babası Behbudî ve onun *Pederküş* piyesine karşı ağır eleştirilere yapılır. Behbudî şehrinin adı 1930'da tekrar Karşı diye değiştirilir.⁴⁴

M. Büzrük Salihof'un Cedidcilik hareketine karşı ağır saldırıları içeren "Özbek Edebiyatında Milliyetçilik Görünüşleri" adlı ünlü eseri, Özbekistan Devlet Yayınevi tarafından 1933'te Taşkent'te yayımlanır. Salihof bu eserinde *Pederküş*'ün adını da anarak 1905-1917 arası dönemi için şu yorumu yapar:

*"Bu dönemde yayımlanan Pederküş [Baba Katili], Baxtsiz Küyav [Talihsiz Damat], İlm Hidâyeti gibi piyesler ve çeşitli şiir kitapları da şu milliyetçi merkez üyelerinin ürünleridir. Bu ise, Özbek millî burjuva hareketinin tam olarak teşkilatlandığını, onun mefkûrecilerinin ortaya çıkararak edebiyatı şekillendirmeye başladıklarını gösteriyor. Edebiyatdaki bu durum bizim yukarıda Cedidizmin içeriği hakkında "ticaret ve sanayi burjuvasının ideolojisi" diye yaptığımız değerlendirmeyi kanıtlamaktadır".*⁴⁵

Salihof aynı eserinde Behbudî, Fıtrat ve Çolpan gibi 1905-1933 arasındaki çok sayıda yazar ve şairi "Pan-Türkçülük" ve "Pan-İslâmcılık" yapmakla suçlar. Böyle suçlamalar çeşitli biçimlerde 1980'li yılların ortasına kadar sürer. Ğ. K. Karimov 1975'te yayımlanan "Özbek Edebiyatı Tarihi" adlı eserinin üçüncü cildindeki "Burjuva Cedid Edebiyatı ve Onun Gerici İçeriği" adlı bölümde Cedidciler'in asıl amacının "okumuş iş adamları yetiştirmek" olduğunu ileri sürerek, Behbudî'nin *Pederküş* eseri örnek alınarak yazılan başka piyeslerin içeriğini şöyle eleştirir:

"Demek, Cedid edebiyatı hayat gerçeklerini göstermede güçsüz kalır. O hayata burjuva (zenginler sınıfı) ve Cedidciler gözü ile bakar ve hayattan ipe-sapa gelmez olayları alarak onları yalnızca sathî olarak tasvir eder. Hayattaki olayların derin içeriğini açıklamaz, toplumsal olayların içeriğini göremez. Millî burjuvanın

⁴³ "Behbudî (Behbudî'nin Öldürilişige 7 Yıl Tolışı Aldıdan", *Ma'ârif ve Oqutğuçı*, 2 (1926), 9.

⁴⁴ Sabir Mirvaliyev, *Özbek Edibleri*, Taşkent 1993, 12.

⁴⁵ M. Büzrük Salihof, *Özbek Edebiyatında Milletçilik Körünüşleri (Qısqaçça Tarix)*, Taşkent 1933, 14 (Alıntıda köşeli parentez içindeki açıklamalar bana aittir, T.K.)

sınıf çıkarları edebiyatın yaratıcılık yolunu kapatır, yöntemini bir yana iter. Neticede, Cedid edebiyatı halk hayatından uzak olarak realist edebiyat düzeyine yükseltilememiş, hayat girdapları arasında bocalanarak kalmış natüralist bir edebiyat sayılır".⁴⁶

Özbek tarihçisi Hamid Vahidov ise "Türkistan'da Aydınlanma İdeolojisi" adıyla 1979'da basılmış polemik niteliğindeki kitabında, Behbudî'yi Turancılık ve Pan-Türkçülük yapan bir burjuva aydını olmakla itham eder.⁴⁷ Çok sayıda Özbek ve Rus edebiyat tarihçisi tarafından birlikte yazılarak 1987'de yayımlanmış olan Rusça "Özbek Sovyet Edebiyatı Tarihi" adlı beş ciltli eserin birinci cildinde de aynı Sovyet ideolojisiyle yoğrulmuş bir yorum görülür:

"Başlarında Behbudî'nin yer aldığı birinci gruptaki tiyatro yazarlarının piyesleri millî burjuva sınıfına yönelişi yansıtır. Onlar eserlerinde millî burjuva sınıfını ticaret, sanayi, bilim ve teknolojinin gelişmesine yardımcı olmaya, yeni ekonomik ve siyasî koşulların sorumluluğunu üstlenmeye, feodalizm kalıntılarını red etmeye, ıımlı [sınırlı] yenileşmeye, İslâm dinini (çok eşlilik, savurgan düğün-dernek, bayram-şenlik ve başkalar) kabul etmeye ve çocukları usûl-i cedid mekteplerde eğitmeye çağırırlar".⁴⁸

Yukarıda verdiğimiz bir kaç örnek bile, Sovyet döneminde genel olarak Türkistan'daki Cedidcilik (Yenileşme) ve özel olarak da Mahmud Hoca Behbudî'ye yönelik olumsuz yaklaşımı açıkça sergilemektedir. Çünkü, Sovyet rejimi kendisinden çok önce Kırım, Kazan, Azerbaycan ve Türkistan'da başlamış olan bu "Cedidcilik hareketi" diye adlanan yenileşme akımını kendi rejimine rakib olarak görüyordu. Moskova yerli Türkler arasındaki Cedidcilik hareketini yok etmek ve unutturmak yoluyla, Sovyetler Birliği içindeki Türkler'e gerçek anlamda modernite (yenileşme) kapısının ilk olarak yalnızca Ruslar ve Sovyet rejimiyle getirildiğini kanıtlamak için çaba harcıyordu. Bu yüzden, Sovyet yöneticileri ile propagandacıları Cedidcilik hareketini "burjuva sınıfının gerici akımı" olarak tanımlamaya ağırlık verdiler. Tabii, Türkistan'daki bütün cumhuriyetlerin okullarında çocuklara çok küçük yaştan beri

⁴⁶ Ğ. K. Karimov, *Özbek Edebiyatı Tarihi* (Üçüncü Kitâb), Taşkent 1975, 294 (Alıntıda köşeli parantez içindeki açıklamalar bana aittir, T.K.)

⁴⁷ X. Vaxidov, *Prosvetitel'skaya ideologiya v Turkestana*, Taşkent 1979, 80.

⁴⁸ *İstoriya uzbekskoy sovyetskoy literaturı, Tom Pervıy: Uzbekskaaya literatura peroda borbi za postroennie i pobedu sotsializma*, Taşkent 1987, 162-163.

Cedidcilik "gerici bir hareket" olarak öğretildi. Birincisi 1972, ikincisi biraz daha hür sayılan Gorbaçov'un "Yeniden Yapılanma (*Perestroyka*) ve Açıklık (*Glasnost*)" döneminde 1988'de basılmış iki ayrı Özbek Sovyet ansiklopedisindeki "Behbudî" maddesi karşılaştırıldığı zaman, Behbudî ve onun *Pederküş* piyesine karşı o eski Sovyet tutumunun fazla değişmediği görülür. 1972'de yayımlanan Özbek Sovyet Ansiklopedisi'ndeki maddede şöyle deniliyor:

"Behbudî'nin eserleri karşıtlıklarla dolu olup, politik ve ideolojik amaçları ve bakışları bakımından gelişmekte olan yerli liberal burjuva sınıfının niteliğini yansıtıyor.... Behbudî'nin faaliyetlerinde iki ayrı dönem görünüyor: Birincisi 1917 Büyük Devrimine dek gericilere (kadimîlere) karşı Cedid (Yenileşmeci) düşünceleri yaymaya çalıştı..... ikinci dönemde [1917 devriminden sonra] ise, öz etkinlikleri ve eserlerinde devrim karşıtı burjuva-milliyetçi ruh-taki bakış açısını açıkladı, Türkistan'dan yabancı sermayeyi çıkarma silahı olarak bilim-eğitimden yararlanmaya çağırdı, bazı tabiat olaylarını açıklamada din ile bilimi birbirine yakınlaştırmaya çalıştı".⁴⁹

Ondan 16 yıl sonra 1988'de yayımlanan Özbekçe Ansiklopedik Sözlük'teki "Behbudî" maddesinde de yukardakine hemen hemen benzer suçlamalar yinelenir: "Onun uygulamalı faaliyeti ve eserlerinde karşı devrimci, burjuva milliyetçisi ruhundaki bakışları seziliyor".⁵⁰

Önceleri kendisi de Cedidci bir aydın olan, ancak sonradan Sovyet yönetiminin hizmetine giren yazar ve şair Sadrüddin Aynî (1874-1954) tarafından yazılmış ve *Pederküş*'ün içeriğini alaya alan bir piyes de, Sovyet döneminde Behbudî ve eserlerine yönelik bakışa iyi bir örnektir. *Mirza Dâmlanın Kerâmeti* adlı Özbekçe bu piyesin elyazması nüshası çok sonra onun arşivinde bulunarak, 1977'de *Şarq Yulduzı* (Taşkent) dergisinde yayımlanmıştır.⁵¹ Piyesin başında bulunan "Özbekistan Sovyet Sahne Sanatınının 25 yılına bağışlanmıştır" sözü, bunun ancak 1948 ile 1950 yılları arasında yazılmış olduğunu gösteriyor. Behbudî *Pederküş*'te "Damla" (öğretmen) ve "Ziyalı" (Aydın) tipleri ile topluma doğru yolu gösteren Cedid

⁴⁹ "Behbudî", *Özbek Sovet Entsiklopediyası*, Taşkent 1972, c.2, 203.

⁵⁰ "Behbudî", *Entsiklopedik Luğat*, Taşkent 1988, c.1, 98.

⁵¹ Sadrüddin Aynî, "Mirza Dâmlanın Kerâmeti (Lizoçka-Lizaxân) Tört Perdeli Komediya", *Şarq Yulduzı* (Taşkent), 5, Mayıs 1977, 89-123.

aydınlarını örnek olarak yüceltmişken, Sadrüddin Aynî ise, herhalde Sovyet hükümetinin baskısı ile Cedit aydınlarını sarhoş ve olumsuz tipler olarak göstermek gayreti güder. Onun 1977'ye kadar yayımlanmamış oluşu ise, ayrı bir inceleme konusu olmaya açıktır. Sadrüddin Aynî'nin bu piyesi devlet baskıları yüzünden yazmış olsa da, sağlığında yayımlamayı istememiş olması ihtimâller arasındadır. Çünkü, Behbudî'nin ölüm haberi 1920'de duyulduğu zaman arkasından ilk ağıtı döken Sadrüddin Aynî'yi ve âruz olarak kaleme aldığı "Behbudî Efendi'yi Hatırlayarak Katil ve Öldürüldüğü Yere Hitâben" adlı şiirinde öfkeyle şöyle haykırıyordu:

*"Zindanlarğa miñlerçe tiriklerni çürüttiñ,
Tezâb ile miñlerçe ölüklerni érittiñ.*

*Kur'anı şeri'atı ayak astına bastıñ,
Behbudî kebi Dâhi-yi Turanı da astıñ.*⁵²

Özbekistan'da Behbudî'ye ancak 1990'dan sonra önem verilmeye başlandı.⁵³ Eserlerinin bir bölümü "Seçilmiş Eserler" adıyla tek kitab olarak Taşkent'te önce 1997'de, sonra ikinci baskısı olarak 1999'da yayımlandı.⁵⁴ Özbek edebiyat tarihçisi Begali Qasimov, Behbudî'yi 1999'da artık şu sözlerle övmekteydi:

"Mahmudhoca Behbudî XX. yüzyıl arefesindeki Türkistan'ın istek-umutlarından biri olarak ortaya çıktı. O kendi çağının sosyal-siyasî hareketlerine etkin olarak katılan en büyük temsilcisi, yeni dönem Özbek kültürünün temelini oluşturan kişiydi. Türkistan Ceditlerinin örnek aldığı önder, bağımsız cumhuriyet ülküsünün bayraktarı, usûl-i cedit mekteb hedefinin düşünürü ve uygulayıcısı, Özbek tiyatro sanatını başlatan ilk tiyatro yazarı, tiyatrocı,

52 Y. T. [Tahir Çağatay], *Türkistan'da Türkçülük ve Halkçılık* (İkinci Bölüm), İstanbul 1954, 23; şiirin Türkçe çevirisi: "Zindanlarda binlerce diriyi çürüttün/ Kezzab ile binlerce ölüyü erittin // Kur'an'ı, şeri'atı ayak altına bastın / Behbudî gibi Turan Dâhisini de astın".

53 Cedit dönemi yazarları konusunda en çok araştırma yapmış Özbek bilginlerinden biri olan Begali Qasimov'un aşağıdaki çalışmasında Behbudî, Aczî ve Fitrat'ın hayatı ve eserlerini inceleyen üç uzun yazısı vardır: Begali Qasimov, *Meslekdaşlar*, Taşkent 1994.

54 Mahmudhoca Behbudî, *Tanlangan Eserler*, derleyen: Begali Qasimov, Taşkent 1999 [Bu ikinci baskıda, ilkinde nisbetle Behbudî'nin daha fazla makalesine yer verilmiştir].

yayıncı, gazeteciydi. O tarihimizin çok ağır ve karışık bir çağında yaşadı".⁵⁵

Demek, Özbek tarihçi ve aydınları Behbudî ve onun eserleri konusunda böyle olumlu sözler yazabilmek için 1923'ten 1991'e kadar 68 yıl beklemek zorunda kaldılar ! 1993'te yayımlanan "Özbek Edibleri" adlı Özbek yazarlarının hayat hikayelerini veren biyografi kitabının Behbudî bölümündeki, "Şimdiki günlerde onun bıraktığı çok renkli edebî-kültürel miras kendi halkının hizmetine girmektedir" şeklindeki ifade de oldukça anlamlıdır.⁵⁶

V. Türkiye, Avrupa ve ABD'de "Pederküş" Piyesine Olumlu Yaklaşımlar

Sovyetler Birliği içindeki Özbekistan'da böyle olumsuz ideolojik tavırlar sürerken, Türkiye'de Zeki Velidî Togan, Tahir Çağatay, İbrahim Yarkın, Mehmet Saray, Nadir Devlet, Timur Kocaoğlu, Almanya'da Johannes Benzing ve Baymirza Hayit, Amerika'da Edward Allworth 1940 ile 1990 yılları arasında yayımlanmış çalışmalarında Behbudî ve onun *Pederküş* piyesinin Türkistan edebiyatı için önemini vurgulamışlar ve bu piyesi olumlu yorumlamışlardır.⁵⁷

⁵⁵ Mahmudxoca Behbudî, *Tanlangan Eserler*, 5; Behbudî konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Begali Qasimov, *Milliy Uyғanış: Cesāret, Ma'rifet, Fidāyilik*, Taşkent 2002, 217-234.

⁵⁶ Sabit Mirveliyev, *Özbek Edibleri*, 12 (Hazirgi künde u qaldirgen reng-berang edebî-medenî merâs öz xalqı xızmetige kirmaqda). Mirza Ulug'bek Özbekistan Millî Üniversitesi tarafından 2004 yılında hazırlanan "Özbek Edebiyatı" adlı internet sitesinde de, Behbudî ve "Pederküş" piyesi hakkında çok olumlu yorumlar, bilgiler ve çeşitli fotoğraflar bulunmaktadır, *Mirza Ulug'bek Nomidagi Milliy Universiteti, "O'zbek Adabiyoti"*, <http://www.literature.uz>. Sitenin Behbudî bölümünde, Dünya'da ilk kez benim yayımlamış olduğum Behbudî'nin Türkistan muhtariyeti konusunda 1907 tarihinde Rusya Duması Müslümanlar Fraksiyonu'na sunmuş olduğu elyazması başvurusunun arşiv belgesi tıpkıbasımının iki sayfasına da kaynak gösterilmeden yer verilmiş. Bu belgenin daha önce tarafımdan yapılmış yayımı için bkz. Timur Kocaoğlu(haz.), *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller / Reform Movements and Revolutions in Turkistan: 1900-1924*, 436-466.

⁵⁷ Zeki Velidi Togan, *Türkilî (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1942-1947, 504, 519; Y. T. [Tahir Çağatay], *Türkistan'da Türkcülük ve Halkçılık* (İkinci Bölüm), 21-22; Edward Allworth, "Reform and Revolution in Early Uzbek Drama", *Central Asian Review*, XII/2(1964), 86-96; Johannes Benzing, "Die usbekische und neu-ugurische Literatur" *Philologiae Turcicae Fundamenta*, c.II, Darmstadt 1965, 705-706; İbrahim Yarkın, "Türkistan'da Cedidcilik Devri Rehberlerinden, Edib ve Siyaset Adamı Mahmud Hoca Behbudî (1874-1919)", *Türk Kültürü*, 90(Nisan 1970), 410-

Bunun dışında Türkiye’de Türkistan ile ilgili yayımlanan çok sayıda yazı ve kitapta *Pederküş* piyesinin adı anılsa da, bugüne kadar bu piyes üzerine ciddi bir araştırma yayımlanmış değildir.⁵⁸ Dünyada *Pederküş* piyesi üzerindeki en kapsamlı incelemeler Edward Allworth tarafından İngilizce olarak yayımlanmıştır.⁵⁹ Allworth dışında ise, bu konuda ABD’de Adeeb Kha-

414; Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*, Ankara 1987, 59; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1907)*, Ankara 1985 [2. baskı: Ankara 1999, 40, 144-145, 205-207, 232]; Timur Kocaoğlu, "Özbek Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.7, İstanbul 1990, 756-768; Timur Kocaoğlu, "Çağdaş Özbek Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Dördüncü Cilt (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları), Ankara 1998, 193-195 ("Piyes" alt başlığı altında). Mahmud Hoca Behbudî hakkında Türkiye’deki ansiklopediler arasında ilk olarak *Meydan-Larousse Ansiklopedisi*’nde bir madde açıldı. Bu ansiklopedi için 1971’de yazdığım oldukça kısa maddeyi yalnızca kronolojik önemi bakımından buraya aktarıyorum:

"BEHBUDİ, Mahmudhoca, Özbek eğitimci, yazar (Semerkand 1875 – aynı yer 1919). Buhara’daki medreselerde okudu, bir süre kadılığa bağlı olarak kâtiplik ve müftülük yaptı. Arabistan, Mısır, Türkiye ve Rusya’yı dolaştı (1900-1914). Dönüşünde Avrupa modeline uygun, yeni ilk ve ortaöğretim kurumlarının açılmasına katkıda bulundu; öğretmenlik yaptı; ders kitapları yazdı. Çeşitli gazetelerde politika, eğitim ve edebiyat üzerine yazılar yazdı. Semerkand adlı gazete ve Ayna adlı aylık dergi çıkardı. 1912’de basılan *Pederküş* (Baba Katili) adlı piyesi, Orta Asya’da yazılmış ilk Türk sahne eseri sayılır". Bu ansiklopedinin ve maddenin yeni baskısı: "Behbudî", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, c. 3, 1454.

O sıralar İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü yeni bitirmiş biri olarak hazırladığım yukarıdaki ansiklopedi maddesinde piyesin basım yılını yanlışlıkla 1912 diye vermişim. Bunun 1913 olması gerekirdi. O zamanlar *Pederküş* piyesinin metnini de hiç görmemişim. Zâten, Behbudî hakkında o gençlik yıllarımda Zeki Velidi Togan, Tahir Çağatay, Baymirza Hayit ve babam Osman Hoca’nın bu konuda verdikleri çok kısa ve sınırlı bilgiler dışında bir şey de bilmiyordum. Allworth’un çalışmalarını ise 1972’den sonra öğrendim. Yıllar sonra ise, değerli araştırmacı Necip Hablemitoğlu’nun katından kısa bir süre önce bana vermiş olduğu Behbudî’nin Çarlık Rusyasının idaresi altında Türkistan’a kültürel özerklik talep eden ve Rusya Devlet Duma’sının Müslümanlar Fraksiyonuna 1907 yılında sunduğu elyazması bir arşiv belgesini 2001’de yayımladım, Timur Kocaoğlu, *Türkistan’da Yenilik Hareketleri ve İhtilalleri Reform Movements and Revolutions in Turkistan: 1900-1924*, 436-466.

⁵⁸ Bu yazıyı bitirmek üzereyken aşağıdaki kaynak konusunda internet üzerinden bilgi aldım, ancak onu göremedim: Şuayip Karakaş, "Türkistan Cedit Hareketinin Öncülerinden Müftü Mahmudhoca Behbudî Efendi (Hayatı ve Eserleri)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi), 13(Bahar 2003).

⁵⁹ Allworth’un daha önceki dipnotlarda verilen çalışmalarına ek olarak aşağıdaki iki önemli çalışmasını anmak gerekir: Edward Allworth, *Central Asia. 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview* (Third Edition), Durham, Duke University Press 1994, 410, 424; Edward Allworth, *The Modern Uzbeks. From*

lid⁶⁰ ile Almanya'da Ingebourg Baldauf'un⁶¹ İngilizce ve Almanca incelemeleri önemlidir. Bir de Minnesota Üniversitesi (ABD)'nden Iraj Bashiri ile Rasul Hodizoda'nın "Mahmud Hoca Behbudî Uluslararası Vakfı" (*Mahmudkhoja Behbudi International Foundation*) adıyla kurdukları ve Behbudî ve eserleri üzerine dünyada yapılacak araştırmaları desteklemek ve koordine etmeyi amaçlayan yeni bir kuruluşun varlığı da bu noktada belirtilmelidir.⁶² Iraj Bashiri internet sitesinde yayınlanan makalesinde, Behbudî'nin *Pederküş*'ten başka basılmamış bir piyesi daha bulunduğunu ileri sürmekte ise de, bu konuda hiçbir kaynak göstermemiştir.⁶³

Pederküş piyesinin 1913 yılında Arab harfleriyle ilk basımından sonra 1914-1923 arasında Türkistan'da veya Buhara Cumhuriyeti(1920-1923)'nde ikinci bir basımı olup olmadığı konusu üzerinde bugüne kadar hiç durulmamıştır. 1914 ve 1917 yılları arasında Türkistan'ın her yanında birçok kez sahneye konan ve geniş halk ve aydınlar çevresinde okunan bu piyesin ikinci bir kez basılmamış olması oldukça düşündürücüdür. Eserin, Sovyet döneminde (1923-1991) yapılmış bir baskısının olmaması ise şaşırtıcı olmasa gerektir.

Fourteenth Century to the Present. A Cultural History, Stanford, Hoover Institution Press 1990.

60 Adeeb Khalid, "Representations of Russia in Central Asian Jadid Discourse", *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917*, ed. Daniel R. Brower ve Edward J. Lazzerini, Bloomington, Indiana University Press 1997, 188-202; Adeeb Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform. Jadidism in Central Asia*, Berkeley, University of California Press 1998, 129-130, 132, 144, 151-153; Adeeb Khalid, "Society and Politics in Bukhara, 1868-1920," *Central Asian Survey*, 19/3/4(2000), 367-396.

61 Ingeborg Baldauf, "Mahmud Xüğa Behbudij in Palästina. Der Reisebericht eines Ğadidisten aus Samarkand (1914)" *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins (ZDPV)*, 107/1-2(1991), 155-175; Ingeborg Baldauf, "Jadidism in Central Asia within Reformism and Modernism in the Muslim World", *Die Welt Des Islams*, 41/1(2001), 72-88; Ingeborg Baldauf, *XX. Asr Özbek Edebiyâtige Çizgiler*, Taşkent 2001 (Bu kitapta, Ingeborg'un daha önce İngilizce ve Almanca basılan beş yazısının Özbekçe çevirileri topluca yer alıyor).

62 Bu vakıf konusunda bilgi için bkz. <http://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Behbudi/Bylaws.html>.

63 "Mahmudkhoja Behbudi", <http://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Behbudi/BhbdiBiog.html>.

Semer kand'daki ilk basımdan sonra, bu piyes metninin ilk transliterasyonlu (harf çevirimli) yayımı Edward Allworth tarafından 1986'da yapıldı.⁶⁴ Allworth, metni fonetik okuma kaygısı gütmeksizin, Arab harflerinden İngiliz alfabesine birebir aktarmış, transliterasyonlu metnin satır başlarını 1913 basımlı Arab alfabesindeki metne göre numaralamıştır. Allworth'un okumasında var olan bazı yanlışlıklar bu yazı sonunda verilen transkripsiyonlu piyes metninin dipnotlarında gösterildi. Allworth, ayrıca piyesi İngilizce'ye de çevirmiştir.⁶⁵ *Pederküş* piyesinin metni Özbekistan'da ancak 1996'dan sonra iki ayrı kitapta Kiril Özbek alfabesiyle yayımlandı. Biri Şuhret Rızayev'in "Cedit Tiyatrosu" adlı eserinde, ikincisi ise Begali Qasimov'un derlediği Behbudî'nin bazı eserlerini toplayan kitaptır.⁶⁶ Bu iki yayımda da, piyes metninin okunuşuna oldukça fazla yanlışlıklar, söz ve cümle atlamaları yapılmıştır. Onların önemlileri bu yazı sonundaki piyes metninin dipnotlarında gösterildi. Bu iki kitaptaki yayımdan önce, *Pederküş* piyesi Taşkent'te çıkan *Şarq Yulduzu* adlı aylık derginin 7. sayısında (Temmuz 1989) basılmış ise de, Şuhret Rızayev ve Begali Qasimov kendi kitaplarında bu ilk yayım konusunda nedense hiç bir açıklama yapmamışlardır. Piyenin 1913 baskısının tıpkıbasımı, Dünya'da ilk kez olarak elinizdeki bu dergide yayımlanmaktadır (bkz. Ek).⁶⁷

VI. Pederküş'ün Dili ve İmlâsı

Behbudî'nin *Pederküş* (Baba Katili) piyesinin 1913 basımında bu eserin hangi dilde olduğu açıklanmamıştır. Ancak, Behbudî'nin çıkardığı *Âyine* dergisinin arka kapağında yazarın eserlerini gösteren listede bu piyesin dili belirtilmiştir: "Pederküş – Tiyatro risâlesi. Oynalmağa ruxsat berilgen Türkî fâci'a-yi Türkistan ma'îşetinden, 21 tiyin" (Baba Katili – Tiyatro

⁶⁴ Edward Allworth, "Murder as Metaphor in the First Central Asian Drama", *Ural-Altische Jahrbücher/Ural-Altai Yearbook*, 58(1986), 72-83 (transliterasyonlu asıl metin), 83-95 (İngilizce çeviri).

⁶⁵ Allworth'un bir üstteki dipnotta verilen kaynaktan basılan İngilizce çevirisi daha sonra şu eserde tekrar yayımlandı: Charles Kurzman, *Modernist Islam 1840-1940 A Source Book*, Oxford: Oxford University Press 2002, 257-263 ("The Patricide" adlı bu bölüm başında Adeeb Khalid'in çok kısa bir önsözü bulunmaktadır).

⁶⁶ Şuhret Rızayev, *Cedit Draması*, Taşkent 1997, 135-148; Mahmudxoca Behbudî, *Tanlangan Eserler*, derleyen: Begali Qasimov, Taşkent 1999, 39-50.

⁶⁷ Allworth şu çalışmasında piyesin yalnızca kapağının fotoğrafını yayımlamıştır: Edward Allworth, "Murder as Metaphor in the First Central Asian Drama", *Ural-Altische Jahrbücher / Ural-Altai Yearbook*, 97.

risâlesi. Oynanmaya izin verilmiş Türkçe Türkistan hayatından facia).⁶⁸ Bu tanıım yazısının gösterdiği gibi, Behbudî bu piyesinin dilini kendisi “Türkî” (Türkçe) olarak açıklamaktadır. Bu Türkçe’nin nasıl bir Türkçe olduğuna ise, *Âyine* dergisinin dili konusundaki açıklama ışık tutmaktadır. Derginin her sayısında “Âyine” başlığı altında şu açıklama verilmektedir: “*Türkî ve Farsî orta şivede ba’zen Rusça her şeyden bahs musavver haftalık mecelle-yi İslâmiye*”. Bu açıklamadaki “orta şive” terimi Türkçe için kullanılmış ve “Türkistan’daki Türk orta şivesi” demek istenmiştir. Bununla beraber, derginin Rusça adı altında, derginin dili Özbekçe ve Farsça olarak belirtilmiştir: “*Zerkalo–Aina-Ejenedel’ny jurnal’ na Uzbekskom’ i Persidskom’ yazıkax*” (Ayna –Aina- Özbek ve Fars dillerinde haftalık dergi). Bu derginin adı da her sayının kapağında dört dilde *Âyine* (Farsça), *Közgü* (Türkçe), *Zerkalo* (Rusça) ve *Mir’ât* (Arapça) olarak verilmiştir. Bütün bunlardan anlaşılana o ki, Türkistan’da Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Türkmence, Karakalpakça ve Uygurca yazı dilleri henüz 1910’larda tam gelişmemiş bir durumdayken, Behbudî Türkistan’da yaşayan bütün Türkler’in anlaşabileceği bir Türk orta yazı dili yaratılabileceğine inanıyordu.

Pederkiş piyesinin imlâsında çok sayıda tutarsızlık mevcuttur. Bunların bir bölümü Türkistan’daki Çağatay edebiyatı imlâsında da görülen eklerin birbirinden farklı yazılışı ve imlâda Orta Asya müşterek Türk dilinin kök ve ekler arasındaki ses uyumuna uymama alışkanlığı diye açıklanabilir. Diğer bir bölümü ise, bir yandan Gaspıralı İsmail Bey’in Bahçesaray’da çıkardığı *Tercüman* (1883-1917) gazetesi, diğer yandan ise Bakû, Kazan ve İstanbul’dan gelen gazetelerin birbirinden ayrı Arab alfabeli Türkçe imlâları yüzünden Türkistan’ın güneyindeki şehirlerde 1900-1917 arasında çıkan gazeteler, dergiler ve basılan kitaplarda imlânın bir geçiş dönemi yaşamasına bağlanmalıdır. Gerçekten de, Türkistan’ın güneyindeki şehirlerde gelişen o zaman için “Türkistan Türkçesi” veya kısaca “Türkçe”, bazen “Türkî” denen bu yazı dili henüz edebî bir şekil almamıştı. Bu yazı dili, 1920’lerden sonra artık Özbek yazı dili olarak tanımlanacak ve “Özbekçe” diye adlandırılacaktır.⁶⁹

⁶⁸ *Âyine*, 12 (27 Sefer 1332/ 11 Yanvar 1914), bu ve başka bütün sayıların arka kapaklarındaki listededir.

⁶⁹ Türkistan’da 1910 ile 1920 yılları arasındaki Türk dilinin durumu ve tanımları aşağıdaki iki ayrı yazıda genişçe ele alınmıştır: Timur Kocaoğlu, “Türkistan Türk Edebiyatında Modern Hikaye ve Romanın Doğuşu”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2

Söz konusu bu geçiş döneminde kaleme alınmış ve basılmış olan *Pederküş* piyesi, yer yer Behbudî'nin doğduğu şehir olan Semerkand Türkçesi (Özbekçesi) özelliklerini yansıtsa da, bu eserin o günkü imlâsına bakarak onun dil özelliklerini tam olarak belirlemek mümkün değildir. Allworth, piyesin metin yayımında transliterasyon yöntemi kullandığı için okunuştan çok yazılışa bağlı kalmış; Özbekistan'daki araştırmacılar Rızayev ve Qasimov ise, 1913'teki Arab harfli metni günümüz Özbekçesinin imlâsına göre okumaya çalışmışlardır. Her iki yöntem de yanlıştır, çünkü Allworth, Rızayev ve Qasimov'un metin yayımları 1910'lardaki Türkistan Türkçesinin genel telaffuz özelliklerini yansıtmamaktadır. Bu yazı sonunda sunulán *Pederküş* piyesinin yeni metin yayımında ses aktarımı (transkripsiyon) yöntemi kullanıldı. Bu yöntemin ana amacı şudur: 1913'teki Arab alfabeli metinde kök ile ekler arasında var olan ses uyumuna aykırı yazımları, kökün kalın veya ince oluşuna göre yorumlayarak ekleri kalın veya ince olarak ses uyumuna uygun yazmak. Çünkü, piyes metninde bolca görülen bazen kalın köke ince ek, bazen de ince köke kalın ek getirme örnekleri, hiçbir zaman 1910'larda kök-ek arası bir ses uyumsuzluğu olduğunu göstermez. Zâten, bu imlâ uyumsuzlukların yanında kök-ek uyumlu yazılışların da yanyana var oluşu, bu savımızı desteklemektedir. Bu metinde bazen görülen imlâ tutarsızlıkları yalnızca bir yazım bozukluğudur. Yazım bozukluklarını, daha doğrusu geçiş döneminin imlâ karışıklıkları ve alışkanlıklarını dilin ses özellikleri diye yorumlamak dilbilim açısından doğru değildir.

Çokluk ekleri olan +lar (kalın) ve +ler (ince) metinde yalnız ل (lam+re) şeklinde tek biçimde yazılmaktadır. Arab harfli metindeki böyle tek biçimli yazım, transkripsiyonlu metinde kalın kök ve gövdelerde +lar diye kalın, ince kök ve gövdelerde ise +ler diye ince yazıldı. Yönelme (Datif) ekleri olan kalın +ğa ile ince +ge bazen (غه), bazen (گ), bazen (گ) şeklinde yazılmaktadır. Aynı biçimde, kalın kök ve gövdelerden sonra gelen yönelme eki +ğa, ince kök ve gövdelerden sonra gelen yönelme eki ise, +ge diye yazıldı. Geniş zaman ekleri olan -ar (kalın), -er (ince) de Arab harfli metinde yalnızca (ل) olarak kalın yazılsa da, transkripsiyonlu metinde ise, kalın kökten sonra -ar diye kalın, ince kökten sonra ise -er diye ince yazıldı. Bu yöntem bütün ekler için uygulandı. Bu yazı sonunda tıpkıbasımı verilen piye-

(1986), 145-154; Timur Kocaoglu, "The Existence of A Bukharan Nationality in the Recent Past", *The Nationality Question in Soviet Central Asia*, ed. Edward Allworth, New York 1973; 151-158.

sin 1913 yılındaki basılı metnine bakılarak bu yazım uyumsuzlukları daha yakından incelenebilir.

Mahmud Hoca Behbudî
(1875-1919)

VII. Piyesin Ses Çevirimli (Transkripsiyonlu) Metni

Pederküş (Baba Katili) piyesinin iki dilli (Özbek Türkçesi ve Rusça) kapağı (1/1 ile 1/27 arası) ile piyes metninin (2/1 ile 18/21 arası) ses çevirimi (transkripsiyonu):

- 1/1 Neşriyât-i Behbudî'nin 9.ıncısı
1/2 Muharrir ve nâşiri Semerkand şehrinde müfti: Mahmûd Xoca Behbudî
- 1/3 PEDERKÜŞ
1/4 Yâxud
1/5 (Oqumağan Balanıñ Hâli?)
1/6 Türkistân ma'îşetiden alıñan 'ibret-nüma 3 perde 4 manzaralı, millî
birinçi fâci'adur, sahnede⁷⁰
1/7 qoymaq üçün her def'ada muharririnden ruxsat kérekdür.
1/8 Qımmeti 12 tiyin, 1331 Hicriye – *Tsena 12 k. 1913 g.*⁷¹
1/9 'Unvân, Semerkand: Mahmûd Xoca Behbudî, telefon 290.
- 1/10 *Soçinitel' i izdatel' MAXMUD'-XODJA BEGBUDİ.*
- 1/11 *Posvyaşcaetsya yubileynoy ninye*
1/12 *pamyati Borodinskago srajeniya i*
1/13 *izbavleniya Rossii ot" naşestviya*
1/14 *Frantsuzov'.*
- 1/15 PAPAN'KİN" SINOK"
1/16 (İLİ UBİTSA OTSA)
1/17 Tragediya v" 3 di"ystviyax" i 4 vid., iz" jizni
1/18 Turkestanskix" tuzemntsev".
- 1/19 *Dlya postanovki nastoyaşçey p'esı*
1/20 *trebuetsya kajdıy raz" pismennoe*
1/21 *razreşenie avtora.*
1/22 SKLAD": Samarkand", Reşetnikovskaya, ulitsa, No. 9, telefon" No. 290.
- 1/23 *Razreşeno tsenzureyu Tiflisskimi Komitetom" po delam" k" posta-*
1/24 *novki na stsenax" Kavkazskago kraya 23-go İyulya 1913 goda za No: 19940.*
1/25 Samarkand"
1/26 *Tipo-litografiya T-va B. Gazarov" i K. Sliyanov"*
1/27 1913.

⁷⁰ Bu satır Arab harfli asıl metinde 1/6. 'ncı satırın devamı olduğu için ayrıca numaralanmadı.

⁷¹ Bu ve sonraki eğik (italik) dizilen yerler eser kapağındaki Rusça metindir.

2/1

BİRİNÇİ PERDE

2/2

(Bay mehmânxânedede oturur Xayrulla ile)

2/3

DÂMLA – *(Kîrer)* Asselâmu ‘aleykum.

2/4

BAY – Va‘aleykum asselâm, merhamet qılsunlar *(Turub mulâqât qılıb*

2/5

Dâmla’ğa cây körsetib oturur).

2/6

DÂMLA – Bay devletni Allah-Te‘âlâ mundan hem ziyâde qılğay *(Fâtiha qılar).*

2/7

BAY – Nefes-i mubârek İnşâAllah du‘âları qabuldur.

2/8

DÂMLA – Beli Cum‘a aqşâmı du‘âmı qabul vaqıtdur.

2/9

BAY – Xoş keldiler taqsır!

2/10

DÂMLA – Selâmet selâmet *(Qolını köksige qılıb).*

2/11

BAY – Xayrulla!, Çây ve la‘li keltür.

2/12

XAYRULLA – Xoş *(Çây ve la‘li keltürer. Xayrulla çây süzer*

2/13

alar tenâvul eyler). *(Taşmurâd kîrer salâmsız bê-edebâne).*

2/14

TAŞMURÂD – Ata!, temâşâğa bararmen, pul bérîñ.

2/15

BAY – Oğlum kim ile bararsen?

2/16

TAŞMURÂD – Tursun ekem ile.

2/17

BAY – *(Kisesiden pul bérîb)* Elbette vaqtlik kéliñler ve yaman

2/18

cây larğa barmañlar!

2/19

TAŞMURÂD – Xayr xayr, hey köp gepürersiz-de⁷² *(çıtıq kéter).*

2/20

(Dâmla, Bay ve Taşmurâd’ğa bedbinâne baqıb başını sallar).

2/21

BAY – Söyleşib olturuñ taqsır!

2/22

DÂMLA – Xob xob, baybeçe kette bolubtur xudâ ‘umr bérşün,

2/23

Usûl-i Cedide mektebige mi oquydur yâinki êski mektebge?

2/23

BAY – İkkisige hem oqumaydur.

3/1

DÂMLA – Öz havlıñızda oqutaturğansız?

3/2

BAY – Yoq yoq. Mén oğlumnu oqutmaqğa oylağanim yoq.

3/3

DÂMLA – ‘Acâyib, sebep nedür ki oqutmaysız vehâlânki oqumaq

3/4

farz⁷³ ve hem ‘ilim sebep-i ‘izzet-i dünyâ ve şerâfet-i âxiretdür.

3/5

BAY – Méni xayâlimge dünyânı sebep-i ‘izzeti baylık. Âxiretge bolsa

3/6

Xudânı qılğan taqdır bolur. Çünânçı biz körermiz ki adamlar

3/7

baynı mulladan ziyâde ‘izzet qıladurlar. Xusûsen mana banklar köpeydi,

3/8

kette baylar çilen bolur, her kim çilenlerni ‘izzet qılar, hattâ işi

3/9

tüşeturğanlar çilen mâlını qımmet alur. Ezbeski çilen iltifâtığa

3/10

almağan adamlarğa banklar pul bérmezdür ki soñra mu‘âmeledârlar

72 -de: Arab harfli metinde (دے diye) yazılışı baskı hatası olmalı. Qasimov (1996) “-de” okumuş, ancak Allworth (1986) ve Rızaev (1997) “diye” okumuşlar.

73 farz: metinde (فرض farz) yazılışı baskı hatasıdır. Baştaki iki noktalı ق harfinin tek noktalı ف olması gerekir. Allworth (1986), Qasimov (1996) ve Rızaev (1997) hep “qarz” diye yanlış okumuşlar. Kelimenin doğrusu 4/25’te olduğu gibi “farz” (فرض) olması gerekirdi.

- 3/11 sınıb meyde meyde bolur, bildiñiz mi?
- 3/12 **DÂMILA** – Bu sözleriñiz hâzırğı zamânege ma'qul, lekin çilen
- 3/13 ve bayları 'izzetleri vaqtinçe ve xalqı közi açılğunçadır,
- 3/14 hâlbuki aları işi tüşgenler 'izzet qılır. Mullanı bolsa barça
- 3/15 xalq 'izzet qılır, ya'ni mullanı 'ilmini 'izzet qılınadır.
- 3/16 **BAY** – Bizni hem baylığımızni 'izzet qılınadır, hattâ musulmânlar
- 3/17 narı tursun, Orus ve Ermeniler de 'izzet qılır.
- 3/18 **DÂMILA** – 'İzzetni narı qoyduk, eger de oğluñızni oqutsañız,
- 3/19 defteriñizni yazar, namâzısını ve musulmânçılığını yaxşı biler
- 3/20 ve hem sizge sevâb bolur.
- 3/21 **BAY** – Mirzâlık âsân, mana Xayrullağa ayında yétti som béermen,
- 3/22 kündüzleri mirzâlık ve aqşamları mehmânxâne işini qılar
- 3/23 ve hattâ uyqu kelğünçe xâdımı qılar, kitâb hem oqub bérer.
- 3/24 **DÂMILA** – Şeri'at 'ilmi ve zaruriyât-i diniyeni bilmek üçün bay-
- 3/25 beçeni oqutmaq elbette sizge lâzımdur.
- 4/1 **BAY** – Şeri'at 'ilmini oqutmakni lâzım bilmeymen, çünki
- 4/2 anı müfti yâ imâm ve mü'ezzin qılmaççı émesmen, ezbeski devletim aña yéter.
- 4/3 **DÂMILA** – Zaruriyât-i diniyege né dérsiz?
- 4/4 **BAY** – Mén özüm beş vaqt namâzını kéreklik du'aları ile
- 4/5 bilermen. Özüm örgetürmen.
- 4/6 **DÂMILA** – Xat ve sevâdğa né dérsiz? Hâlbuki sevâdı yoq adam
- 4/7 héç nimege yaramaydur.
- 4/8 **BAY** – Bu fikriñiz ğalat, çünki méni sevâdım yoq, bâvucûd şul
- 4/9 şehrimizni kette baylarıdandurmen ve her işni bilermen.
- 4/10 **DÂMILA** – Siz ilgeri zamânda bir nev'i ile bay bolubsız,
- 4/11 ammâ éndi bay bolmaq narı tursun, faqat ruzgâr ötkermaq
- 4/12 üçün 'ilim kérek. Körermiz ki yigirme-ottuz yıldan béri barça
- 4/13 savdâ işleri Ermeni, Yahudi ve başqa ecnebiler qolığa ötdi.
- 4/14 Munı sebebi bizlerni oqumağamızdır. Oqumağan baybeçelerni
- 4/15 körermiz ki ata mâlını berbâd éter ve âxırı xâr-u-zâr bolur,
- 4/16 binâberin oğluñızni oqutmaqni sizge teklif qılarmen.
- 4/17 **BAY** – Ay dâmla! Siz ménge tahqiqçı mi? Oğul méniki, devlet
- 4/18 méniki, sizge nime! Oquğannı biri siz, yémekge nâniñiz yoq,
- 4/19 bu hâliñiz ile ménge nasihat qııarsız. Xayrulla! Mehmânxâneni qufla⁷⁴,
- 4/20 uyqum kéldi.
- 4/21 (*Xayrulla la'li ve esbâblarını cem'leb muntazır tüzer*)
- 4/22 **DÂMILA** – (Adamlarğa qarab) oqumaq ve mulla bolmaq üçün pul
- 4/23 kérek, bedevletlerimizni hâli bul, bes bu kêtis ile ne'uzubillah
- 4/24 dünyâ ve âxiretge rasvâ boluruz. Oqumaq barça musulmânğa, érkek

⁷⁴ **qufla**: metinde قفل له (qufla) diye yazılmış. Allworth (1986), Qasımov (1996) ve Rızaev (1997) "kulfla" (kilitle) diye araya bir "l" ekleyerek okumuşlar.

- 4/25 veyâ xatun bolsun farz édi. U qanda qaldı! Âh, vây
 5/1 bizni hâlimizge. (*Bay'ğa qarab*) Bay! Mén sizge emr-i ma'rûf
 5/2 aytdım ve ménge şeri'at boyunca lâzım bolğan işni boynumdan
 5/3 sâqıt qıldım. İnşâallah moylab çıkarıb, elifni tayaq démey
 5/4 turğan oğluñız hâlini körerimiz. Vehem oqutmağanıñız
 5/5 üçün günahkâr bolursız (Dâmla nâs çéker).
 5/6 **BAY** – Ay dâmla! Ménge nasihatçı kérek yoq, bizâr qıldıñız.
 5/7 (*Adamlarğa qarab*) İşimden, uyqumdan bu adam méni qaldurdı.
 5/8 Xayrulla!.Mehmânxâneni qufla. (*Dâmla arazlab çıqıb kéter, Bay'nu*
 5/9 *dimâğtı küyüb olturar*).
 5/10 (*Ziyâli musulmân kirer, palto ve 'asâsını mıxge qoyar*). (*Bay*
 5/11 *ala ala qarar, xahlamas*).
 5/12 **ZİYÂLİ** – Asselâmu 'aleykum!
 5/13 **BAY** – (*Kerâhet*⁷⁵ ile) Va'aleykum asselâm. Xayrulla! Kürsi kéltür.
 5/14 Bu kişi yérge olturalmaydur (*Kéltürer*) (*Ziyâli olturub*
 5/15 *papiras*⁷⁶ çeker).
 5/16 **ZİYÂLİ** – Cenâb bay sizni keyfsiz körerimen, mümkinmi sebebini bilsem?
 5/17 **BAY** – Bir mulla mehmân kélíb édi, oğluñni oqutmaysın
 5/18 déb cüde cânımnı aldı. Quvlağandék qılıb, zorğa qutuldum,
 5/19 faqat muşlaşmadug⁷⁷.
 5/20 **ZİYÂLİ** – Ah-ha, qızıq ve interesni hâdise émiş. (*Adamlarğa qarab*)
 5/21 Bu şeherde baylarğa emr-i ma'ruf qılaturğan mulla bar éken xudâğa
 5/22 şükür. Ul cenâb-ı haqqânî dâmlanı tapıb ziyâret qılmak kérek. Bay
 5/23 efendi! Sizge melâl kélmesün, uşbu toğrıdan ménim hem sizge
 5/24 qaçanlar bir néçe söz aytaççı édim. Ve amma sa'ati uşbu daqıqağa
 5/25 mevquf éken, éndi sizden iltimâs qılaman ki, bir néçe daqıqa ménge
 6/1 qulaq bérseñiz ki 'ilm nef'i toğrısında sözleyin.
 6/2 **BAY** – (*Ala ala qarab*) Éndi bildim, siz hem oğluñni oqut
 6/3 déb méni qısar ékensiz. (adamlarğa qarab) Bugün çep qolım
 6/4 ile turğanmen. Oylamağan işler aldımınan çıkar. Mazmunı

75 **kerâhet**: metinde (كراهت) diye yazılmış “tiksinme, iğrenme” anlamındaki bu kelimeyi Allworth (1986) doğru okumuş, ama Qasimov (1996) ve Rızaev (1997) yanlış olarak “karaxı” diye okumuşlar.

76 **papiras** (sigara): metinde (پاپیراس) diye yazılmış bu kelimeyi Allworth (1986) ve Rızaev (1997) “papiras”, Qasimov (1996) ise “papiirus” diye okumuş.

77 **muşlaşmadug**: bu kelimenin doğrusu “muşlaşmadug” olsa da, metinde (موشلاشمادوگ) diye hem “t”siz, hem de kelime sonunda “qaf” (ق) yerine “g” (گ) yazılmış. Bu yazılış konuşma dili biçimini vermektedir. Allworth (1986) ve Rızaev (1997) doğru olarak “muşlaşmadug” okumuşlar, Qasimov (1996) ise “muşlaşmadık” diye bugünkü okunuşu vermiş.

- 6/5 qardan qutulub yağmurğa⁷⁸ uçraymız. Xayrulla! Çilim keltür.
 6/6 (*Tarafeyn sükut*) (*Çilim kéler. Bay çéker, yutalar*).
 6/7 **BAY** – Xayrulla!
 6/8 **XAYRULLA** – Lebbey taqsır!
 6/9 **BAY** – Câyımnı taşla uyqum keldi. (*Xamyâze*⁷⁹ *tartâr*). Értege
 6/10 iş köp, vaqtlık yatmaq kérek (*Yana xamyâze*).
 6/11 **XAYRULLA** – Xoş hâzır.
 6/12 **ZİYÂLİ** – (*Ciddiyet ile*) Bay efendi! Mén sizge dédim ki milletge
 6/13 kéreklık ‘ilmler toğrısında sözlemaçqımen, amma siz méni
 6/14 sözümnı éşitmaqğa xahlamaydurğanğa oxşaysız! İkkinçi
 6/15 def’a aytarmen ki qulaq bériñ ve bu sözler sizni ve milletni nef’idür!
 6/16 **BAY** – Söziñizni cebr ve zor ile eşittürersizmi?
 6/17 Veyâ méni a’zâb bérmaqğamı keldiñiz?
 6/18 **ZİYÂLİ** – Yoq mén aslı başqa iş üçün kélíb édim, velekin
 6/19 ‘ilim bahsini üstiden çıqıb qaldım. Uşbu sebebli müdde’ani tebdil
 6/20 qılıb, ‘ilim toğrısından sizge beyân qılmaknı qasd étdim.
 6/21 Şâyed ki cenâbıñızdek baylar millet balalarını oqutmaqğa sa’y qılsalar.
 6/22 **BAY** – (*Xalqğa qarab*) Kâşki dâmla hikayetini aytmasa édim.
 6/23 Xob mâdem ki qoymaysız, érteraq söyleb tamâm qılıñ,
 6/24 uyqum kélgen. (*Xamyâze xı xı xı*⁸⁰) Adamlar balasını oqut deydur-â.
 6/25 **ZİYÂLİ** – Hâzır yéñi ve başqa bir zamânedür. Bu zamânğa ‘ilm-ü-hüner-
 7/1 siz xalqnı baylığı, yéri ve esbâbı künden kün qolıdan kétgendék
 7/2 axlâq ve abroyı hem qoldan çıqar, hattâ dini hem za’if bolur.
 7/3 Bunıñ üçün biz musulmânlarını oqumaqğa sa’y qılmaqımız lâzımdur.
 7/4 Vehâlânki, din-i şerifimiz her nev’ nef’ilik ‘ilm oqumaqnı
 7/5 beşikden mezârğaçqa bizlerge farz kılğandır. Bu hükm,
 7/6 hükm-i şeri’atdur. Biz musulmânlarğa ‘alel-xusus bu zamânda ikki
 7/7 sınıf ‘ulema’ kérekdür; biri ‘âlim-i dinî, digeri ‘âlim-i zamânî.
 7/8 ‘Âlim-i dinî: imâm, xatîb, müderris, mu’allim, qâzı, müfti bolub,
 7/9 xalâyıqnı dinî ve axlâqî ve ruhânî işlerini başqarar, bu sınıfğa
 7/10 kireturgan talebeler evvelâ Türkistân’da ve Buxârâ’da ‘ilm-i dinî ve ‘Arabî
 7/11 ve biraz Rusça oqub, soñra Mekke, Medine, Mısır, yâ İstambul-
 7/12 da barıb ‘ulum-ı dinîyeni xatım qılsalar kérek, tâki kâmil mulla

⁷⁸ **yağmur**: Allworth (1986) ve Rızaev (1997) “yağmur” diye doğru, Qasımov (1996) ise bugünkü Özbekçe’ye uydurmak için “yamğur” diye yanlış okumuş.

⁷⁹ **xamyâze**: “esneme” anlamındaki bu kelimeyi Allworth (1986) “khamyaza” olarak transliterasyon yaparken, Rızaev (1997) “hamyâza” ve Qasımov (1996) “hâmuza” diye yanlış okumuşlar.

⁸⁰ **xı xı xı**: metinde ($\dot{C}\dot{C}\dot{C}$) diye yazılan bu esneme sesini, Allworth (1986) İngilizce transliterasyonunda “kh kh kh” diye doğru verirken, Qasımov (1996) ve Rızaev (1997) ise bu sese yer vermemişler. Qasımov asıl metindeki (*Xamyâze xı xı xı*)’yı nedense (hâmuza tartadı) diye çok yanlış transkripsiyonlamış!

- 7/13 bolsunlar. (*Bay müdreydür*) añladınız mı bay?
- 7/14 **BAY** – (*Başını köterib*) He he aytabériñ. Qulağım sizge.
- 7/15 **ZİYÂLI** – ‘Âlim-i zamânî bolmaq üçün balalarını evvelâ Musulmânî xat
- 7/16 ve sevâdını çıxarıb, zaruriyât-ı dinîye ve öz milletimiz tilini
- 7/17 bildürgenden soñra hükümetimizni nizâmî mekteblerinde bérmaq
- 7/18 kérekdür: Ya’ni gimnaziya ve şeher mekteblerini oqub tamâm
- 7/19 qılğanlardan soñ, Peterburg, Meskev dârulfünûnlarığa
- 7/20 yubarıb, doktorlık, zakonçilik, injenerlik⁸¹, sudyalık,
- 7/21 ‘ilm-i ticaret, ‘ilm-i zira’at, ‘ilm-i sanâ’at, ‘ilm-i iqtisâd, ‘ilm-i
- 7/22 hikmet, mu’allimlik ve başqa ‘ilmîlerni oqutmaq lâzımdur. Rusya
- 7/23 vatanına ve devletine bilfi’l şerik bolmaq kérekdür. Ve devlet mansab-
- 7/24 larığa kirmek⁸² lâzım. Taki ma’işet ve ihtiyâc-ı zamâniyemiz togrı-
- 7/25 sında vatan ve millet-i İslâmğa xızmet qılınsa; ve Pâdişâhlık
- 8/1 mansablarığa kirib musulmânlarğa nef’i yétkürilse vehem devlet-i Rusya-
- 8/2 ğa şerik bolınsa, hattâ ki şul tariqa oquğan musulmân bala-
- 8/3 larını Ferengistân, Amerika ve İstambul dârulfünûnlarığa tecrübe
- 8/4 üçün yıbarmaq kérekdür. Hazret-i Peyğâberimiz: ‘ilm Xıtayğa hem
- 8/5 bolısa taleb qılınız, démedilermu? (*Bay ıyquda*) Bul
- 8/6 işler bolmas meger pul ile ve sizdek kette bayları himmeti ile,
- 8/7 çünânçı Kafkaz, Orunburg ve Qazan musulmânlarını bay ve ehl-i
- 8/8 xayrâtı ‘ilm yoluğa köp pullar sarf éterler, ve kembeğel balalarını
- 8/9 oqutdururlar. (*Bay’ğa qarab*) Elbette sözlerimge tüşüngensiz
- 8/10 cenâb bay! Bay! Ba ba bay!
- 8/11 **BAY** – (*Müdreydür. Baş köterib, esneb*)⁸³ Ha, ha...
- 8/12 **ZİYÂLI** – El’ân biz Türkistân xalqığa bir yaman ‘âdet bar ki bir kişi
- 8/13 Rusça oqub Pâdişâhlık işige kirib resmî forma kiyse,
- 8/14 anı ‘ayb qıladurlar. Yâ bir musulmân balası nizâmî mekteb forma-
- 8/15 sında yürse, masxara qıladurlar. Eger izvaşçık veyâ qara
- 8/16 mehnatkeş bolub Avrupayılerni éski libâsını kiyse veyâ cüvân-
- 8/17 beçe bolub oyunçılar libâsını kiyse, héç kim bir nime demeydür
- 8/18 ki bul kemâl-i nâdânlık ve dünyâdan xabersizlikdür. Şunday
- 8/19 émesmu ‘emekî bay?!
- 8/20 **BAY** – (*Olturğan yeriden bir tarafğa ağıb yatıb*) Xor xor

81 **injenerlik**: metinde yanlışlıkla (ایژنیرلیک) “injernerlik” diye ikinci hecede fazlaca bir “r” (ر) harfi eklenmiş. Qasimov (1996) bunu “injenerlik” diye düzeltirken, Allworth (1986) “inzhmirlilik” ve Rızaev (1997) “injirmerlik” diye okumuş.

82 **kirmek**: metinde “kirmaq” (کرمق) diye kalın masterla yazılmış, “kirmek” diye transkripsiyonlandı.

83 **Baş köterib, esneb**: bu cümle yanlışlıkla parantez dışında yazılmış. Allworth (1986) transliterasyonunda parantez dışında verirken, Qasimov (1996) ve Rızaev (1997) ise doğru olarak parantez içinde ve italik dizgide veriyorlar.

- 8/21 xora xorra...
 8/22 **ZİYÂLİ** - İlâhi Xudâyâ! Ümmet-i İslâmiyege, xusûsen biz Türkistânilerge
 8/23 rahmiñ kélsün (Roymalı ile köz yaşını értib çıqıb
 8/24 kéter). (Perde iner)

İKKİNÇİ PERDE

- 9/1
 9/2 (*Pivexâne manzarası; Baybeçe ile üç nefer Oltururlar*).
 9/3 **TEÑRİQUL** – Bu aqşâm bilmeymen nime üçün içkilik méni tişle-
 9/4 meydür. Namâz-i digerden béri bir düjine şişeni boşatdım.
 9/5 Deyusnı pivesi qulağımı qızıtmadı. Toldur içeylük!
 9/6 (*NÂR qadehlerni toldurar*)
 9/7 **HEMMESİ** – Taşmurâd baybeçeni selâmetlikige ura, ura,
 9/8 ura (*İçerler*).
 9/9 **DEVLET** – Cöreler! Meyni içtim, éndi yâdımğa Lizaxan
 9/10 tüşdi. Âh, Lizacân!
 9/11 **HEMMESİ** – Âh Lizacân, vây Lizacân qaydasen!
 9/12 **NÂR** – Zâlim felek firâqığa küydirdi méni; billah ki kélmeşe bomıydı.
 9/13 **DEVLET** – Bu dâd-u-bidâd ile héç nime bolmas. Xocayinni çaqırmız,
 9/14 atam öldi bezm qılargız.
 9/15 **NÂR** – Qolıñı bér éy nâmerd tapdıñ. (*Qolını sıqar*) Boldı.
 9/16 **DEVLET** – Ay, tuta-burût Teñriqul! Demiñ çıqmaydur. Şunça
 9/17 adam sözini oğurlab olturarsın. Éрге nevbet,
 9/18 şérge nevbet. Gep béríb olturarsen, yâ bu adamları pisend
 9/19 qılmaysenmi? Bizlerni hem yanımızğa beş tengelik
 9/20 açqamız bar. Cöre! Bu mestlik râstlıkdur. Qavağınını açıb oltur.
 9/21 **TEÑRİQUL** – Cöreler! Sizlerden yaşıraturğan sözimiz yoq.
 9/22 Toğrısnı désem meyni içtim, qulağım qızığan, sên Liza dédiñ,
 10/1 éndi özüm şunda bolsam da hûşum Lizağa, tâ Lizanı
 10/2 kéltürmeseñ méni gepürturalmaysen. Amma gep kéltürgeniñe
 10/3 devlet zor!
 10/4 **DEVLET** – Ğam yéme müdde'añ Liza bolsa, şul zamân yanıña
 10/5 körersen, kélmeşe mi? Başını alarmen.
 10/6 **NÂR** – Baybeçe! Barişnege tab'iñiz bar mı?
 10/7 **TAŞMURÂD** - Meyli, adam yubarıñlar, bezm qızısun.
 10/8 **TEÑRİQUL** – Gep, gep ile vaqtıñı ötkerersizler, buyuraturğan
 10/9 bolsañlar buyuruñlar érteraq kélsün, keyf qılayluk.
 10/10 (*Devlet qonğıraç çalar. Artun Ermeni meyxâneçi kirer*)
 10/11 **ARTUN** - Neme déysen?
 10/12 **DEVLET** - Lizağa biravnı buyur kélsün!
 10/13 **ARTUN** – Burda!
 10/14 **DEVLET** - He munda kélürmesden mezârğamı kélürerdiñ?
 10/15 **ARTUN** – İzvinit qılasen, soruşdum da.

- 10/16 **DEVLET** – Bol bol! Biravnı yubar.
- 10/17 **ARTUN** – Bax ne var bilirsən! Liza bana démiş ki, onbéş
- 10/18 manatsız bana kişi göndürme! Ha, onbéş manat da,
- 10/19 ve faytun pulı da ver, gélin Niqalayı göndüreyim. Liza olmasa,
- 10/20 başqasın götürsin, keyfiñni çek.
- 10/21 **DEVLET** – Evvel kéltürüb soñra pulnı alsañ bolmas mı?
- 10/22 **ARTUN** – Devlet zor! Ben sana démişim ki, Liza prut aqça
- 10/23 almayınca kélmez, bana ne! Sén özün bilirsin ki,
- 10/24 o gavur qızı benimki değıl. (*Mestler birbirlerige hayrân*
- 10/25 *qararlar, kiselerige qol saladurlar*)⁸⁴
- 11/1 **TEÑRİQUL** – Artun! Biraz toxta pul bélerimiz.
- 11/2 **ARTUN** – Baş üstine hâzıram (*Çıqar*) (*Cörelerni keyf-*
- 11/3 *leri öçüb, sükut éterler*)
- 11/4 **DEVLET** – Süz içeylük (*Nâr süzüp qoyar*).
- 11/5 **TEÑRİQUL** – Pulnı péşegi taleb qılğanı işni bélini sındurdu.
- 11/6 **DEVLET** – İş 'aksige alsa, şunday bolur. Pullarıñ bar mı?
- 11/7 Hemmelerin çiqarın (*Hemmesi çiqarar, Devlet sanar,*
- 11/8 *beş somğa yétmes*).
- 11/9 **DEVLET** – Buminen héç nime bolmas, bir 'ilâcını tapmak kérek.
- 11/10 **NÂR** – (*Temesxur ile*) Ay baybeçe! Bizler kü kembeğel, sizge
- 11/11 nime! Kiseñizden pul çıqmaydur. Ene baybeçeni şekli.
- 11/12 (*Qolı ile körsetür*).
- 11/13 **DEVLET** – Pervâ qılma Nâr! Mén bir nimerse oyladım, eger bay-
- 11/14 beçe köñse.
- 11/15 **TEÑRİQUL** – Nime éken? Nime?
- 11/16 **DEVLET** – Toxta nime ékenligini bilersin, evvel baybeçeni
- 11/17 selâmetligige içeylük (*Teñriqul süzer, içerler*
- 11/18 *baybeçeni selâmetligige*).
- 11/19 **DEVLET** – Baybeçe! Bu kéçedék Çehârşenbe sûrı ayda-yılda
- 11/20 bir bolur yâ yoq, bir kéçe miñ kéçe bolmas. Eger qabul qılsañız
- 11/21 Teñriqulnı sizge qoşarmen. Birge barıb, atañıznı sanduqını
- 11/22 körsetürsüz, başqa işni Teñriqul beceredür.
- 11/23 **TAŞMURÂD** – Teñriqul eke bararsız mı?
- 11/24 **TEÑRİQUL** – Ülfetler buyursa, o dünyâğa bararmen. U kü sizni havlıñız.
- 11/25 **DEVLET** – Sén nime dérsin Nâr!
- 12/1 **NÂR** – Mén hem köpni biri, bar déseñ bararmen.
- 12/2 **DEVLET** – Yoq, ikkavı bes. Körgenler bedgumân bolmasun, bugünni
- 12/3 értesi bar.
- 12/4 **NÂR** – Baybeçe! Atañız sanduqınıñ câyını bilersiz mi?
- 12/5 **TAŞMURÂD** – Atamnı yataturğan üyinde.

84 Bu sahne hareketini açıklayan parentez içi parça Qasimov (1996)'da eksiktir.

- 12/6 **DEVLET** – Yataturğan üyni neçe eşigi bar?
 12/7 **TAŞMURÂD** – Üç.
 12/8 **DEVLET** – Qaysı eşikden kirersizler?
 12/9 **TAŞMURÂD** – Êşikni biri anamnı üyinden açılır. Mén kirib,
 12/10 havlı⁸⁵ tarafıdagi eşikni açarmen, soñra Teñriqul
 12/11 ekem kirer.
 12/12 **DEVLET**⁸⁶ – Barekallah! İlgeri hem oğurluk qılğanğa oxşaysız.
 12/13 Nâr! Toldur, içeylük (*Nâr toldurar, içerler*)
 12/14 (*Teñriqul ve Taşmurâdğa qarab*) Êndi baraturğansızlar?
 12/15 **TEÑRİQUL** – Elbette, barmay nime bolubdur (*Devlet tapançasını*
 12/16 *baybeçege bérer, Nâr étik saqıdan pıçaqı alıb*
 12/17 *Teñriqulğa bérer. Alar ehtiyât qılıb turarlar*).
 12/18 **DEVLET** – (*ikkisige qarab*) Yol bolsun baturlar!
 12/19 **TEÑRİQUL** – Alganı (*Devlet, Teñriqulnu bir çétge alıb,*
 12/20 *işâret ve xufıye mâ'lumat ve emr bérer*).
 12/21 **NÂR** – Âmin Allah.
HEMMESİ – Allah-u ekber (*Devlet fâtiha bérer*).⁸⁷
 12/22 (*Teñriqul ve Taşmurâd çıkar*). (*Devlet ve Nâr içer ve oqur*)⁸⁸
 12/23 (*Perde iner*)

ÜÇÜNCÜ PERDE

- 13/1
 13/2 (*'Âdet boyunca Bay yatar, krovat üstige, uyquda, üyni*
 13/3 *bir tarağığa sanduq*). (*Taşmurâd bir eşikden âhistelik ile kirer,*
 13/4 *bu taraf u tarağığa qarab, başqa bir eşikni açar ve bir çétge turar*).
 13/5 (*Teñriqul*⁸⁹ *kirer. Qolıda kelid ve témur esbâb, béliqe pıçaq, sanduq*
 13/6 *tarağığa barıb, kelid salar. Sanduq açılmas, Taşmurâdğa*
 13/7 *qaraydur. İşâret ile maslahat soraydur. Taşmurâd*
 13/8 *sanduqıni témur esbâb ile sındurmaqğa emr bérer*).
 13/9 (*Teñriqul témur esbâb ile sanduqıni sındurar. Sanduqıni*

⁸⁵ **havlı**: "avlu" anlamındaki bu kelime (حويلي) olarak yanlış yazılmış, (حوالي) olması gerekirdi. Allworth (1986), Qasimov (1996) ve Rızaev (1997) doğru olarak "havlı" okumuşlar.

⁸⁶ **DEVLET**: Devlet'in konuşmasının bölümleri 12/12-14.üncü satırlarda arka arkaya 3 kez "DEVLET" diye ayrı ayrı verilmiş. Allworth (1986) transliterasyonunda buna aynen uyarken, Qasimov (1996) ve Rızaev (1997) ise, tek bir "DEVLET" kişi adı altında konuşmayı bölmeden vermişler.

⁸⁷ Bu satır asıl metinde bir önceki satırda (12/21) yazılı olduğu için satır başına numara verilmedi. Allworth (1986) ve Qasimov (1996) bunu bir önceki satırda verirken, Rızaev (1997) ayrı satırda verir.

⁸⁸ Bu satır olduğu gibi Qasimov (1996)'da yoktur.

⁸⁹ **Teñriqul**: Bu parçada bazı kişi adları parentez dışında sıralanmış ise de, burada hepsi parentez içine alındı.

- 13/10 *âvâzı ile Bay uyğanur).*
- 13/11 **BAY** – (Çöçüb⁹⁰ turar, keltekni alıb) Vây vây
- 13/12 (*déb Teñriqulğa qarab yügürer).*
- 13/13 (*Taşmurâd keltekni kelib uşlar).*
- 13/14 (*Teñriqul pıçaq ile Bay'ni qoltuğığa urar).*
- 13/15 **BAY** – (Taraqlab yıqılar) Vâh cânım! (*Cân üzer, tıpırlar, xırullar).*
- 13/16 (*Teñriqul sanduqdan tenge xaltasını köterer, pıçaq*
- 13/17 *ve témur esbâbnı öziğe bérkiter. Taşqarıdan bir neçe adam*
- 13/18 *davuşı eşitilür).*
- 13/19 **ADAMLAR** – Nime gep, birav dâd dédi (*Bir neçe erkek ile*
- 13/20 *Bay xatunu kirerler, Teñriqul ile Taşmurâd'ni körerler).*
- 13/21 **TEÑRİQUL** – Taşmurâd at! (*Taşmurâd havağa tapança atar,*
- 13/22 *ve hâzır kişilerge silâh körsetib qaçarlar⁹¹).*
- 13/23 **BAYBÜÇÇE** – Vây zâlim destiden bu qanday kün édi, vây
- 13/24 *dâdey! (Çapak çalar, Bay üstige özini taşlar, yüz ve saçını yular).*
- 14/1 Hey⁹² cuvânmerg Taşmurâd! Qan qus. Kâşki
- 14/2 çécekge kéteydiñ. Hay pederküş Taşmurâd. Vây
- 14/3 *dâdey--y--y.*
- 14/4 **DÂMILA** – (*Kirer*) Anacân! Sizge sabırdan başqa çâre yoq.
- 14/5 Bu bedbaxtlık ve musibetge sebeb, cehâlet ve nâdânlıkdur.
- 14/6 Bé' ilmlik ve terbiyesizlikdür. Üyiñizni nâdânlık buzdı.
- 14/7 Sizni bé' ilmlik xâneveyrân qıldı. Oğluñızni bé' ilm-
- 14/8 lik Sibirge yubaradur. Câmıñızdan 'azız ferzendiñizni
- 14/9 terbiyesizlik belâsı sizden 'umrî acratadu'r. Balañızni
- 14/10 atası terbiye étmedi, oqutmadı. Âxırnı belâğa uçradı.
- 14/11 Yaman refikler yoldan çıqardılar ki, qurbân-ı cehâlet
- 14/12 boldıñız.
- 14/13 **BAYBÜÇÇE** – (*Tolğanıb*) Éy vây vây balam. Vây bayım

90 **çöçüb**: metinde (چوب چوب) "çob çob" yazılışı bir yazım yanlışı olmalı. Bunu Allworth (1986) transliterasyonla "chub chub" yazarak "starts up" diye İngilizceye çevirmiş. Rızaev (1997) "çub çub" diye okumuş. Qasımov ise "çöçib" diye yorumlar. Qasımov gibi "çob çob" yazılışını "çöçüb" (ürkerek) diye yorumlamak daha uygundur.

91 **qaçarlar**: bu kelime herhalde bir dizgi yanlışı olarak bir üst satır (13/21) sonunda "atar" kelimesinden sonra yazılmış. Allworth (1986) ve Rızaev (1997) asıl metne bağlı kalarak bu kelimeyi o satırda vermişler, ancak Qasımov (1996) haklı olarak bu kelimeyi bizim gibi 13/22.inci satır sonunda yerleştirmiş. Zaten, anlam bakımından bu daha uygundur.

92 **Hey**: Metinde bu kelimedden önce konuşan kişi adı olarak tekrar (BAYBÜÇÇE) satır başında yazılmış. Zâten aynı kişi konuştuğu için bu gereksiz tekrar bizim metnimizde verilmedi. Qasımov (1996) ve Rızaev (1997) de böyle yapmışlar, ancak Allworth (1986) transliteasyonunda metne bağlı kalmış.

- 14/14 âh vây--y--y.
 14/15 **DÂMLA** – Bayınız da nasihatğa qulaq salmadı. Ve âxırın uşbu
 14/16 yaman hâdise peydâ boldı. Êndi sizge aççığ sabırdan
 14/17 başqa 'ilâc yoqdur. Anacân! Allah sizge sabır bérsün.
 14/18 **BAYBÜÇÇE** – (*Kemâl-i bêtâqatlık ilen âh vâveyla éter*)
 14/19 Dâd-ey vây balam. Vây bayım. İkkisiden hem ayrıldım.
 14/20 Êrimni mezârğa, balamni Sibirge yubararlar,
 14/21 vây vây vây--y--y.

(*Perde iner*)⁹³

- 15/1 **TÖRTÜNÇİ MANZARA**
 15/2 (*İkkinçiniñ 'aynı meyxâne*).
 15/3 (*Nâr, Devlet içib, aşule aytıb olturar*).⁹⁴
 15/4 (*Teñriqul ve Taşmurâd pişib hârib kirer, tapança ve qanlık*
 15/5 *pıçaqını bir çétide yaşırar, hemyânını çıkarıb ustal*
 15/6 *üstide atar, oltururlar*).
 15/7 **TEÑRİQUL** – Çilim kêtür⁹⁵ Ây!
 15/8 (*Artun çilim kêtürer, çekerler. Artun kéter*).
 15/9 (*Teñriqul Devletni bir tarafğa alıb xufiye bolğan işlerni*
 15/10 *söyler, işâretler qılar*).
 15/11 **DEVLET** – Békâr-e (*déb, xufiye söyleb işâret ile xâurcem*)⁹⁶ qıldurar.
 15/12 *Hemyânını açıb körüb süyiner. Teñriqul*
 15/13 *ve Taşmurâdnı yelkesige qaçar*). Barekallah, barekallah
 15/14 (*Zeng çalar. Artun kirer*).
 15/15 **ARTUN** – Ne buyurarsız?
 15/16 **DEVLET** – Me, pulnı al, tézlik ilen Liza'nı keltür.
 15/17 **ARTUN** – Baş üstine. Hâzır kélir (*Pulnı alar, içerler*).
 15/18 **LİZA** – (*Kirer*) Dobriy veçrim!⁹⁶ (*Hemmesiyle körüşer*).
 15/19 **DEVLET** – İs priyezdım, ispasiba priyexal.
 15/20 **LİZA** – Mersi (Olturar).

⁹³ (*Perde iner*): metinde bir üst satır (14/21) sonunda yazıldığı için bu satır numaralanmadı.

⁹⁴): metnin bu yerindeki parentezlerin yeri konusunda tutarsızlık var, gelişigüzel ve yanlış yerlere konulmuş. Allworth (1986) transliterasyonunda asıl metne bağlı kalırken, Qasımov (1996) ve Rızaev (1997) ise parentezleri kaldırmışlar. Bundan sonraki hareketleri anlatan parentezlerde de yer yer tutarsızlıklar var, ancak onlara ayrıca işaret edilmeyecek, yanlışlıklar düzeltilerek verilecektir.

⁹⁵ *kêtür*: metinde bu ve bir sonraki satırdaki (15/8) “kêtür” kelimesi “l”siz yazıldığı halde, Qasımov (1996) ve Rızaev (1997) bu kelimeyi “keltür” diye okumuşlar, Allworth ise metne bağlı kalarak “ketur” diye transliterasyon yapmış. Herhalde burada Behbudî genel “keltür” imlâsı yanında bilerek “kêtür” şeklini de vermiş olmalı.

⁹⁶ *Dobriy veçrim*: metindeki yazılış böyle, aslı “Dobriy veçerem” olması gerekir.

- 15/21 **DEVLET** – Süz! Liza'nı selâmetlikige.
- 15/22 **NÂR** – (Süzer, çoqunturub) Liza'nı selâmetlikige ura, ura (*İçerler*).
 16/1 (*Devlet, Nâr aşule oqur, taşqarıdan hüşteq sadâsı kélir.*
 16/2 *Ayaq davuşları eşitilür. Meclisdekiler serâsime hayrân*
 16/3 *bolur. Silâhlık politseyskiler, pristuf, qaravullar*
 16/4 *basıb kirelerler).*
 16/5 (*Liza qaçar*).
 16/6 (*Politse tört neferni uşlar, ba'zısı mücrimlerni ve her tarafnı*
 16/7 *axtarur. Qanlık pıçaq ve tapançanı tapar. Tapançanı Pristuf-*
 16/8 *ğa tapşurar. İskeb körer, oqını boşatar).*
 16/9 (*Teñriqul ve Taşmurâd qaçar, qaravullar uşlar.*
 16/10 *Taşmurâd yığlar hüngür hüngür, bétâqat bolur).*
 16/11 (*Pristuf işâret qılır. Qol kişeni keltürüb Teñriqul*
 16/12 *ve Taşmurâd'ğa urarlar. Başqa ikkisini qolı bağlanur.*
 16/13 *Pristuf günahkâr ve qaravullarnı saf qıldurar).*
- 16/14 **ZİYÂLI** – (Kırer. Günahkârlarğa qarab efsûs qılar. Adamlarğa
 16/15 *qarab) 'İlm ve terbiyesiz balalarnı 'âqibeti şuldur. Egerde*
 16/16 *bularnı atası oqutsaydı, bu cinâyet ve pederküşlik*
 16/17 *alardın sâdir bolmas édi ve bular içkilikni böyle*
 16/18 *içmesdi, xun-béğayr-ı haq qılmas édi. 'Umrı bança*
 16/19 *Sibir ve bendge ve qiyâmetge cehennemge qalmas édi. Eger de*
 16/20 *bular içkilik içmese édi, dünyâ ve âxiretde il-el-ebed 'azâb*
 16/21 *ve mihnetde qalmas édi. Âh, haqiqatda Bay'nı öldürgen*
 16/22 *ve bu yigitlerni 'azâb-ı ebedîge giriftâr qılğan bé'ilmlik-*
 16/23 *dür. Bizlerni xâneveyrân, beçegiryân ve bévatan ve bendî*
 16/24 *qılğan terbiyesizlik ve cehâletdür: bévatanlık, derbederlik,*
 16/25 *esâret-i faqr-u-zarûret, ve xorlıklar hemme 'ilmsizlik*
 17/1 *ve béterbiyelikni mévesi ve neticesidür. Dünyâğa teraqqî*
 17/2 *qılğan xalq 'ilm vâsıtası ile teraqqî qıldı. Esîr-u*
 17/3 *zebûn bolğanlar da bé'ilmlikden. Mâdemiki, bizler*
 17/4 *terbiyesiz ve balalarımıznı oqutmaymız, bul tariqa yaman*
 17/5 *hâdiseler ve bedbaxlıklar aramızda dâima hüküm-fermâ bolsa*
 17/6 *kérek. Bu işlerni yoq bolmaqığa oqumaq ve oqutmaqdan*
 17/7 *başqa 'ilâc yoqdur. Allah-te'âlâ başqalarğa çeşm-i 'ibret*
 17/8 *ve sizlerge sabır bergey.*
- 17/9 **PRİSTUF** - (*Emrâne*) Hayda, turma, marş! (*Cöneledür*).
 17/10 (*Perde iner*)
- 17/11 *Eşxâs - Kerek Adamlar:*
- 17/12 **BAY** - 50 yaşar.
- 17/13 **TAŞMURÂD** – Bay'nı oğlu, onbéş yâ 17 yaşar.
- 17/14 **DÂMLA** – Yéñi fikrlik bir mulla, 30-40 yaşar.
- 17/15 **ZİYÂLI** – Avrupa libâsığa, Orusça oquğan milletçi musulmân.

- 17/16 XAYRULLA – Bay'nı mirzâ ve mahremi, 18-20 yaşar.
 17/17 TEÑRİQUL – Bay'nı qatili { *Müşterek kiselerige 4 som*
 17/18 DEVLET ile NÂR – Boz balalar { *qadar meyde pul kérek*⁹⁷
 17/19 LİZA – Rus xatunı, qahbe⁹⁸ şeklinde.
 17/20 ARTUN – Ermeni meyxâneçi.
 17/21 PRİSTUF, ikki politseyski, 2 qaravul, 3 nefer érkek Bay'nı
 17/22 hemsâyesi.
 17/23 BAYBÜÇÇË – Xatuni, 35-40 yaşar.
 18/1 (*Kérek Nimerseler*)
 18/2 Bir la'li, şirebâr nân, desturxân.
 18/3 Çâynék, piyâle, çilim.
 18/4 Mehmânxânege kéreklilik gilem, körpe, yastuq.
 18/5 Bay'nı yataq esbâbı ve krovat.
 18/6 Bir keltek.
 18/7 Bir on şişe suv ve kvas.
 18/8 Bêş-altı istakan.
 18/9 Bir sanduq.
 18/10 Bir hemyân içige pulğa oxşaş nimerse.
 18/11 Bir kette pıçaq.
 18/12 Bir tapança.
 18/13 Sanduqnu açaturğan témur esbâb.
 18/14 Mükemmel Pristuf libâsı.
 18/15 2 politseyski mükemmel libâsı.
 18/16 2 qaravul keltegi.
 18/17 1 hüşteq.
 18/18 1 şaqşaq.
 18/19 1 kanab.
 18/20 1 qol kişeni.
 18/21 Tamâm

⁹⁷ { : Bu ve bir önceki satırda { işaretinden sonra yazılan italik dizili parça tek bir cümledir, ancak metin aslında 17/17 ve 17/18. satırlardaki Teñriqul, Devlet ve Nâr adlı 3 kişi için topluca yazılmıştır.

⁹⁸ **qahbe**: metindeki (قبحه) “qabha” yazılışı bir dizgi hatası olmalıdır. Bu kelimeyi Allworth (1986) ve Rızaev (1997) “qabiha” şeklinde okumuşken, Qasimov (1996) “qahbe” diye düzeltmiş. “Qabha” çirkin, kötü, ayıp anlamına gelse de, tam olarak “qahbe” (kahpe) kelimesini karşılamaz. Bence, yazar aslında Liza'yı “fahişe” anlamında tanımlamak için “qahbe” (kahpe) yazmış, ancak metin baskısında yanlışlıkla “qabha” diye dizilmiş olmalı. Yine de, belki yazarın “qabha” (قبحه) veya “qabiha” (قبيحة) kelimesini kullanmış olabileceği ihtimalini de bütünüyle gözardı etmemek gerekir.

VIII. Piyesin Türkiye Türkçesi Çevirisi:

Pederküş (Baba Katili) piyesinin iki dilli (Özbek Türkçesi ve Rusça) kapağı (1/1 ile 1/27 arası) ile piyes metninin (2/1 ile 18/21 arası) Türkiye Türkçesi çevirisi:

- 1/1 Behbudî Yayınları'nın 9.uncusu
1/2 Yazar ve yayımcısı Semerkand şehrinde müfti: Mahmut Hoca Behbudî

BABA KATİLİ

- 1/3 Veya
1/4 (OKUMAMIŞ ÇOCUĞUN HÂLİ?)
1/5 Türkistan hayatından alınan ibret verici 3 perde ve 4 manzaralı, millî
1/6 birinci faciadır, sahneye⁹⁹
1/7 koymak için her defasında yazarından izin alınması gerekir.
1/8 Fiatı 12 tiyin (kuruş), 1331 Hicri – *Fiatı 12 k. 1913*¹⁰⁰
1/9 Ünvan, Semerkand: Mahmud Hoca Behbudî, telefon 290.
1/10 *Yazar ve yayımcı Mahmud Hoca Behbudî.*
1/11-14 *Borodino Savaşı ve Rusya'nın Fransız istilâsından kurtuluşunun bugünkü yıldönümüne bağışlanmıştır.*

BABASININ KUZUSU

- 1/15 (Veya Baba Katili)
1/16 3 perde ve 4 manzaralı facia, Türkistanlı yerlilerin hayatından alınmış.
1/17-18 Bu piyesin her defasında sahnelenmesi için yazarından izin alınması gerekir.
1/19-21 *Mağaza: Semerkand, Reşetnikovskaya sokağı, No: 9, telefon numarası 290.*
19/22 *Kafkasya ili (krai) sınırı içinde sahnelenmesi için Tiflis Basın İşleri Sansür Komitesi onayından geçti: 23 Temmuz 1913 tarih ve 19940 sayılı [kararla]*
1/25 *Semerkand*
1/26 *B. Gazarov ile K. Sliyamov Şirketi Basımevi.*
1/27 *1913.*

BİRİNCİ PERDE

- 2/1 (Bey misafir odasında Hayrullah ile oturur)
2/2 HOCA – (Girer) Selâmün-aleyküm.
2/3 BEY¹⁰¹ – Vealeyküm-selâm, teşrif buyursunlar (Kalkarak görüşür,
2/4 Hoca'ya yer göstererek oturur).
2/5

⁹⁹ Bu satır Arab harfli asıl metinde 1/6.ncı satırın devamı olan cümlelerin çevirisi olduğu için ayrıca numaralanmadı.

¹⁰⁰ Bu eğik (italic) dizilen parça ve ondan sonraki yine eğik metin (1/11 – 1/27 arası) eser kapağındaki Rusça metnin Türkçe çevirisidir.

¹⁰¹ Özbekçede “zengin” anlamındaki bu “Bay” ünvanını Türkçe'ye “Bey” diye çevirme herhalde daha uygun olabilir.

- 2/6 HOCA – Varlıklı Bey'i Allah-teâlâ bundan da fazla [zengin] etsin (*Fâtiha okur*).
- 2/7 BEY – Siz nefesi mübâreğın İnşaAllah duaları kabul olur.
- 2/8 HOCA – Evet, cuma akşamı duanın kabul vaktidir.
- 2/9 BEY – Hoş geldiniz efendim!
- 2/10 HOCA – Sağolun, sağolun (*Elini göğsüne koyarak*).
- 2/11 BEY – Hayrullah! Çay ve tepsi getir.
- 2/12 HAYRULLAH – Peki (*Çay ve tepsi getirir. Hayrullah çay döker,*
- 2/13 *onlar içerler*). (*Taşmurat selâm vermeden terbiyesizce girer*).
- 2/14 TAŞMURAT – Baba! Eğlenceye gidiyorum, para verin.
- 2/15 BEY – Oğlum kimle gidiyorsun?
- 2/16 TAŞMURAT – Tursun ağabeyimle.
- 2/17 BEY – (*Kesesinden para vererek*) Elbette erken geliniz ve kötü
- 2/18 yerlere gitmeyiniz!
- 2/19 TAŞMURAT – Yok yok, ey çok konuşuyorsunuz be (*Çıkıp gider*
- 2/20 *Hoca, Bey ve Taşmurat'a kötümserce bakarak başını sallar*).
- 2/21 BEY – Konuşarak oturun efendim!
- 2/22 HOCA – Olur, olur; beyoğlu büyümüş, Allah ömür versin.
- 2/23 Yeni (Cedid) yöntemdeki okulda mı okuyor, yoksa eski okulda mı?
- 2/24 BEY – İkisinde de okumuyor.
- 3/1 HOCA – Kendi evinizde okutuyorsunuzdur?
- 3/2 BEY – Hayır, hayır. Ben oğlumı okutmayı düşünmüş değilim.
- 3/3 HOCA – Tuhaf, hangi sebepten okutmuyorsunuz? Halbuki, okumak
- 3/4 farzdır ve bilim bu dünyada saygı, öbür dünyada ise onura erişmeyi sağlar.
- 3/5 BEY – Bana göre bu dünyada saygıya erişim zenginliktir. Öbür dünyadaysa,
- 3/6 Allah'ın çizdiği yazgısı olur. Çünkü, biz görüyoruz ki, insanlar
- 3/7 zengine molladan çok saygı gösteriyorlar. Özellikle, işte bankalar arttı,
- 3/8 büyük zenginler üye oluyor. Herkes üyelere saygı gösteriyor, hatta işi
- 3/9 düşenler üye malını pahalıya alırlar. O kadar ki, üyeliğe
- 3/10 kabul edilmeyen kimselere bankalar para vermiyor, sonunda iş sahipleri
- 3/11 iflas ederek parçalanırlar, bildiniz mi?
- 3/12 HOCA – Bu sözleriniz bugünkü zamana uygun, ancak üye
- 3/13 ve zenginlere saygı geçici ve halkın gözü açılana kadardır.
- 3/14 Halbuki, onlara yalnız işi düşenler saygı gösterir. Mollaya ise, bütün
- 3/15 halk saygı gösterir, yani molların ilmine saygı gösteriliyor.
- 3/16 BEY – Bizim de zenginliğimize saygı gösteriliyor, hatta müslümanlar
- 3/17 bir yanda dursun, Rus ve Ermeniler de saygı gösterir.
- 3/18 HOCA – Saygıyı bir yana bıraktık, eger oğlunuzu okutsanız,
- 3/19 o defterinizi tutar, namazını ve müslümanlığını iyi bilir
- 3/20 ve de size sevab olur.
- 3/21 BEY – Yazmanlık kolay, işte Hayrullah'a ayda yetmiş lira (som) veririm,
- 3/22 gündüzleri yazmanlık, akşamları konuk odasının işini yapar
- 3/23 ve hatta uykum gelene kadar masaj yapar, kitap da okur.

- 3/24 **HOCA** – Şeriat ilmini ve din gerekliklerini bilmek için bey-
3/25 oğlunu okutmak elbette size gereklidir.
- 4/1 **BEY** – Şeriat ilmini okutmayı gerekli bulmuyorum, çünkü
4/2 onu müftü, imam ve müezzin yapacak değilim, kaldı ki, zenginliğim ona yeter.
- 4/3 **HOCA** – Din gerekliklerine ne dersiniz?
- 4/4 **BEY** – Ben kendim beş vakit namazı gerekli dualarıyla
4/5 biliyorum. Kendim öğretirim.
- 4/6 **HOCA** – Yazma ve okumaya ne dersiniz? Halbuki okuması yok adam
4/7 hiçbir şey yapamaz.
- 4/8 **BEY** – Bu düşünceniz yanlış, çünkü benim okumam-yazmam yok, ancak bu
4/9 şehrimizin büyük zenginlerindenim ve her işi bilirim.
- 4/10 **HOCA** – Siz önceki dönemde bir yolla zengin olmuşsunuz,
4/11 ancak şimdi zengin olmak bir yanda dursun, yalnız hayat geçirmek
4/12 için bilim gerek. Görüyoruz ki, yirmi-otuz yıldan beri bütün
4/13 ticaret işleri Ermeni, Yahudi ve başka yabancıların eline geçti.
4/14 Bunun sebebi bizim okumamışlığımızdır. Okumamış zengin çocuklarının
4/15 baba malını savurup dağıttıklarını ve sonunda perişan olduklarını
4/16 görüyoruz. Bu yüzden, oğlunuzu okutmanızı size öneririm.
- 4/17 **BEY** – Ey Hoca! Siz beni sorguya mı çekiyorsunuz? Oğul benimki, zenginlik
4/18 benimki, size ne! Okumuşun biri sizsiniz, yemeye ekmeğiniz yok,
4/19 bu durumunuzla bana öğüt veriyorsunuz. Hayrullah! Konuk odasını kilitle,
4/20 uykum geldi.
4/21 (*Hayrullah tepsi ve kap-kacakları toplayarak bekler*)
- 4/22 **HOCA** – (*İnsanlara bakarak*) Okumak ve molla olmak için para
4/23 gerek, varlıklarımızın durumu bu, tamam bu gidişle Allah korusun
4/24 dünya ve âhirette rezil oluruz. Okumak bütün müslümanlara, erkek
4/25 veya kadın olsun, farz idi. O nerede kaldı! Ah, vay
5/1 bizim hâlimize. (*Bey'e bakarak*) Bey! Ben size Şeri'at emrini
5/2 bildirdim ve benim Şeri'at boyunca yapmam gereken işi boynumdan
5/3 attım, İnşaAllah, bıyık çıkararak elife mertek demeyecek
5/4 oğlunuzun durumunu görürüz. Ayrıca okutmadığınız
5/5 için günahkâr olursunuz (*Hoca enfiye çeker*).
- 5/6 **BEY** – Ey Hoca! Bana öğütçü gerek değil, bıktırdınız.
5/7 (*İnsanlara bakarak*) İşimden ve uykumdan bu adam beni alıkoydu.
5/8 Hayrullah! Konuk odasını kilitle. (*Hoca darılarak çıkıp gider, Bey'in*
5/9 *keyfi kaçarak oturur*).
- 5/10 (*Aydın müslüman girer, palto ve bastonunu askıya asar. Bey*
5/11 *kötü kötü bakar, istemez*).
- 5/12 **AYDIN** – Selâmün-aleyküm.
- 5/13 **BEY** – (*İsteksizce*) Vealeyküm-selâm. Hayrullah! İskemle getir.
5/14 Bu kişi yere oturamaz (*Getirir. Aydın oturarak*
5/15 *sigara içer*).

- 5/16 **AYDIN** – Sayın Bey sizi keyfsiz görüyorum, sebebini öğrenmem mümkün mü?
- 5/17 **BEY** – Bir hoca konuk gelmişti, oğlunu okutmuyorsun
- 5/18 diyerek cânımı çok sıktı. Kovar gibi yaparak zor kurtuldum.
- 5/19 Yalnız yumruklaşmadık.
- 5/20 **AYDIN** – Hım, ilgi çekici ve enteresan¹⁰² bir olaymış. (*İnsanlara bakarak*)
- 5/21 Bu şehirde zenginlere Şeri'at emrini bildiren molla varmış demek, Allah'a
- 5/22 şükür..O sayın doğru sözlü hocayı bularak ziyaret etmek gerekir. Bey
- 5/23 efendi! Size bıkkınlık gelmesin, bu konuda benim de size
- 5/24 ne zamandır bir kaç söz söylemek istiyordum. Ve ancak, saati şu dakikaya
- 5/25 denkmiş demek, şimdi sizden rica ederim ki, bir kaç dakika bana
- 6/1 kulak veriniz de, bilimin yararı hakkında konuşayım.
- 6/2 **BEY** – (*Kötü kötü bakarak*) Şimdi anladım, siz de oğlunu okut
- 6/3 diyerek beni sıkıştıracaksınız. (*İnsanlara bakarak*) Bugün sol yanım
- 6/4 ile kalkmışım. Düşünmediğim işler başıma geliyor. Anlamı,
- 6/5 kardan kurtularak yağmura tutuluyoruz. Hayrullah! Nargile getir.
- 6/6 (*Karşılıklı sessizlik*). (*Nargile gelir. Bey içer, öksürür*).
- 6/7 **BEY** – Hayrullah!
- 6/8 **HAYRULLAH** – Buyurun efendim!
- 6/9 **BEY** – Yerimi ser, uykum geldi. (*Esner*) Yarına
- 6/10 iş çok, erken yatmak gerek (*Yine esner*).
- 6/11 **HAYRULLAH** – Peki, şimdi.
- 6/12 **AYDIN** – (*Ciddiyetle*) Bey efendi! Ben size dedim ki, millete
- 6/13 yararlı bilimler hakkında konuşmak istiyorum, ancak siz benim
- 6/14 sözümü dinlemeyi istemiyora benziyorsunuz! İkinci
- 6/15 kez söylerim ki, kulak verin ve bu sözler sizin ve milletin yararınadır!
- 6/16 **BEY** – Sözüünüzü güç ve zorla mı dinleteceksiniz?
- 6/17 Veya bana sıkıntı vermeye mi geldiniz?
- 6/18 **AYDIN** – Hayır, ben gerçekte başka iş için gelmiştim, ancak
- 6/19 bilim konusu ile karşılaştım. Bu sebepten konuyu değış-
- 6/20 tirerek, bilim konusunda size açıklama yapmayı düşündüm.
- 6/21 Olaki, şahsınız gibi zenginler, milletin çocuklarını okutmaya çalışsınlar.
- 6/22 **BEY** – (*Halka bakarak*) Keşki hoca hikayesini söylemeseydim.
- 6/23 Peki, nasılsa bırakmayacaksınız, biran önce söyleyerek tamamlayın,
- 6/24 uykum geldi (*Esneme he he he*). İnsanların çocuklarını okut diyor-ya!
- 6/25 **AYDIN** – Şimdi yeni ve başka bir zamandır. Bu zamanda bilim ve beceri-
- 7/1 siz halkın zenginliği, yeri ve eşyaları günden güne elden gittiği gibi,
- 7/2 ahlak ve onuru da elden gider, hatta dini de zayıflar.
- 7/3 Bunun için bizim müslümanların okumaya çabalamamız gerekir.

¹⁰² **enteresan**: Çeviride “ilgi çekici” yerine “enteresan” kelimesi kullanıldı, çünkü asıl metinde Rusca “interesni” (enteresan) kelimesi geçiyor, yazar bununla aydınların Rusça sözler kullanmalarına örnek vermek istemiştir.

- 7/4 Zâten, kutsal dinimiz her türlü yararlı bilimi okumayı
 7/5 beşikten mezara kadar bizlere farz etmiştir. Bu hüküm,
 7/6 Şeri'at hükmüdür. Biz müslümanlara özellikle bu zamanda iki
 7/7 sınıf bilginler gereklidir; biri din bilginini, öbürü çağdaş bilgin.
 7/8 Din bilginini: imam, hatib, müderris, muallim, kadı, müftü olarak
 7/9 halkın dinî, ahlakî ve ruhî işlerini yönetir, bu sınıfa
 7/10 giren öğrencilerin önce Türkistan'da ve Buhara'da din ilmini ve Arapça
 7/11 ile biraz Rusça okuduktan sonra Mekke, Medine, Mısır veya İstanbul'a
 7/12 giderek diğ ilimlerini tamamlamaları gereklidir, tâ ki tam molla
 7/13 olsunlar. (*Bey uyuklar*) Anladınız mı Bey?
- 7/14 **BEY** – (*Başını kaldırarak*) He he, söyleyiverin. Kulağım sizde.
 7/15 **AYDIN** – Çağdaş bilgin olmak için çocuklara önce müslümanca yazma
 7/16 ve okumayı söktürerek, din gerekliklerini ve kendi milletimizin dilini
 7/17 öğrettikten sonra, [onları] hükümetimizin resmî okullarına vermemiz
 7/18 gerekir: Yani, lise ve şehir okullarını okuyarak bitir-
 7/19 dikten sonra, [onları] Petersburg ve Moskova üniversitelerine
 7/20 göndererek, doktorluk, hukuk, mühendislik, hâkimlik,
 7/21 ticâret bilimi, ziraat bilimi, sanayî bilimi, iktisad bilimi, felsefe
 7/22 bilimi, öğretmenlik ve başka bilimleri öğretmek gerekir. Rusya
 7/23 ülkesine ve devletine doğrudan doğruya ortak olmak gerekir. Ve devlet kademe-
 7/24 lerine girmek gerekir. Tâ, geçim ve zamanımızın gereksinimleri konu-
 7/25 sunda vatan ve İslâm milletine hizmet yapılsın, ve Çarlık¹⁰³
 8/1 kademelerine girerek müslümanlara yarar sağlansa, ve de Rus devleti-
 8/2 ne ortak olursa, hattaki bu yolda okumuş müslüman çocuk-
 8/3 larını Avrupa, Amerika ve İstanbul üniversitelerine tecrübe
 8/4 için yollamak gerekir. Hazret-i Peygamberimiz: “İlim Çin'de de
 8/5 olsa, isteyiniz”, demediler mi? (*Bey uykuda*) Bu
 8/6 işler olmaz, eğer para ve sizin gibi zenginlerin yardımı olmasa.
 8/7 Bu yüzden, Kafkasya, Orenburg ve Kazan müslümanlarının zenginleri ve
 8/8 yardımseverleri bilim yolunda çok para harcarlar ve yoksul çocuklarını
 8/9 okuturlar (*Bey'e bakarak*) Elbette, sözlerimi anlamışsınız
 8/10 sayın Bey! Bey! Be be bey!
- 8/11 **BEY** – (*Uyuklar. Başını kaldırarak esner*) He, he....
 8/12 **AYDIN** – Hâlâ biz Türkistan halkında bir kötü gelenek var; o da, bir kimse
 8/13 Rusça okuyarak Çarlık işine girse ve resmî üniforma giyse,
 8/14 onu ayıplarlar. Veya bir müslüman çocuğu resmî okul forma-
 8/15 sıyla gezerse, onu alaya alırlar. Eğer biri faytoncu veya kara
 8/16 işçi olarak Avrupalıların eski giyimini giyse veya genç
 8/17 oğlan olarak oyuncu giysisi giyse, hiç kimse bir şey demiyor

¹⁰³ **Çarlık**: Özbekçe metinde geçen “Pâdişahlık” terimi Rus Çarlığı anlamında kullanıldığından, Türkçe çeviride, “Çarlık” diye karşılandı.

- 8/18 ki, bu tam cahillik ve dünyadan habersizliktir. Böyle
8/19 değil mi amca bey?!
- 8/20 **BEY** – *(Oturduğu yerden bir tarafa doğru dönüp yatarak)* Hor hor,
8/21 horr horrr...
- 8/22 **AYDIN** – Yüce Tanrım! İslâm ümmetine, özellikle biz Türkistanlılara
8/23 acı *(Mendili ile göz yaşını kurularak çıkar*
8/24 *gider)*. *(Perde iner)*

İKİNCİ PERDE

- 9/1 *(Birahane manzarası. Bey'in oğlu ile üç kişi oturmaktadır).*
- 9/2 **TANRIKUL** – Bu akşam bilmiyorum ne için içki beni etkile-
9/3 miyor. İkinci namazından beri bir düzine şişeyi boşattım.
9/4 Deyyusun birası kulağımı kızartmadı. Doldur içelim!
9/5 *(Nar kadehleri doldurur).*
- 9/6 **HEPSİ** – Taşmurat bey oğlunun sağlığına hurra, hurra,
9/7 harra *(İçerler)*.
- 9/8 **DEVLET** – Arkadaşlar! İçkiyi içtim, şimdi aklıma Lizacığım
9/9 geldi. Ah Lizacım!
- 9/10 **HEPSİ** – Ah Lizacım, vay Lizacım neredesin!
- 9/11 **NAR** – Zâlim felek ayrılığına yandırdı beni; billahi ki gelmeseydi hiç olmaz.
- 9/12 **DEVLET** – Bu yanıp-yakılma ile hiç bir şey olmaz. [Birahane] sahibini çağırınız,
9/13 babam öldü, eğleniriz.
- 9/14 **NAR** – Elini ver ey alçak, buldun. *(Elini sıkarak)* Oldu.
- 9/15 **DEVLET** – Hey sivri-bıyık Tanrıkul! Sesin çıkmıyor. Bu kadar
9/16 adamın sözünü ezberleyerek oturuyorsun. Sıra er olanda,
9/17 sıra aslan olanda. Konuşmadan oturuyorsun, yoksa bu adamları beğen-
9/18 miyor musun? Bizim de yanımızda beş kuruşluk
9/19 paramız var. Arkadaş! Bu sarhoşluk doğrudur. Somurtmadan otur.
- 9/20 **TANRIKUL** – Arkadaşlar! Sizlerden gizlediğimiz sözümüz yok.
9/21 Doğrusunu söylüyeyim, içkiyi içtim, kulağım kızardı, sen Liza dedin,
10/1 şimdi kendim burada olsam da, aklım Liza'da, tâ Liza'yı
10/2 getirene kadar beni konuşturamazsın. Ancak, iş onu getirmende,
10/3 Devlet [iş] zor!
- 10/4 **DEVLET** – Üzülme, isteğin Liza olsa, şimdi yanında
10/5 görürsün. Gelmeseydi mi? Başını uçururum!
- 10/6 **NAR** – Bey oğlu! Fahişeye hevesiniz var mı?
- 10/7 **TAŞMURAD** – Olur, adam yollayın, eğlence kızıışsın.
- 10/8 **TANRIKUL** – Söz, sözle vakti geçiriyorsunuz, çağırarak
10/9 olsanız, haber veriniz erkenden gelsin, keyf yapalım.
10/10 *(Devlet zil çalar. Ermeni meyhaneci Artun girer).*
- 10/11 **ARTUN** – Ne diyorsun?
- 10/12 **DEVLET** – Liza'ya birini gönder, gelsin!

- 10/13 **ARTUN** – Buraya!
- 10/14 **DEVLET** – Ha, buraya getirmeden mezara mı götürürdün?
- 10/15 **ARTUN** – Pardon¹⁰⁴, yalnız sordum da.
- 10/16 **DEVLET** – Hadi hadi! Birini yolla.
- 10/17 **ARTUN** – Bak ne var bilirsin! Liza bana demiş ki, onbeş
- 10/18 manatsız¹⁰⁵ bana adam gönderme! Ha, onbeş manat
- 10/19 da ve fayton parası da ver, gelin Nikolay'ı göndereyim. Liza olmasa,
- 10/20 başkasını getirsin, keyfini çek.
- 10/21 **DEVLET** – Önce getirip, sonra parayı alsan olmaz mı?
- 10/22 **ARTUN** – Devlet zor! Ben sana demişim ki, Liza nakit para
- 10/23 almayınca gelmez, bana ne! Sen kendin bilirsin ki,
- 10/24 o gavur kızı benimki değil (*Sarhoşlar birbirlerine hayretle*
- 10/25 *bakarlar, ceplerine ellerini sokarlar*).
- 11/1 **TANRIKUL** – Artun! Biraz bekle, para vereceğiz.
- 11/2 **ARTUN** – Baş üstüne, hazırım (*Çıkar*). (*Arkadaşların keyf-*
- 11/3 *leri kaçarak susarlar*).
- 11/4 **DEVLET** – Dök içelim (*Nar kadehleri doldurur*).
- 11/5 **TANRIKUL** – Parayı peşin isteyişi, işin belini kırdı.
- 11/6 **DEVLET** – İş ters gitse, böyle olur. Paralarınız var mı?
- 11/7 Hepiniz çıkarın (*Hepsi çıkarır, Devlet sayar*
- 11/8 *beş lirayı bulmaz*).
- 11/9 **DEVLET** – Bununla hiç bir şey olmaz, bir çaresini bulmak gerek.
- 11/10 **NAR** – (*Alayla*) Ey bey oğlu! Bizler yoksuluz, size
- 11/11 ne oluyor! Cebinizden para çıkmıyor. İşte, bey oğlunun durumu.
- 11/12 (*Eliyle gösterir*).
- 11/13 **DEVLET** – Tasalanma Nar! Ben bir şey düşündüm, eğer bey
- 11/14 oğlu razı olursa.
- 11/15 **TANRIKUL** – Neymiş? Nedir?
- 11/16 **DEVLET** – Bekle ne olduğunu öğrenirsin, önce bey oğlunun
- 11/17 sağlığına içelim (*Tanrikul doldurur, içerler*
- 11/18 *bey oğlunun sağlığına*).
- 11/19 **DEVLET** – Bey oğlu! Bu gece gibi Çarşamba eğlencesi ayda-yılda
- 11/20 bir kere olur veya olmaz, bir gece bin gece olmaz. Eğer kabul ederseniz,
- 11/21 Tanrikul'u size veririm. Birlikte giderek, babanızın sandığını
- 11/22 gösterirsiniz, başka işi Tanrikul becerir.
- 11/23 **TAŞMURAD** – Tanrikul abi, gider misiniz?
- 11/24 **TANRIKUL** – Dostlar isterse, öbür dünyaya giderim. O yer ise, sizin eviniz.

¹⁰⁴ **pardon**: Özbekçe metinde Rusça “izvinit” (özür) kullanıldığı için, Türkçe çeviride “pardon” daha uygun düşüyor.

¹⁰⁵ **manat**: Rusça para birimi yerine Azerbaycan’da kullanılan “manat” terimi kullanılmış.

- 11/25 **DEVLET** – Sen ne dersin Nar!
 12/1 **NAR** – Ben de çoğunluğa uyarım; git desen giderim.
 12/2 **DEVLET** – Yok, ikisi yeter, görenler kötü düşünmesin, bugünün
 12/3 yarını var.
 12/4 **NAR** – Bey oğlu! Babanızın sandığının yerini biliyor musunuz?
 12/5 **TAŞMURAD** – Babamın yattığı odada.
 12/6 **DEVLET** – Yatak odasının kaç kapısı var?
 12/7 **TAŞMURAD** – Üç.
 12/8 **DEVLET** – Hangi kapıdan girersiniz?
 12/9 **TAŞMURAT** – Kapının biri annemin odasından açılır. Ben girerek,
 12/10 avlu tarafındaki kapıyı açarım, sonra Tanrıkul
 12/11 abim girer.
 12/12 **DEVLET** – Maşallah! Daha önce de hırsızlık yapmışa benziyorsunuz.
 12/13 Nar! Doldur, içelim (*Nar doldurur, içerler*).
 12/14 (*Tanrıkul ve Taşmurat'a bakarak*) Şimdi gidiyorsunuzdur?
 12/15 **TANRIKUL** – Elbette, gitmeden ne olur (*Devlet tabancasını*
 12/16 *bey oğluna verir, Nar çizmesinin içinden pıçağı alarak*
 12/17 *Tanrıkul'a verir. Onlar dikkatle saklarlar*).
 12/18 **DEVLET** – (*İkisine bakarak*) Yolunuz açık olsun kahramanlar!
 12/19 **TANRIKUL** – Almaya (*Devlet, Tanrıkul'u bir yana çekerek,*
 12/20 *işaretle gizli bilgi ve emir verir*).
 12/21 **NAR** – Amin Allah.
HEPSİ – Allah-u-ekber (*Devlet Fâtiha okur*).
 12/22 (*Tanrıkul ve Taşmurat çıkar*). (*Devlet ile Nar içer ve şarkı söyler*).
 12/23 (*Perde iner*)

ÜÇÜNCÜ PERDE

- 13/1 (*Her zamanki gibi Bey divan üstünde yatmakta ve uykuda*
 13/2 *odanın bir tarafında sandık*). (*Taşmurat bir kapıdan usulca girer,*
 13/3 *bu tarafa o tarafa bakarak başka bir kapıyı açar ve bir yanda durur*).
 13/4 (*Tanrıkul girer, elinde anahtar ve demir alet, belinde bıçak, sandık*
 13/5 *tarafına giderek anahtarı sokar. Sandık açılmaz, Taşmurat'a*
 13/6 *bakar. İşaretle ne yapılması gerektiğini sorar. Taşmurat*
 13/7 *sandığı demir aletle kırmaya emir verir*).
 13/8 (*Tanrıkul demir aletle sandığı kırar. Sandığın*
 13/9 *gürültüsü ile Bey uyanır*).
 13/10 **BEY** – (*Ürkerek fırlar, sopayı alarak*) Vay vay
 13/11 (*diyerek Tanrıkul'a doğru koşar*).
 13/12 (*Taşmurat gelerek sopayı tutar*).
 13/13 (*Tanrıkul bıçak ile Bey'in sağrısına vurur*).
 13/14 **BEY** – (*Gürültüyle düşer*) Vah canım! (*Can çekişir, çırpınır, hırıldar*).
 13/15 (*Tanrıkul sandıktan para kesesini alır, bıçak*

- 13/17 *ve demir âleti kendisine gizler. Dışardan birkaç adam*
 13/18 *sesi işitilir).*
- 13/19 **ADAMLAR** – Ne oldu, biri bağırdı (*Birkaç erkek ile*
 13/20 *Bey' in hanımı girer. Tanrıkul ile Taşmurat' ı görürler).*
- 13/21 **TANRIKUL** – Taşmurat ateş et! (*Taşmurat havaya ateş eder*
 13/22 *ve orada bulunan kişilere silah göstererek kaçarlar).*
- 13/23 **BEY HANIMI** – Vây zâlimin elinden bu nasıl bir gün idi, vây
 13/24 *eyvâh! (El çırpıp, kendisini Bey'in üstüne atar, yüz ve saçını yolar).*
- 14/1 *Hey genç yaşıta geberesi Taşmurat! Kan kus. Keşki*
 14/2 *çiçeğe tutularak gideydin. Hey baba katili Taşmurat. Vây*
 14/3 *eyvâh-h-h.*
- 14/4 **HOCA** – (*Girer*) Anacığım! Size sabırdan başka çare yok.
 14/5 *Bu talihsizlik ve felakete sebep, cahillik ve bilgisizliktir.*
 14/6 *Bilimsizlik ve eğitimsizliktir. Evinizi bilgisizlik bozdu.*
 14/7 *Sizi bilimsizlik ev-barktan etti. Oğlunuzu bilimsizlik*
 14/8 *Sibirya'ya gönderecektir. Canınızdan aziz çocuğunuzu*
 14/9 *eğitimsizlik belâsı sizden ömür boyu uzaklaştıracak. Çocuğunuzu*
 14/10 *babası eğitmedi, okutmadı. Sonunda belâya uğradı.*
 14/11 *Kötü arkadaşlar yoldan çıkardılar da, cahilliğin kurbanı*
 14/12 *oldunuz.*
- 14/13 **BEY HANIMI** – (*Çırpınarak*) Eyvâh, vây vây evladım. Vây beyim,
 14/14 *ah vây--y--y.*
- 14/15 **HOCA** – Beyiniz de öğüde kulak vermedi. Ve sonunda işte bu
 14/16 *kötü olay ortaya çıktı. Şimdi size acı sabırdan*
 14/17 *başka çare yoktur. Anacığım! Allah size sabır versin.*
- 14/18 **BEY HANIMI** – (*Bitkinlikle bağırrır, çağırır*)
 14/19 *Yandım vây evladım. Vây beyim. İkisinden de ayrıldım.*
 14/20 *Kocamı mezara, çocuğumu Sibirya'ya yollayacaklar,*
 14/21 *vây vây vây--y--y.*

(*Perde iner*)

DÖRDÜNCÜ MANZARA

- 15/1
 15/2 (*İkincinin¹⁰⁶ aynı meyhâne).*
 15/3 (*Nar, Devlet içerek, şarkı söyleyerek otururlar).*
 15/4 (*Tanrıkul ve Taşmurat kan-ter içinde girer, tabanca ve kanlı*
 15/5 *bıçağı bir yanda gizler, para kesesini çıkararak masa*
 15/6 *üstüne atar, otururlar).*
- 15/7 **TANRIKUL** – Nargile getir, hey!
 15/8 (*Artun nargile getirir, çekerler. Artun gider.*
 15/9 (*Tanrıkul Devlet'i bir yana çekerek gizli olan işleri,*

106 **ikincinin:** burada "ikinci" ile "İkinci Perde" demek isteniyor.

- 15/10 söyler, işaretler yapar).
- 15/11 **DEVLET** – Boşver (*diyerek, gizli şeyler söyleyerek işaretle sakinleştirir.*
- 15/12 *Keseği açarak bakar ve sevinir. Tanrıkul*
- 15/13 *ve Taşmurat'ın omuzuna vurur) Maşallah maşallah!*
- 15/14 (*Zili çalar. Artun girer).*
- 15/15 **ARTUN** – Ne emredersiniz?
- 15/16 **DEVLET** – İşte, parayı al, çabucak Liza'yı getir.
- 15/17 **ARTUN** – Baş üstüne. Şimdi gelir (*Parayı alır, içerler¹⁰⁷*).
- 15/18 **LİZA** – (*Girer*) Dobryı veçrim!¹⁰⁸ (*hepsiyle görüşür*).
- 15/19 **DEVLET** – Spriyezdom, spasiba priyehal.¹⁰⁹
- 15/20 **LİZA** – Mersi (Oturur).
- 15/21 **DEVLET** – Doldur! Liza'nın sağlığına.
- 15/22 **NAR** – (*Doldurur, tokuştururlar*) Liza'nın sağlığına hura, hura (*İçerler*).
- 16/1 (*Devlet ve Nar şarkı söyler, dışardan düdüğü sesi gelir.*
- 16/2 *Ayak sesleri işitilir. Meclistekiler sersemlikle hayret*
- 16/3 *ederler. Silahlı polisler, Komiser, bekçiler*
- 16/4 *baskın yaparak girerler).*
- 16/5 (*Liza kaçır.*
- 16/6 (*Polisler dört kişiyi yakalar, bazıları suçluları ve her Yanıt olarak:*
- 16/7 *ararlar. Kanlı bıçak ve tabancayı bulurlar. Tabancayı Komiser'e*
- 16/8 *verirler. Komiser tabancayı koklar, kurşununu boşaltır).*
- 16/9 (*Tanrıkul ve Taşmurat kaçır, bekçiler onları yakalar.*
- 16/10 *Taşmurat hümgür hümgür ağlar, bitkin düşer).*
- 16/11 (*Komiser işaret verir. Kelepçe getirerek Tanrıkul*
- 16/12 *ve Taşmurat'a takarlar. Diğer ikisinin de elleri bağlanır.*
- 16/13 *Komiser suçlu ve bekçileri sıraya dizer).*
- 16/14 **AYDIN** – (*Girer. Suçlulara bakarak üzülür. İnsanlara*
- 16/15 *bakarak*) Bilimsiz ve eğitimsiz çocukların sonu budur. Eğer
- 16/16 bunları babası okutsaydı, bu cinayet ve baba katiliği
- 16/17 bunlardan gelmezdi ve bunlar içkiyi böyle
- 16/18 içmezdi, haksız yere kan dökmezlerdi. Ömürboyu
- 16/19 Sibiry ve tutsaklıkta, kıyamette de cehennemde kalmazlardı. Eğer de
- 16/20 bunlar içki içmeseydi, dünya ve ahirette sonsuz eziyet
- 16/21 ve sıkıntıda kalmazlardı. Ah!, gerçekte Bey'i öldüren
- 16/22 ve bu gençleri sonsuz acıya mahkum eden bilimsizlik-
- 16/23 tir. Bizleri evsiz-barksız, çocuk acısı, vatansız ve tutsak
- 16/24 bıraktıran eğitimsizlik ve cehalettir. Vatansızlık, derbederlik,

¹⁰⁷ **İçerler:** sahnedekiler içerler.

¹⁰⁸ **Dobryı veçrim:** Rusça “Akşamlarınız hayrolsun!” demek.

¹⁰⁹ **Spriyezdom, spasiba priyehal:** Rusça “Hoş geldiniz, sağ olunuz, buyurun” demek.

- 16/25 yoksulluk ve muhtâclık tutsaklığı, hakaretler, hepsi bilimsizlik
 17/1 ve eğitimsizliğin meyvası ve sonucudur. Dünyada gelişme
 17/2 gösteren halk, bilim aracıyla gelişti. Tutsak ve
 17/3 güçsüz olanlar da bilimsizlikten [bu duruma düştü]. Mademki, bizler
 17/4 eğitimsiziz ve çocuklarımızı okutmuyoruz, bunun gibi kötü
 17/5 olaylar ve talihsizlikler aramızda daima hüküm sürse
 17/6 gerek. Bu işlerin yok olması için okumak ve okutmaktan
 17/7 başka çare yoktur. Yüce Allah başkalara ibret gözü
 17/8 ve sizlere sabır versin.
 17/9 **KOMİSER** – (*Emir verir gibi*) Haydi, hapisane, marş! (*Giderler*).
 17/10 (*Perde iner*)

- 17/11 *Kişiler / Gerekli Adamlar:*
 17/12 BEY - 50 yaşında.
 17/13 TAŞMURAT - Bey'in oğlu, 15 veya 17 yaşında.
 17/14 HÖÇA - Yeni düşünceli bir hoca, 30-40 yaşında.
 17/15 AYDIN - Avrupa giyimli, Rusça okumuş milliyetçi bir müslüman.
 17/16 HAYRULLAH - Bey'in yazmanı ve uşağı, 18-20 yaşında.
 17/17 TANRIKUL - Bey'in katili. { *Ortak keseleri için 4 lira*
 17/18 DEVLET ile NAR – kötü çocuklar { *kadar bozuk para lazım*¹¹⁰
 17/19 LİZA - Rus kadını, fahişe şeklinde.
 17/20 ARTUN - Ermeni meyhaneci.
 17/21 KOMİSER, iki polis, 2 bekçi, 3 erkek Bey'in
 17/22 komşusu
 17/23 BEY HANIMI - kadın, 35-40 yaşında.
 18/1 (*Gerekli eşyalar*):
 18/2 Bir tepsi, tatlı pide, masa örtüsü.
 18/3 Çaydanlık, piyâle (sapsız çay bardağı), nargile.
 18/4 Konuk odası için gerekli kilim, yorgan, yastık.
 18/5 Bey'in pijaması ve divanı.
 18/6 Bir sopa.
 18/7 On şişe su ve kvas¹¹¹.
 18/8 Beş-altı kadeh.
 18/9 Bir sandık.
 18/10 Bir kese içinde paraya benzer şeyler.
 18/11 Bir büyük bıçak.

¹¹⁰ Bu ve bir önceki satırda { işaretinden sonra yazılan italik dizili parça tek bir cümledir, ancak metin aslında 17/17 ve 17/18. satırlardaki Teñriqul, Devlet ve Nâr adlı 3 kişi için topluca yazılmıştır.

¹¹¹ kvas: Bozaya benzer Rus içeceği.

18/12	Bir tabanca.	
18/13	Sandığı açacak bir demir alet.	
18/14	Mükemmel bir Komiser üniforması.	
18/15	2 mükemmel Polis üniforması.	
18/16	2 bekçi sopası.	
18/17	1 düdük.	
18/18	1 falaka.	
18/19	1 kalın ip.	
18/20	1 kelepçe.	
18/21		Tamam

IX. Dizin – Sözlük:

Türkistan Türkçesi (Erken Özbekçe) – Türkiye Türkçesi

Türkistan Türkçesi (erken Özbekçe)'yle yazılmış piyes metninin dizini "Cibakaya 2.0" programı ile hazırlanmıştır.¹¹² Dizinde, *Pederküş* (Baba Katili) piyesi metni, metin arkasındaki kişiler ve eşyalar listesi ile kapağındaki Özbekçe yazılar da alındı, ancak kapaktaki Kiril alfabesiyle yazılı Rusça metin alınmadı.

Kısaltmalar: (A): Arapça, (F): Farsça, (A+F): Arapça+Farsça, (R): Rusça, (Y): Kökeni kesin olmayan yabancı dillerden, (gen.) genetik, (akk.) akkuzatif, (iye.) iyelik. Türkçe ek veya söz almış Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde köken gösterilmedi. Eklerin önündeki eksi (-) işareti eylem (fiil) ekini, (+) işareti de ad (isim) ekini göstermektedir.

Sıralama Düzeni: â a b c ç d e é f g ğ h î i j k l m n ñ o ö p q r s ş t û u ü v w x y z

¹¹² Bu programı herkese ücretsiz sunan Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Sayın Ceval Kaya'yı saygıyla kutlamak gerekir. Cibakaya 2.0 programı aşağıdaki ağ sitesinden indirilebilir: <http://www.inndir.com/program.php?id=5634>. Bu program ayrıca Türk Dil Kurumu (Ankara)'nın ağ sitesinden de indirilebilir: <http://www.tdk.gov.tr/yazilimler.html>. Cibakaya'nın PC ve Macintosh versiyonları var.

- âbroy** (F) : onur
a.+ı 7/2
- ‘acâyib** (A) : acayip, tuhaf
a. 3/3
- acrat-** : ayırmak
a.-adur 14/9
- aç-** : açmak
a.-ar 13/4
a.-armen 12/10
a.-ib 9/20, 15/12
- açatur-** : açmakta olmak
a.-ğan 18/13
- aççığ** : acı
a. 14/16
- açıl-** : açılmak
a.-ğunçadur 3/13
a.-mas 13/6
a.-ur 12/9
- adam** : adam, insan
a. 4/6, 5/7, 9/17, 10/7, 13/17
a.+lar 3/6, 6/24, 13/19, 17/11
a.+larğa 3/10, 4/22, 5/20, 5/7, 6/3, 16/14
a.+larnı+(1) 9/18
- ‘âdet** (A) : adet, gelenek
a. 8/12, 13/2
- ağ-** : dönmek, devrilmek
a.-ib 8/20
- âh** : ah ünlemi
a. 4/25, 9/10, 9/11, 14/14, 14/18, 16/21
- ah+ha** : ah işte, tamam
a. 5/20
- âhiste** (F) : yavaşça, usulca
a.+lik 13/3
- ‘aksi** (A) : aksi, tersi
a.+ge 11/6
- al-** : almak
a. 15/16
- a.-ar 15/17
a.-armen 10/5
a.-dı 5/18
a.-ganı 12/19
a.-ib 12/16, 12/19, 13/11, 15/9
a.-inğan 1/6
a.-mağan 3/10
a.-mayınça 10/23
a.-sa 11/6
a.-sañ 10/21
a.-ur 3/9
- ala+ala** : kötü kötü
a. 5/11, 6/2
- alar** : onlar
a. 2/13, 12/17
a.+dın 16/17
a.+nı+(2) 3/14
- ald** : ön
a.+ımdan 6/4
- ‘alel-xusus** (A) : özellikle, öncelikle
a. 7/6
- ‘âlim** (A) : alim, bilgin
a. 7/15, 7/7, 7/7, 7/8
- Allah** (A) : Allah
a. 12/21, 14/17
- Allah-teâlâ** (A) : Yüce Allah
a. 2/6, 17/7
- Allah-u ekber** (A) : Allahu-Ekber
a. 12/21
- altı** : altı (sayı)
a. 18/8
- Amerika** (Y) : Amerika
a. 8/3
- âmin Allah** (A) : amin Allah
a. 12/21
- ammâ** (A) : ama, ancak
a. 4/11, 5/24, 6/13, 10/2
- ana** : anne
a.+mnı+(gen.) 12/9
- anacân** : anneciğim
a. 14/17, 14/4
- anı** : onu
a. 4/2, 8/14
- aña** : ona
a. 4/2
- añla-** : anlamak
a.-dîñız 7/13
- ‘âqibet** (A) : akibet, son, sonuç
a.+i 16/15
- aqça** : akça, para
a. 10/22
a.+mız 9/20
- aqşâm** : akşam
a. 9/3
a.+ı 2/8
a.+ları 3/22
- ara** : ara, orta
a.+mızda 17/5
- ‘Arabî** : Arapça
a. 7/10
- arazla-** : darılmak, gücünmek
a.-b 5/8
- Artun** : Artun (Ermenice kişi adı)
a. 10/10, 10/11, 10/13, 10/15, 10/17, 10/22, 11/1, 11/2, 15/14, 15/15, 15/17, 15/8, 15/8, 17/20
- ‘asâ** (A) : asa, baston
a.+sını+(1) 5/10
- âsân** (F) : kolay
a. 3/21
- aslı** : aslen, gerçekte
a. 6/18
- asselâmu-aleykum** : selam-aleyküm
a. 2/3, 5/12

aşule : şarkı a. 15/3, 16/1	'ayb (A) : ayıp a. 8/14	b.+m 14/13, 14/19 b.+mni 14/20 b.+niñ 1/5 b.+niñni+(gen.) 14/9 b.+sı 8/14 b.+sını 6/24
aşule ayt- : şarkı söylemek a.-ib 15/3	'ayb qıl- : ayıplamak a.-adurlar 8/14	
aşule oqu- : şarkı söylemek a.-r 16/1	ayında : ayda, her ay a. 3/21	bana : bana (Ermeni konuşmasından) b. 10/17, 10/18, 10/23
at- : kurşun atmak, vurmak (silahla) a. 13/21 a.-ar 13/21, 15/6	'ayni : aynı a. 15/2	bank (Y) : banka b.-lar 3/10, 3/7
ata : baba a. 2/14, 4/15 a.+m 9/14 a.+mni (gen.) 12/5 a.+niñ 12/4 a.+niñni (gen.) 11/21 a.+sı 14/10, 16/16	ayrıl- : ayrılmak a.-dim 14/19	baq- : bakmak b.-ib 2/20
	ayt- : söylemek a.-armen 6/15 a.-dim 5/2 a.-ib 15/3 a.-maççı 5/24 a.-masa 6/22	bar : var b. 5/21, 8/12, 9/20, 10/6, 11/6, 12/3, 12/6
Avrupa (Y) : Avrupa a. 17/15	aytabér- : söyleyivermek a.-iñ 7/14	bar- : varmak b. 12/1 b.-armen 2/14, 11/24, 12/1 b.-arsen 2/15 b.-arsız 11/23 b.-aturğansızlar 12/14 b.-ib 7/12, 11/21, 13/6 b.-mañlar 2/18 b.-may 12/15
Avrupayî : Avrupalı a.+lerni 8/16	a'zâb (A) : eziyet, sıkıntı, işkence a. 6/17, 16/20	barça : hepsi, tümü b. 3/14, 4/12, 4/24
âvâz (A) : ses, avaz a.+i+(1) 13/10	a'zâb-ı ebedi (A) : sonsuz eziyet a.+ge 16/22	barekallah (A) : maşallah! b. 12/12, 15/13, 15/13
âxır (A) : son, sonunda a.+ı 4/15, 14/10, 14/15	aziz (A) : aziz, değerli a. 14/8	barıça : boyunca b. 16/18
âxıret (A) : ahiret a.+de 16/20 a.+dür 3/4 a.+ge 3/5, 4/24	ba ba bay : kekeleyerek "bay" deme b. 8/10	barişne (R) : fahişe b.+ge 10/6
axlâq (A) : ahlak a. 7/2 a.+î 7/9	bâvucüd (A) : ancak b. 4/8	bas- : basmak, baskın yapmak b.-ib 16/4
axtar- : aramak a.-ur 16/7	bağla- : bağlamak b.-nur 16/12	baş : baş b. 8/11, 15/17 b.+ını 2/20, 7/14, 10/5
ay : ay (zaman birimi) a. 4/17, 5/6, 9/16, 11/10 a.+da 11/19	bahs : konu b.+ini 6/19	baş üstine : başüstüne (Ermeni konuşmasından) b. 11/2, 15/17
ây : ay ünlemi a. 15/7	bala : çocuk b.-lar 17/18 b.-larımızni 17/4 b.-larını 6/21, 8/2+3, 8/8 b.-larını 7/15, 16/15	
ayaq : ayak a. 16/2		

- başqa** : başka
b. 4/13, 6/18, 6/25, 7/22, 11/22, 13/4, 14/17, 14/4, 16/12, 17/7
b.+larğa 17/7
b.+sın 10/20
- başqar-** : yönetmek, idare etmek
b.-ar 7/9
- batır** : kahraman, yiğit
b.+lar 12/18
- bax-** : bak! (Ermeni konuşmasından)
b. 10/17
- bay** : 1. zengin, 2. piyesteki kahramanın adı (Bay)
b. 2/11, 2/15, 2/17, 2/2, 2/20, 2/21, 2/23, 2/4, 2/6, 2/7, 2/9, 3/16, 3/2, 3/21, 3/5, 4/1, 4/10, 4/11, 4/17, 4/4, 4/8, 5/1, 5/10, 5/13, 5/16, 5/17, 5/22, 5/6, 6/12, 6/16, 6/2, 6/22, 6/6, 6/7, 6/9, 7/13, 7/13, 7/14, 8/10, 8/10, 8/11, 8/19, 8/20, 8/5, 8/7, 13/10, 13/11, 13/15, 13/2, 13/24, 17/12
b.+ğa 5/1, 8/9
b.+ım 14/13, 14/19
b.+ınız 14/15
b.+lar 3/8, 6/21
b.+larğa 5/21
b.+larıdandurmen 4/9
b.+larını 3/13, 8/6
b.+nı+(akk.) 3/7, 16/21
b.+nı+(gen.) 5/8, 13/14, 17/13, 17/16, 17/17, 17/21, 18/5
- Bay xatunı** : Bay'ın hanımı
b. 13/20
- baybeçe** : zengin oğlu
b. 2/22, 9/2, 10/6, 11/10, 11/13+14, 11/19, 12/4
b.+ge 12/16
b.+lerni 4/14
b.+ni+ (gen.) 9/7, 11/11, 11/16, 11/18
b.+ni+(akk.) 3/24+25
- baybüççe** : 1. Piyesteki kahramanlardan biri
2. zengin hanımı
b. 13/23, 14/13, 14/18, 17/23
- baylık** : zenginlik
b. 3/5
b.+ı+(baylığı) 7/1
b.+ımıznı+(baylığımı) 3/16
- bazı (A)** : bazı
b.+sı 16/6
- becer-** : başarmak, hal etmek
b.-edür 11/22
- beçegiryân (F)** : çocuk acısı, kaybedilen çocuk için gözyaşı dökme
b. 16/23
- bedbaxtlık** : talihsizlik
b. 14/5
b.+lar 17/5
- bedbinâne (F)** : kötümserce, kötü gözle
b. 2/20
- bedevlet (A+F)** : varlıklı, zengin
b.+lerimizni+(2) 4/23
- bedgumân (F)** : kötü düşünme (birisi hakkında)
b. 12/2
- Behbudî (A)** : Piyes yazarının adı
b. 1/1, 1/2, 1/9
- belâ (A)** : bela, kötülük
b.+ğa 14/10
b.+sı 14/9
- beli (F)** : evet
b. 2/8
- ben** : ben (Ermeninin konuşmasından)
b. 10/22
b.+imki 10/24
- bend (F)** : tutuksaklık
b.+ge 16/19
- bendi (F)** : tutsak
b. 16/23
- berbâd ét-** : berbat etmek, bozmak
b.-er 4/15
- bes (F)** : yeter
b. 4/23, 12/2
- beyân (A)** : açıklama
b. 6/20
- bezm (F)** : eğlence
b. 9/14, 10/7
- bé-edebâne (A+F.)** : edepsizce, saygısızca
b. 2/13
- bé'ilmlik (A+F)** : bilimsizlik
b. 14/6, 14/7, 14/7+8
b.+den 17/3
b.+dür 16/22+23
- békâr-e!** : boşver! Öyle değil!
b. 15/11
- bél:** bel (vücut parçası)
b.+ige 13/5
b.+ini 11/5
- bér-** : vermek
b. 9/15
b.-er 3/23, 12/16, 12/17, 12/20, 12/21, 13/8
b.-ermen 3/21
b.-ermiz 11/1
b.-gey 17/8
b.-ib 2/17, 9/18
b.-iñ 2/14, 6/15
b.-maq 7/17
b.-maqğa 6/17
b.-meydür 3/10
b.-señiz 6/1
b.-sün 2/22, 14/17
- béri:** beri (edat)
b. 4/12, 9/4

bérkit- : gizlemek b.-er 13/17	b. 4/10, 5/17, 5/24, 5/25, 6/25, 8/12, 8/12, 8/14, 8/17, 8/20, 9/4, 11/13, 11/20, 11/20, 11/9, 12/19, 13/17, 13/19, 13/3, 13/3, 13/4, 13/4, 15/5, 15/9, 17/14, 18/10, 18/11, 18/12, 18/2, 18/6, 18/7, 18/9	b.-mas+édi 16/17 b.-masun 12/2 b.-sa 3/14, 3/5, 8/5, 10/4, 17/5 b.-sam 10/1 b.-sañlar 10/9 b.-sun 4/25, 12/18 b.-sunlar 7/13 b.-ub 7/8, 8/16, 8/17 b.-ubdur 12/15 b.-ubsız 4/10 b.-ubtur 2/22 b.-ur 3/11, 3/20, 3/6, 3/8, 4/5, 7/2, 11/20, 11/6, 16/10, 16/3 b.-urmız 4/24 b.-ursız 5/5
béş: beş (sayı) b. 4/4, 9/19, 11/8, 18/8		
béşik : beşik b.+den 7/5		
bétâqat (A+F) : güçsüz, kuvvetsiz b. 16/10	birinçi : birinci b. 1/6, 2/1	
bétâqatlık : güçsüzlük, mecalsiz b. 14/18	birav : biri b. 13/19 b.+nı 10/12, 10/16	
béterbiyelik : saygısızlık, terbiyesizlik b.+ni 17/1	biraz : biraz b. 7/11, 11/1	bolın- : olunmak b.-sa 8/2
bévatan (A+F) : vatansız b. 16/23	birbirleri : birbirileri b.+ge 10/24	bomıydı- (< bolmaydı): olmaz b. 9/12
bévatanlık: vatansızlık b. 16/24	birge : birlikte b. 11/21	boşat- : boşaltmak b.-ar 16/8 b.-dım 9/4
bil- : bilmek b.-dım 6/2 b.-diñiz 3/11 b.-er 3/19 b.-ermen 4/5, 4/9 b.-ersin 11/16 b.-ersiz 12/4 b.-irsen 10/17 b.-irsin 10/23 b.-mek 3/24 b.-meymen 4/1, 9/3 b.-sem 5/16	biri : biri b. 4/18, 7/7, 12/1, 12/9	boşat- : boşaltmak b.-ar 16/8 b.-dım 9/4
bildür- : bildirmek b.-genden 7/17	biz : biz (zamir) b. 3/6, 7/3, 7/6, 8/12, 8/22 b.+ler 11/10, 17/3 b.+lerge 7/5 b.+lerni 4/14, 16/23 b.+lerni+(2) 9/19 b.+ni+(1) 3/16 b.+ni+(2) 5/1	boşat- : boşaltmak b.-ar 16/8 b.-dım 9/4
bilfi'l (A) : doğrudan doğruya, bilfiil b. 7/23	bizâr (F) : bıkkın, bıkkıma b. 5/6	boşat- : boşaltmak b.-ar 16/8 b.-dım 9/4
billah (A) : billah (yemin) b. 9/12	bol bol- : hadi hadi! b. 10/16	boşat- : boşaltmak b.-ar 16/8 b.-dım 9/4
binâberin (F) : bu yüzden b. 4/16	bol- : olmak b.-dı 9/15, 14/16 b.-diñiz 14/12 b.-ğan 5/2, 15/9 b.-ğanlar 17/3 b.-maq 4/11, 4/22, 7/15, 7/23 b.-maqığa 17/6 b.-mas 8/6, 9/13, 10/21, 11/20, 11/9, 16/17	boşat- : boşaltmak b.-ar 16/8 b.-dım 9/4
bir : bir (sayı)		boşat- : boşaltmak b.-ar 16/8 b.-dım 9/4

b.+ni 12/2	cehâlet (A) : bilgisizlik c. 14/11, 14/5 c.+dür 16/24	çapak (F) : çırpma, alkış (bak. çal-) ç. 13/24
Buxârâ (A) : 1. Türkistan'daki şehir, 2. Buhara Emirliği b.+da 7/10	cehennem (A) : cehennem c.+ge 16/19	çaqır- : çağırmak ç.-armız 9/13
bul : bu b. 4/23, 8/18, 8/5, 17/4	cemle- : toplamak c.-b 4/21	çâynék (F) : çaynek ç. 18/3
bular : bunlar b. 16/20	cenâb (A) : sayın c. 5/16, 5/22, 8/10 c.+iñizdek 6/21	çehârşenbe (F) : Çarşamba ç. 11/19
buminen bununla b. 11/9	ciddiyet (A) : ciddilik, ciddiyet c. 6/12	çék- : çekmek ç. 10/20 ç.-er 5/5, 5/15, 6/6 ç.-erler 15/8
burda : buraya (Ermeninin konuşmasından) b. 10/13	cinâyet (A) : cinayet, ağır suç c. 5/22, 16/16	çep (F) : sol ç. 6/3
burût (A) : büyük (bak. tuta burut: sivri büyük) t. 9/16	cönel- : yönelmek, gitmek c.-edür 17/9	çeşm-i ibret (F+A) : ibret gözü ç. 17/7
buyur- : buyurmak, emretmek b. 10/12 b.-arsız 15/15 b.-aturğan 10/8 b.-sa 11/24 b.-uñlar 10/9	cöre : yoldaş, arkadaş c. 9/20 c.+ler 9/21, 9/9 c.+lerni 11/2	çécek : çiçek ç.+ge 14/2
buz- : bozmak b.-dı 14/6	cuma (A) : Cuma c. 2/8	çét : bir yanda, kenarda ç.+de 15/5 ç.+ge 12/19, 13/4
cân (F) : can c. 13/15 c.+ım 13/15 c.+ımnı+(1) 5/18 c.+iñizdan 14/8	cuvânmerg (F) : genç yaşta ölme c. 14/1	çiq- : çıkarmak ç.-ar 6/4, 7/2, 11/2, 12/22 ç.-ib 2/19, 5/8, 6/19, 8/23 ç.-maydur 9/16, 11/11
cân üz- : canı vermek, ölmek c.-er 13/15	cüde (F) : çok, fazla c. 5/18	çiqar- : çıkarmak ç.-ar 11/7 ç.-dılar 14/11 ç.-ib 5/3, 7/16, 15/5 ç.-iñ 11/7
cây (F) : yer c. 2/5 c.+ımnı (akk.) 6/9 c.+ını 12/4 c.+larğa 2/18	cüvânbeçe (F) : genç oğlan c. 8/16+17	çilen (R) : üye ç. 3/12, 3/8, 3/9, 3/9 ç.+lerni 3/8
cebr (A) : eziyet, zorlama c. 6/16	çâl- : çalmak (zil çalmak), el çırmak ç.-ar 10/10, 15/14 ç.-ar+(çapak çalar) 13/24	çilim (Y) : nargile ç. 6/5, 6/6, 15/7, 15/8, 18/3
cedide (A) : çağdaş, yeni c. 2/23		çoquntur- : tokuşturmak (kadehleri)

- ç.-ub 15/22
- çöç- : aniden ürkmek,
silkinmek
ç.-üb 13/11
- çünânçı (F) : Bu yüzden,
dolayısıyla
ç. 3/6, 8/7
- çünkü (F) : çünkü
ç. 4/1, 4/8
- da : da, de (pekiştirme edatı)
d. 10/1, 10/15, 10/18,
10/19, 14/15, 17/3
- dâd (A) : bağırma, feryat
d. 13/19
- dâdey : bağırma, feryat
d. 13/24, 14/19
- dâd-u-bidâd (A) : bağırma,
çağırma
d. 9/13
- dâdey-y-y : uzun bağırma
d. 14/3
- dâima (A) : daima, her zaman
d. 17/5
- dâmla : 1. büyük hoca,
saygın kişi (< dâmula), 2.
Piyesteki kahramanlardan
biri (Dâmla)
d. 2/10, 2/20, 2/22, 2/3,
2/6, 2/8, 3/1, 3/12, 3/18,
3/24, 3/3, 4/10, 4/17,
4/22, 4/3, 4/6, 5/5, 5/6,
5/8, 6/22, 14/15, 14/4,
17/14
d.+ğa 2/5
d.+ni+(1) 5/22
- dârulfünûn : üniversite,
yüksek okul
d.+larığa 7/19, 8/3
- daqıqa (A) : dakika
d. 5/25
d.+ğa 5/24
- davuş : ses
- d.+ı 13/18
d.+ları 16/2
- de : de (pekiştirme edatı)
d. 3/17, 3/18, 16/15,
16/19
- def'a (A) : defa, kez
d. 6/15
d.+da 1/7
- defter (A) : defter
d.+iñizni 3/19
- değil : değil (Ermeninin
konuşmasından)
d. 10/24
- dem (F) : soluk, dinlenme
d.+iñ 9/16
- derbederlik : derbederlik,
başbozukluk
d. 16/24
- dest (F) : el
d.+iden 13/23
- desturxân (F) : sofrâ örtüsü
d. 18/2
- Devlet (A) : 1. devlet, 2.
piyesteki kahramanlardan
biri
d. 4/17, 7/23, 8/1, 9/13,
9/16, 9/9, 10/10, 10/12,
10/14, 10/16, 10/21,
10/22, 10/3, 10/4, 11/13,
11/16, 11/19, 11/25,
11/4, 11/6, 11/7, 11/9,
12/12, 12/15, 12/18,
12/19, 12/2, 12/21,
12/22, 12/6, 12/8, 15/11,
15/16, 15/19, 15/21,
15/3, 16/1, 17/18
d.+im 4/2
d.+ine 7/23
d.+ni 15/9
d.+ni+(1) 2/6
- deydu+â : ısrarla söylüyor
d. 6/24
- deyus (Y) : deyus
d.+ni+(2) 9/5
- dé- : demek, söylemek
d.-b 5/18, 6/3, 13/12,
15/11
d.-di 13/19
d.-dim 6/12
d.-diñ 9/22
° d.-mediler 8/5
d.-mey 5/3
d.-meydür 8/17
d.-mey turğan 5/3+4
d.-miş 10/17
d.-mişim 10/22
d.-rsin 11/25
d.-rsiz 4/3, 4/6
d.-sem 9/22
d.-señ 12/1
d.-ysen 10/11
- dék : dek, kadar
d. 11/19
- diğer (F) : başka, diğer
d.+i 7/7
- dimâğ (A) : beyin
d.+ı+(1) 5/9
- din (A) : din
d. 7/2, 7/4, 7/8
- dinî (A) : dinî, dinsel
d. 7/9, 7/10, 7/7
- diniye (A) : dine ait
d. 7/16
d.+ge 4/3
d.+ni+(1) 3/ 24, 7/12
- dobriy veçrim (R) : İyi
akşamlar!
d. 15/18
- doktorlık : tıp bilimi
d. 7/20
- dua (A) : dua
d.+ları 2/7, 4/4
d.+ni+(akk.) 2/8
- düjine (Y) : düzine
d. 9/4
- dünyâ (A) : dünya
d. 3/4, 4/24, 16/20
d.+dan 8/18

d.+ğā 11/24, 17/1 d.+nı+(2) 3/5	e. 4/13, 10/10, 17/20 e.+ler 3/17	ér : 1. er, erkek, yiğit, 2. koca é.+ge 9/17 é.+imni (2) 14/20
ebedî (A) : sonsuz, bengü e.+ge 16/22	esâret (A) : tutsaklık, esaret e. 16/25	érkek : erkek é. 4/24, 17/21
ecnebî (A) : yabancı e.+ler 4/13	esbâb (A) : alet, araç e. 13/5, 13/8, 13/9, 18/13 e.+ı 7/1, 18/5 e.+larını 4/21 e.+nı 13/17	ért- : silmek é.-ib 8/23
efendi (A) : efendi e. 5/23, 6/12	esir (A) : esir, tutsak e. 17/2	érte : 1. yarın, 2. erken é.+ge 6/9 é.+raq (2) 6/23, 10/9 e.+si 12/3
eger (F) : eğer e. 3/18, 8/15, 11/13, 11/20, 16/15, 16/19	esir-u zebûn (A) : tutsak ve bitkin e. 17/2+3	éski : eski é. 2/23, 8/16
ehl (A) : halk, topluluk, ahali e. 8/7	esne- : esnemek e.-b 8/11	éşik : kapı é.+den 12/8, 13/3 é.+i+(1)+(éşigi) 12/6 é.+ni 13/4 é.+ni+(1) 12/10 é.+ni+(2) 12/9
ehtiyât (A) : sakınma, ihtiyat e. 12/17	eşit- : iştirmek, duymak e.-türersizmi 6/16	éşit- : iştirmek i.-maqğa 6/14
eke : ağabey e. 11/23 e.+m 2/16, 12/11	eşxâs (A) : şahıslar, kişiler e. 17/11	éşitil- : iştirilmek, duyulmak é.-ür 13/18, 16/2
elân (A) : hâlâ e. 8/12	evvel (A) : evvel, önce e. 10/21, 11/16	ét- : etmek, yapmak é.-dim 6/20 é.-er 4/15, 14/18 é.-erler 8/8, 11/3 é.-medi 14/10
elbette (A) : elbette e. 2/17, 3/25, 8/9, 12/15	evvelâ (A) : evvela, ilk önce e. 7/10, 7/15	étik : çizme é. 12/16
elif (A) : elif harfi e.+ni 5/3	eyle- : eylemek, yapmak é.-r 2/13	éy : ey (sesleniş) é. 9/15, 14/13
emek : amca e. 8/19	ezbeskî (F) : o kadar ki e. 3/9, 4/2	fâcia (A) : faciya f.+dur 1/6
emr (A) : emir, buyruk e. 5/1, 5/21, 12/20, 13/8	é- : i-mek fiili é.-di 4/25, 5/17, 13/23, 16/17, 16/18, 16/19, 16/20, 16/21 é.-dim 5/24, 6/18, 6/22 é.-ken 5/21, 5/25, 11/15 é.-kensiz 6/3 é.+ligini 11/16 é.-mes 8/19 é.+mesmen 4/2 é.-miş 5/20	fâtiha (A) : Fatıha f. 2/6, 12/21
emrâne (A) : emir verici e. 17/9	éndi : şimdi é. 4/11, 5/25, 6/2, 9/9, 10/1, 12/14, 14/16	faqat (A) : fakat, ama f. 4/11, 5/19
ene : işte e. 11/11		faqr-u-zarûret (A) : yoksulluk ve yokluk f. 16/25
erkek : erkek e. 13/19		
Ermeni : Ermeni		

farz (A) : farz (Allahın emir ettiği) f. 3/4, 4/25, 7/5	göndür- : göndermek (Ermeni konuşmasından) g.-eyim 10/19 g.-me 10/18	hattâ (A) : hatta h. 3/8, 3/16, 3/23, 7/2, 8/2
faytun (Y) : fayton f. 10/19	götür- : götürmek (Ermeni konuşmasından) g.-sin 10/20	hava (A) : hava h.+ğa 13/21
felek (A) : felek f. 9/12	günahkâr (F) : günahkar, suçlu g. 5/5, 16/13 g.+larğa 16/14	havlı : avlu h. 12/10 h.+nız 11/24 h.+nızda 3/1
Ferengistân (Y) : Avrupa f. 8/3	ğalat (A) : yanlış ğ. 4/8	hay : hay, (sesleniş) h. 14/2
ferzend (F) : çocuk f.+iñizni 14/8	ğam (A) : gam, üzüntü ğ. 10/4	hayda : hayda (ayda R < Türk dili) h. 17/9
fıkr (A) : fikir, düşünce f.+iñiz 4/8 f.+lik 17/14	ha : ha, evet h. 10/18	hayrân (A) : hayran h. 10/24, 16/2
firâq (A) : ayrılık f.+ığa 9/12	ha-ha : ha ha, evet evet h. 8/11	hazret (A) : hazret h. 8/4
forma (Y) : forma f. 8/13 f.+sıda 8/14+15	hâdise (A) : hadise, olay h. 5/20, 14/16 h.+ler 17/5	he : he, evet h. 10/14
gavur : kâfir, dinsiz (< kâfir A) g. 10/24	hâl (A) : hal, durum h.+i 1/5, 4/23 h.+imizge 5/1 h.+ini+(1) 5/4 h.+iñiz 4/19	he he : he he (yarı uyuklu evet) h. 7/14
gep (F) : konuşma g. 9/18, 10/2, 10/8, 10/8, 13/19	hâlbuki (A+F) : halbuki, oysa h. 3/14, 4/6	hem (F) : hem, de h. 2/23, 2/6, 3/16, 3/20, 3/23, 3/4, 5/23, 6/2, 7/2, 7/2, 8/4, 9/19, 12/1, 12/12, 14/19
gepürfur- : konuşturmak g.-almaysen 10/2	hâr- : yorulmak h.-ib 15/4	hemme (F) : hepsi h. 16/25 h.+leriñ 11/7 h.+si 9/7, 9/11, 11/7, 12/21 h.+siyle 15/18
gepür- : konuşmak g.-ersiz de 2/19	hâzır (A) : hazır h. 6/11, 6/25, 13/22, 15/17 h.+am 11/2 h.+gi 3/12	hemsâye (F) : komşu h.+si 17/22
gél- : gelmek (Ermeni konuşmasından) g.-in 10/19	haqıqat (A) : hakikat, gerçek h.+da 16/21	hemyân (F) : kese, para torbası h. 18/10 h.+nı 15/12, 15/5
gilem : kilim, halı g. 18/4	haqqâni (A) : hakkâni, doğru sözlü h. 5/22	her (A) : her h. 1/7, 3/8, 4/9, 7/4, 16/6
gimnaziya (Y) : lise g. 7/18		
gıriftâr (A) : tutulma, bağlanma g. 16/22		

- hey** : hey (sesleniş)
h. 2/19, 14/1
- héç (F)** : hiç
h. 4/7, 8/17, 9/13, 11/9
- hicriye (A)** : Hicri yıl
h. 1/8
- hikayet (A)** : hikaye
h.+ini 6/22
- hikmet (A)** : hikmet, bilgelik
h. 7/22
- hîmmet (A)** : hîmmet, yardım
h.+i 8/6
- hûş (F)** : bilinç
h.+um 10/1
- hükm (A)** : hüküm
h. 7/5, 7/6
- hüküm-fermâ (A)** : hüküm süren
h. 17/5
- hükümet (A)** : hükümet
h.+imizni+(2) 7/17
- hüner (A)** : hüner, beceri
h.+siz 6/25+7/1
- hüngür-hüngür** : hüngür hüngür (ağlama)
h. 16/10
- hüştek** : düdük
h. 16/1, 18/17
- ‘ibret (A)** : ibret, ders
i. 17/7
- ‘ibret-nüma** : ders verici
i. 1/6
- iç** : iç
i.+ige 18/10
- iç-** : içmek
i.-er 12/22
i.-erler 9/8, 11/17, 12/13, 15/17, 15/22
- i.-eylük** 9/5, 11/17, 11/4, 12/13
i.-ib 15/3
i.-mesdi 16/18
i.-mese+édi 16/20
i.-tim 9/22, 9/9
- içkilik** : içki
i. 9/3, 16/20
i.+ni 16/17
- ihtiyâc (A)** : ihtiyaç, gereksinim
i. 7/24
- ikkavı** : ikisi
i. 12/2
- ikki** : iki
i. 7/6, 17/21
i.+nçi 6/14, 9/1
i.+nçiniñ 15/2
i.+siden 14/19
i.+sige 2/23, 12/18
i.+sini 16/12
- ilâc (A)** : çare, seçenek
i. 14/17, 17/7
i.+ını 11/9
- ilâhi (A)** : ilahi
i. 8/22
- ile** : ile
i. 2/15, 2/16, 2/2, 4/10, 4/19, 4/23, 4/4, 5/13, 6/12, 6/16, 6/4, 8/23, 8/6, 8/6, 9/13, 9/2, 10/8, 11/10, 11/12, 13/10, 13/14, 13/19, 13/20, 13/3, 13/7, 13/8, 13/9, 15/11, 17/18, 17/2
- ilel-ebed (A)** : sonsuza dek
i. 16/20
- ilen** : ile
i. 14/18, 15/16
- ilgeri** : önceden
i. 4/10, 12/12
- ‘ilm (A)** : ilim, bilim
i. 3/4, 4/12, 6/1, 6/19, 6/20, 6/25, 7/4, 7/10, 7/21, 7/21, 7/21, 7/21, 7/21, 8/4, 8/8, 16/15, 17/2
i.+i+(iye) 3/24
i.+ini+(akk.) 3/15, 4/1
i.+ler 6/13
i.+lerni (akk.) 7/22
- ‘ilmlik (A)** : bilimlilik
i. 14/6
- ‘ilmsizlik (A)** : bilimsizlik
i. 16/25
- iltifât (A)** : iltifat
i.+ığa 3/9
- iltimâs (A)** : rica
i. 5/25
- imâm (A)** : imam
i. 4/2, 7/8
- in-** : inmek
i.-er 8/24, 12/23, 14/21
i.-er (perde iner) 17/10
- injenerlik** : mühendislik
i. 7/20
- inşâallah (A)** : inşaAllah
i. 2/7, 5/3
- interesni (R)** : ilgi çekici, entresan
i. 5/20
- iqtisâd (A)** : iktisat, ekonomi
i. 7/21
- is priyezdım ispasıba priyexal (A)** : Hoş geldiniz, sağ olunuz, buyurun
i. 15/19
- iske-** : koklamak
i.-b 16/8
- İslâm (A)** : İslam
i.+ğa 7/25
- İslâmiye (A)** : İslamiyet

- i.+ge 8/22
- ispaşiba (R) : sağolun, teşekkür
i. 15/19
- istakan : bardak, kadeh (stakan R < Kıpçak Türkçesi)
i. 18/8
- İstambul : İstanbul
i. 8/3
i.+da+(2) 7/11+12
- iş : iş
i. 6/10, 6/18, 11/6
i.+i 3/8, 3/14
i.+ige 8/13
i.+imden 5/7
i.+ini 3/22
i.+ler 6/4, 8/6
i.+leri 4/13
i.+lerini 7/9
i.+lerni 15/9, 17/6
i.+ni +(akk.) 4/9, 5/2, 11/22, 11/5
- işâret (A) : işaret
i. 12/20, 13/7, 15/11, 16/11
i.+ler 15/10
- izvaşçik (R) : faytoncu
i. 8/15
- izvinit (R) : özü
i. 10/15
- ‘izzet (A) : izzet, hürmet, saygı
i. 3/14, 3/15, 3/15, 3/16, 3/17, 3/4, 3/7, 3/8
i.+i 3/5
i.+leri 3/13
i.+ni+(1) 3/18
- kâmil (A) : mükemmel, tam
k. 7/12
- kâşki (F) : keşki
k. 6/22, 14/1
- Kafkaz (Y) : Kafkasya
k. 8/7
- kanab (Y) : kalın ip
k. 18/19
- kel- : gelmek
k.-ib 13/13
- kelid (F) : anahtar
k. 13/5, 13/6
- keltek : dayak, sopa
k. 18/6
k.+i+(keltegi) 18/16
k.+ni 13/11, 13/13
- kemâl (A) : kemal, tam
k. 8/18, 14/18
- kemâl-i bêtâatlık : tam bitkinlik
k. 14/18
- kembeğel (F) : yoksul
k. 8/8, 11/10
- kerâhet (A) : isteksizce
k. 5/13
- kette (F) : büyük
k. 2/22, 3/8, 4/9, 8/6, 18/11
- keyf (A) : keyif, zevk
k. 10/9
k.+iñni 10/20
k.+leri 11/2+3
k.+siz 5/16
- kêçe : gece
k. 11/20, 11/19, 11/20
- kél- : gelmek
k.-di 4/20, 6/9
k.-diler 2/9
k.-diñiz 6/17
k.-er 6/6
k.-gen 6/24
k.-ib 5/17, 6/18
k.-iñler 2/17
k.-ir 15/17, 16/1
k.-mese 9/12, 10/5
k.-mesün 5/23
k.-mez 10/23
k.-sün 8/23, 10/12, 10/9
- kélgünçe : gelinceye dek
k. 3/23
- kéltür- : getirmek
k. 2/11, 5/13, 6/5, 15/16
k.-er 2/12, 5/14
k.-geniñe 10/2
k.-meseñ 10/2
k.-üb 10/21, 16/11
- kérek : gerek, lazım
k. 4/12, 4/23, 5/22, 5/6, 6/10, 7/12, 11/9, 17/11, 17/18, 17/6, 18/1
k.-dür 1/7, 7/18, 7/23, 7/7, 8/4
- kéreklik : gerekli
k. 4/4, 6/13, 18/4
- két- : gitmek
k.-er 2/19, 5/8, 8/24, 15/8
k.-eydiñ 14/2
k.-gendék 7/1
k.-iş 4/23
- kétür- : getirmek
k. 15/7
k.-er 15/8
k.-erdiñ 10/14
k.-mesden 10/14
- kıl- : kılmak, etmek
k.-ğandur 7/5
- ki (F) : ki (edat)
k. 3/10, 3/6, 4/12, 4/15, 5/25, 6/1, 6/12, 6/15, 6/21, 6/23, 8/12, 8/18, 8/2, 9/12, 10/17, 10/22, 10/23, 14/11
- kim : kim?
k. 2/15, 3/8, 8/17
- kir- : girmek
k. 7/24
k.-er 2/13, 2/3, 5/10, 10/10, 12/11, 13/3, 13/5, 14/4, 15/14, 15/18, 15/4, 16/14
k.-erler 13/20, 16/4
k.-ersizler 12/8
k.-ib 8/1, 8/13, 12/9

kireturgan : girmekte olan k. 7/10	köter- : kaldırmak k.-er 13/16 k.-ib 7/14, 8/11	l.+ı 18/14, 18/15 l.+ığa 17/15 l.+ını 8/16, 8/17
kise (F) : kese, küçük torba k.+lerige 10/25, 17/17 k.+ñizden 11/11 k.+siden 2/17	köz : göz k. 8/23 k.+i+(1) 3/13	Liza (R) : Rus adı (hanım), piyesteki kişilerden biri l. 9/22, 10/17, 10/19, 10/22, 10/4, 15/18, 15/20, 16/5, 17/19 l.+ğa 10/1, 10/12 l.+nı 15/16, 15/21, 15/22 l.+nı+(1) 10/1
kişen : zincir, kelepçe k.+i+(1) 16/11, 18/20	köz yaş : gözyaşı k.+ını 8/23	
kişi : kişi k. 5/14, 8/12, 10/18 k.+lerge 13/22	krovat (R) : yatak k. 13/2, 18/5	Lizacân : Lizacığım l. 9/10, 9/11, 9/11
kitâb (A) : kitap k. 3/23	kü : ya! (pekiştirme edatı) k. 11/10, 11/24	Lizaxan : Lizacığım l. 9/9
kiy- : giymek k.-se 8/13, 8/16, 8/17	kün : gün k. 7/1, 13/23 k.+den 7/1	mâdem (A) : madem m. 6/23
köks : göğüs k.+ige 2/10	künden kün : günden güne k. 7/1	mâdemiki (A) : mademki m. 17/3
kön- : razı olmak k.-se 11/14	kündüz : gündüz k.+leri 3/22	mâl (A) : mal, eşya m.+ını+(1) 3/9, 4/15
köp : çok k. 2/19, 6/10, 8/8 k.+ni+(2) 12/1	kürsi (A) : kürsü, sandalye k. 5/13	Mahmûd (A) : ad, piyes yazarının adı m. 1/2, 1/9
köpey- : çoğalmak, artmak k.-di 3/7	küy- : yanmak k.-üb 5/9	mahrem (A) : ev içinde yaşayan kimse m.+i 17/16
kör- : görmek k.-er 16/8 k.-erler 13/20 k.-ermen 5/16 k.-ermiz 3/6, 4/12, 4/15, 5/4 k.-ersen 10/5 k.-genler 12/2 k.-üb 15/12	küydür- : yandırmak k.-dî 9/12	ma'îşet (A) : geçim m. 7/24 m.+iden 1/6
körpe : yorgan k. 18/4	kvas (R) : bir Rus içeceği (bozaya benzer) k. 18/7	ma'lumat (A) : m. 12/20
körset- : göstermek k.-ib 2/5, 13/22 k.-ür 11/12 k.-ürsüz 11/22	lâzım (A) : lazım, gerek l. 4/1, 5/2, 7/24 l.+dur 3/25, 7/22, 7/3	mana : işte al! m. 3/21, 3/7
körüş- : görüşmek k.-er 15/18	la'li (A) : tepsi l. 2/11, 2/12, 4/21, 18/2	manat : Azerbaycanda ruble (< moneta R) m. 10/18 m.+sız 10/18
	lebbey (A) : efendim, buyurun l. 6/8	mansab (A) : makam m.+larığa 7/23+24, 8/1
	lekin (A) : lakin, ancak l. 3/12	manzara (A) : manzara
	libâs (A) : elbise, giyim	

m. 15/1 m.+lı 1/6 m.+sı 9/2	m.+lerini 7/18	m.+im 5/23
ma'qul (A) : makul, uygun m. 3/12	melâl (A) : melal, bıkkınlık, üzüntü m. 5/23	méve (A) : meyva m.+si 17/1
marş (Y) : marş, yürü m. 17/9	merhamet (A) : merhamet m. 2/4	mı s mı (soru edati) m. 6/17, 7/13, 10/14, 10/21, 10/6, 11/23, 11/6
ma'rûf (A) : bilinen, şeri'at m. 5/1, 5/21	mersi (Y) : mersi, teşekkür m. 15/20	Mısır (Y) : Mısır (ülke) m. 7/11
maslahat (A) : tavsiye, öğüt m. 13/7	Meskev : Moskova m. 7/19	mıx (F) : çivi m.+gê 5/10
masxara (A) : gülünç m. 8/15	mest (F) : sarhoş, mest m.+ler 10/24	mi : mi (soru edati) m. 2/23, 3/11, 4/17, 5/16, 9/19, 10/5, 12/4
mazmun (A) : anlamı m.+ı+(1) 6/4	mestlik : sarhoşluk m. 9/20	mihnet (A) : iş m.+de 16/21
me : al işte! m. 15/16	mevquf (A) : denk, bağlı m. 5/25	millet (A) : millet, ulus m. 6/21, 7/25 m.+ge 6/12 m.+imiz 7/16 m.+ni+(2) 6/15
meclis (A) : meclis, sahne m.+dekiler 16/2	mey (F) : şarap m.+de 17/18 m.+ni 9/22, 9/9	milletçi : milliyetçi m. 17/15
Medine (A) : Medine şehri m. 7/11	meyde (F) : küçük, ufak, bozuk para m. 3/11, 3/11	millî (A) : milli, ulusal m. 1/6
meğer (F) : meğer, demek m. 8/6	meyli : neyse, olur, peki m. 10/7	miû : bin m. 11/20
mehmân (F) : konuk, misafir m. 5/17	meyxâne (F) : meyhane m. 15/2	mirzâ (A) : yazman, katip m. 17/16 m.+lık 3/21, 3/22
mehmânxâne (F) : konuk odası m. 3/22 m.+de 2/2 m.+ge 18/4 m.+ni+(1) 4/19, 5/8	meyxâneçi : meyhaneci m. 10/10, 17/20	moylab : bıyık m. 5/3
mehnetkeş (F) : işçi m. 8/16	mezâr (A) : mezar m.+ğa 10/14, 14/20 m.+ğaça 7/5	mu : mu (soru edati) m. 8/19, 8/5
Mekke (A) : Mekke şehri m. 7/11	mén : ben m. 3/2, 4/4, 5/1, 6/12, 6/18, 11/13, 12/1, 12/9 m.+ge 4/17, 4/19, 5/2, 5/25, 5/6 m.+i 3/5, 4/8, 6/3, 6/13, 6/17, 9/3, 10/2 m.+i+(1) 5/7, 9/12 m.+iki 4/17, 4/18	mu'âmeledâr (A) : satıcılar m.+lar 3/10
mekteb (A) : mektep, okul m. 8/14 m.+ge 2/23 m.+ige 2/23 m.+lerinde+(dat.) 7/17		mu'allim (A) : hoca, öğretmen m. 7/8

mu'allimlik : hocalık, öğretmenlik m. 7/22	mücrim (A) : suçlu m.+lerni 16/6	nâs (A) : enfiye n. 5/5
mubârek (A) : mübarek, kutsal m. 2/7	müdde'a (A) : iddia m.+ni+(1) 6/19 m.+ñ 10/4	nâşir (A) : yayıncı n.+i 1/2
muharrir (A) : yazar m. 1/2 m.+inden 1/7	müderris (A) : medrese hocası m. 7/8	namâz (Y) : namaz, ibâdet n.+ısını 3/19 n.+nı+(2) 4/4
mulâqât (A) : görüşme m. 2/4	müdre- : uyuklamak m.-ydür 7/13, 8/11	namâz-i diğer : ikindi namazı n.+den 9/4
mulla (A) : molla m. 4/22, 5/17, 5/21, 7/12, 17/14 m.+dan 3/7 m.+nı 3/14 m.+nı+(2) 3/15	müezzîn (A) : müezzîn m. 4/2	narı : yana n. 3/17, 3/18, 4/11
munda : buraya (dat.) m. 10/14	müfti (A) : müfti m. 1/2, 4/2, 7/8	narı tursun- : bir yana dursun n. 4/11
mundan : buradan m. 2/6	mükemmel (A) : mükemmel, güzel m. 18/14, 18/15	nasihat (A) : nasihat, öğüt n. 4/19 n.+çi 5/6 n.+ğa 14/15
munu : bunun (gen.) m. 4/14	mümkîn (A) : mümkün, olası m. 5/16	ne : ne? n. 10/17, 10/23, 15/15 n.+dür+ki 3/3
muntazır (A) : bekleyen, gözleyen m. 4/21	müşterek (A) : müşterek, ortak m. 17/17	neçe : ne kadar? n. 12/6, 13/17, 13/19
musibet (A) : sıkıntı, felaket m.+ge 14/5	nâdân (F) : cahil, bilgisiz n.+lık 8/18	nefer (A) : kişi n. 9/2, 17/21 n.+ni 16/6
musulmân (A) : müslüman m. 5/10, 8/14, 8/2, 17/15 m.+ğa 4/24 m.+lar 3/16 m.+larğa 7/6, 8/1 m.+larını 8/7 m.+larını 7/3	nâdânlık : cehalet, bilgisizlik n. 14/6 n.+dur 14/5	nefes (A) : nefes, soluk n. 2/7
musulmânçılık m.+ını+(musulmânçılı ğını) 3/19	nâmerd (F) : alçak, mert olmayan n. 9/15	nefi (A) : yarar, fayda n. 6/1, 8/1 n.+dür 6/15 n.+lik 7/4
musulmânî : müslümanca m. 7/15	nân (F) : ekmek n. 18/2 n.+iñiz 4/18	neme : ne? n. 10/11
muşlaş- : yumruklaşmak m.-madug 5/19	Nâr (A) : erkek adı (piyesteki kişilerden biri) n. 9/12, 9/15, 9/6, 10/6, 11/10, 11/13, 11/25, 11/4, 12/1, 12/13, 12/13, 12/16, 12/21, 12/22, 12/4, 15/22, 15/3, 16/1, 17/18	neşriyât (A) : yayın n. 1/1
		netice (A) : netice, sonuç n.+sidür 17/1
		neuzubillah (A) : Allah korusun

n. 4/23	oğurluk : hırsızlık o. 12/12	o.-maysın 5/17 o.-maysız 3/3 o.-sañız 3/18 o.-saydı 16/16
nev ⁴ (A) : çeşit, yol n.+i 4/10, 7/4	ol- : olmak (Ermeninin konuşmasından) o.-masa 10/19	oqutatur- : okutmayı sürdürmek o.-ğansız 3/1
nevbet (F) : sıra n. 9/17, 9/18	oltur- : oturmak o. 9/20 o.-almaydur 5/14 o.-ar 2/2, 2/5, 5/9, 15/20, 15/3 o.-arsen 9/18 o.-arsın 9/17 o.-ğan 8/20 o.-ub 5/14 o.-uñ 2/21 o.-urlar 9/2, 15/6	oqutdur- : okutturmak o.-arlar 8/9
né : ne? n. 4/3, 4/6	on : on o. 18/7	Orunburg : Orenburg şehri o. 8/7
né dérsiz : ne dersiniz? n. 4/6	onbéş : onbeş o. 10/17, 10/18, 17/13	Orus : Rus (halkı) o. 3/17
néçe : kaç? n. 5/24, 5/25	oq : kurşun (silah oku) o.+ını 16/8	Oruşça : Rusça o. 17/15
nime : ne? n. 4/18, 8/17, 9/13, 9/3, 11/11, 11/15, 11/15, 11/16, 11/25, 11/9, 12/15, 13/19 n.+ge 4/7	oqu- : okumak o.-b 3/23, 7/11, 7/18, 8/13 o.-ğan 8/2, 17/15 o.-ğanı+(gen.) 4/18 o.-mağan 1/5, 4/14 o.-mağanımızdur 4/14 o.-maq 3/3, 4/22, 4/24, 17/6 o.-maqğa 7/3 o.-maqı 7/4 o.-maydur 2/23 o.-r 12/22 o.-r+(aşule) 16/1 o.-ydu 2/23	ottuz : Otuz o. 4/12
nimerse : nedir? n. 11/13, 18/10 n.+ler 18/1	oqut- : okutmak o. 6/2, 6/24 o.-madı 14/10 o.-mağanıñız 5/4 o.-makı+(1) 4/1 o.-maq 3/25, 7/22 o.-maqdan 17/6 o.-maqğa 3/2 o.-maqığa 6/21 o.-maqı+(1) 4/16 o.-maymız 17/4	oxşa- : benzemek o.-ş 18/10 o.-ysız 6/14, 12/12
Nıqalay (R) : Nikolay (rus adı) n.+ı 10/19	oqutur- : okutmayı sürdürmek o.-ğansız 3/1	oyla- : düşünmek, hayal etmek o.-dim 11/13 o.-ğanım 3/2 o.-mağan 6/4
nizâmı : resmi,düzenli n. 7/17, 8/14	oqunçı : oyuncu o.+lar 8/17	öç- : sönmek; keyfi öç- keyfi kaçmak ö.-üb 11/3
o : o (işaret zamiri) o. 10/24, 11/24	öl- : ölmek ö.-di 9/14	öldür- : öldürmek ö.-gen 16/21
oğul : oğul o. 4/17 o.+ı (oğlı) 17/13 o.+um (oğlum) 2/15 o.+umnı+(1) (oğlumı) 3/2 o.+uñız (oğluñız) 5/4 o.+uñızını (1) (oğluñızını) 4/16, 14/7 o.+uñızını (oğluñızını) 3/18 o.+uñını (oğluñını) 5/17, 6/2	örget- ö.-ürmen 4/5	öt- : geçmek ö.-di 4/13
oğurla- : çalmak o.-b 9/17	ötker- : geçirmek ö.-ersizler 10/8	

- ö.-maq 4/11
- öz : kendi
ö. 3/1, 7/16
ö.+ige 13/17
ö.+ini 13/24
ö.+üm 4/4, 4/5, 10/1
ö.+ün 10/23
- pâdişâh (F) : 1. padişah, 2. Çar (Rus Çarı)
p.+lık (2) 7/25, 8/13
- palto (Y) : palto
p. 5/10
- papiras (A) : sigara (< papiroza R)
p. 5/15
- pederküş (F) : baba katili (<Pederkoş <Peder+koşten F)
p. 1/3, 14/2
- pederküşlik : baba katillği
p. 16/16
- perde (F) : perde, sahne perdesi
p. 1/6, 2/1, 8/24, 9/1, 12/23, 13/1, 14/21, 17/10
- perde iner : perde kapanır
p. 14/21
- pervâ (F) : korku, tasa, çekinme
p. 11/13
- pervâ qıl- : merak etmek
p.+ma! 11/13
- Peterburg : Petersburg şehri
p. 7/19
- peydâ bol- : meydana geldi, ortaya çıktı
p.+dı 14/16
- peygâmbër (F) : Allahın elçisi
p.+imiz 8/4
- pêşegi (F) : peşin, nakit
- p. 11/5
- piçaq : bıçak
p. 13/14, 13/16, 13/5, 16/7, 18/11
p.+nı 12/16, 15/5
- pisend (A) : beğenme, hoşlanma
p. 9/18
- piş- : 1. pişmek, 2. yorgun düşmek
p.-ib (2) 15/4
- pişib harıb : kan ter içinde, yorgun-argın
p. 15/4
- pive (R) : bira
p.+si 9/5
- pivexâne : meyhane
p. 9/2
- piyâle (F) : çay kasesi
p. 18/3
- politse (Y) : polis
p. 16/6
- politseyski (Y) : polis
p. 17/21, 18/15
p.+ler 16/3
- pristuf (R) : komiser
p. 16/11, 16/13, 16/3, 17/21, 17/9, 18/14
p.+ğa 16/7+8
- priyexal (R) : hoşgeldin
p. 15/19
- priyездim (R) : sevindim
p. 15/19
- prut : nakit
b. 10/22
- pul (F) : para
p. 2/14, 2/17, 3/10, 4/22, 8/6, 11/1, 11/11, 17/18
p.+ğa 18/10
p.+ı 10/19
p.+lar 8/8
- p.+larıñ 11/6
p.+nı 11/5, 15/16, 15/17
p.+nı+(1) 10/21
- qâzı (A) : kadı
q. 7/8
- qabul (A) : kabul, onay
q. 2/8, 11/20
q.+dur 2/7
- qaç- : koşmak
q.-ar 16/5, 16/9
q.-arlar 13/22
- qaçan : ne zaman?
q.+lar 5/24
- qadar : kadar, dek
q. 17/18
- qadeh (A) : kadeh
q.+lerni 9/6
- qahbe (A) : kahpe, fahiş
q. 17/19
- qal- : kalmak
q.-dı 4/25
q.-dim 6/19
q.-mas+édi 16/21, 16/19
- qaldur- : bırakmak
q.-dı 5/7
- qan : kan
q. 14/1
q.+lık 15/4, 16/7
- qanda : nerede?
q. 4/25
- qanday : nasıl
q. 13/23
- qaq- : vurmak
q.-ar 15/13
- qar : kar
q.+dan 6/5
- qara : kara
q. 8/15

- qara mehnətkəş** : kara işçi
(ağır işlerde çalışan)
q. 8/15+16
- qara-** : bakmak
q.-b 4/22, 5/1, 5/20, 5/7,
6/2, 6/3, 6/22, 8/9, 12/14,
12/18, 13/12, 13/4,
16/14, 16/15
q.-r 5/11
q.-rlar 10/25
q.-ydr 13/7
- qaravul** : bekçi, karavul
q. 17/21, 18/16
q.-lar 16/3, 16/9
q.-larını 16/13
- qasd ét-** : kast etmek, demek
istemek
q.-dim 6/20
- qatil (A)** : katil
q.-i 17/17
- qavaq (A)** : göz kapağı
q.-ını+(1)+(qavağının
ı) 9/20
- qavağının açib oltur** :
somurtmadan otur
q. 9/20
- qayda** : nerede?
q.-sen 9/11
- qaysı** : hangisi?
q. 12/8
- qazan** : kazan, tencere
q. 8/7
- qıl-** : kılmak, etmek, yapmak
q.-adurlar 3/7, 8/14,
8/15
q.-aman 5/25
q.-ar 2/6, 3/22, 3/23, 3/8,
15/10, 16/14
q.-armen 4/16
q.-armız 9/14
q.-arsız 4/19
q.-asen 10/15
q.-aturğan 5/21
q.-ayluk 10/9
- q.-dı 14/7, 17/2
q.-dim 5/3
q.-diniz 5/6
q.-ğan 3/6, 16/22, 16/24,
17/2
q.-ğanğa 12/12
q.-ğanı 11/5
q.-ğanlarından 7/19
q.-ib 2/10, 2/4, 5/18,
6/20, 12/17
q.-iñ 6/23
q.-iñiz 8/5
q.-ma 11/13
q.-mak 5/22
q.-maknı 6/20
q.-maqçı 4/2
q.-maqımız 7/3
q.-mas 16/18
q.-mas+édi 16/18
q.-maysen 9/19
q.-salar 6/21, 7/12
q.-sañız 11/20
q.-sunlar 2/4
q.-ur 3/14, 3/15, 3/17,
16/11
- qıldur-** : kıldırmaq,
yaptırmaq
q.-ar 15/11, 16/13
- qılğay-** : yapacaq, edecek
q. 2/6
- qılın-** : kılınmaq, edilmək,
yapılmək
q.-adur 3/15
q.-sa 7/25
- qılun-** : kılınmaq, edilmək,
yapılmək
q.-adur 3/16
- qımmet (A)** : pahalı, kıymet
q. 3/9
q.-i 1/8
- qıs-** : sıkıştırmək, kısmək
q.-ar 6/3
- qıyâmet (A)** : kıyamet
q.-ge 16/19
- qız** : kız
q.-i+(1) 10/24
- qızı-** : kızışmaq, canlanmaq
q.-ğan 9/22
q.-sun 10/7
- qızıq** : ilgi çekici
q. 5/20
- qızıt-** : kızıştırmək
q.-madı 9/5
- qol** : el
q. 10/25, 16/11, 18/20
q.-dan 7/2
q.-ı 16/12
q.-ı+(ıye.) 11/12
q.-ıda 13/5
q.-ıdan 7/1
q.-ığa 4/13
q.-ım 6/3
q.-ını+(akk.) 2/10, 9/15
q.-ıñı+(akk.) 9/15
- qoltuq** : bağır, yan bağır
q.-ığa+(qoltuğığa)
13/14
- qonğırağ** : zil
k. 10/10
- qoş-** : eklemek
q.-armen 11/21
- qoy-** : koymək, bırakmaq
q.-ar 5/10, 11/4
q.-duk 3/18
q.-maq 1/7
q.-maysız 6/23
- qufla-** : kilitlemek (< qufl A)
q. 4/19, 5/8
- qulaq** : kulak
q. 6/1, 6/15, 14/15
q.-ım+(qulağım) 7/14,
9/22
q.-ımnı+(1)+(qulağımın
ı) 9/5
- qurbân (A)** : kurban
q. 14/11
- qurbân-ı cehâlet** : cehâlet
kurbanı
q. 14/11

- qus-** : kusmak
q. 14/1
- qutul-** : kurtulmak
q.-dum 5/18
q.-ub 6/5
- quvla-** : kovalamak
q.-ğandék 5/18
- râstlık** : doğruluk (< râst
"doğru" *F*)
r.+dur 9/20
- rahm** (*A*) : acıma, rahim
r.+iñ 8/23
- rasvâ** (*F*) : rüsva, rezil, alçak
r. 4/24
- refik** (*A*) : arkadaş, yoldaş,
refik
r.+ler 14/11
- resmî** (*A*) : resmi, belirli
r. 8/13
- roymal** (*F*) : mendil
r.+ı 8/23
- ruhânî** (*A*) : ruhanî, ruhî
r. 7/9
- Rus** : Rus (kişi, halk)
r. 17/19
- Ruşça** : Rusça
r. 7/11, 8/13
- Rusya** : Rusya
r. 7/22
r.+ğa 8/1+2
- ruxsat** (*A*) : ruhsat, izin,
onay
r. 1/7
- ruzgâr** (*F*) : hayat, yaşam
r. 4/11
- sâdır** (*A*) : yüzvermek, olmak
s. 16/17
- sâqıt** (*A*) : düşen, atılmış
s. 5/3
- sâqıt qıl-** : atmak, düşürmek,
boyundan atmak
s. 5/3
- sa'at** (*A*) : saat
s.+i+(akk.) 5/24
- sabır** (*A*) : sabır
s. 14/17, 17/8
s.+dan 14/16, 14/4
- saç** : saç
s.+ını+(1) 13/24
- sadâ** (*A*) : ses, sedâ
s.+sı 16/1
- saf qıldur-** : sıraya dizdirmek
s.-ar 16/13
- sahne** (*A*) : sahne
s.+de 1/6
- sal-** : koymak, sokmak
s.-adurlar 10/25
s.-ar 13/6
s.-madı 14/15
- salla-** : sallamak
s.-r 2/20
- salâm** (*A*) : selam
s.+sız 2/13
- sana** : sana (Ermeninin
konuşmasından)
s. 10/22
- sana-** : saymak
s.-r 11/7
- sanâat** (*A*) : sanayi, zanaat
s. 7/21
- sandug** (*A*) : sandık
s. 13/3, 13/5, 13/6, 18/9
s.+dan 13/16
s.+ını 11/21
s.+ınıñ 12/4
s.+nı 13/9
s.+nı+(akk.) 13/8, 13/9,
18/13
- sarf** (*A*) : sarf, harcama
s. 8/8
- sarf ét-** : sarf etmek,
harcamak
s. 8/8
- savdâ** (*F*) : ticaret
s. 4/13
- sa'y** (*A*) : gayret, çaba
s. 6/21, 7/3
- sebeb** (*A*) : sebep, neden
s. 3/3, 3/4, 14/5
s.+i 4/14
s.+ini 5/16
s.+li 6/19
- sebeb-i izzet** : saygı sebebi
s. 3/5
- sebeb-i izzet-i dünyâ** :
dünyadaki saygı sebebi
s. 3/4
- selâmet** (*A*) : 1. kurtulma,
selamet, 2.sağolun
s. (2) 2/10, 2/10
- selâmetlik** : emniyet, sağlık
s.+ige 9/7, 15/21, 15/22
s.+ige+(selâmetliğe
) 11/17, 11/18
- Semerkand** : Semerkand
şehri
s. 1/2, 1/9
- serâsime** (*A*) : sersemlik,
şaşkınlık
s. 16/2
- sevâb** (*A*) : sevap
s. 3/20
- sevâd** (*A*) : okuma-yazma
s.+ğa 4/6
s.+ı 4/6
s.+ım 4/8
s.+ını+(1) 7/16
- sén** : sen
s. 9/22, 10/23, 11/25
- saq** : çizmenin üst iç yanı
s.+ıdan 12/16

sın- : kırılmak s.-ib 3/11	soruş- : soruşmak, öğrenmek s.-dum 10/15	ş.+imizni+(gen.)+(şehir imizni) 4/9 ş.+inde+(şehirinde) 1/2
sındur- : kırmak s.-ar 13/9 s.-dı 11/5 s.-maqğa 13/8	söyle- : söylemek, demek s.-b 6/23, 15/11 s.-r 15/10	şekl (A) : şekil, biçim ş.+i+(1) 11/11 ş.+inde 17/19
smf (A) : smf s. 7/7 s.+ğa 7/9	söyleş- : konuşmak s.-ib 2/21	şerâfet (A) : şerefli ş. 3/4
sıq- : sıkılmak s.-ar 9/15	söz : söz s. 5/24 s.+imiz 9/21 s.+ini 9/17 s.+iñizni 6/16 s.+ler 6/15 s.+lerimge 8/9 s.+leriñiz 3/12 s.+ümni 6/14	şerâfet+i+âxiretdür : ahirette şerefli durumda olma ş. 3/4
Sibir : Sibirya s. 16/19 s.+ge 14/8, 14/20	sözle- : konuşmak, söylemek s.-maqçimen 6/13 s.-yin 6/1	şeriat (A) : kanun, din kanunu ş. 3/24, 4/1, 5/2 ş.+dur 7/6
silâh (A) : silah s. 13/22	sudyalık : hakimlik, hukuk mesleği (< sud'ya R) s. 7/20	şerif (A) : kutsal, şerefli ş.+imiz 7/4
silâhlık : silahlı s. 16/3	sûr (F) : eğlence s.+ı 11/19	şerik (A) : ortak, şerik ş. 7/23, 8/2
siz : siz s. 4/10, 4/17, 4/18, 6/13, 6/2 s.+den 5/25, 14/9 s.+dék 8/6 s.+ge 3/20, 3/25, 4/16, 4/18, 5/1, 5/23, 5/23, 6/12, 6/20, 11/10, 11/21, 14/16, 14/17, 14/4 s.+ge+(2) 7/14 s.+lerden 9/21 s.+lerge 17/8 s.+ni 14/7 s.+ni+(akk.) 5/16, 11/24 s.+ni+(gen.) 6/15	suv : su s. 18/7	şér (F) : arslan ş.+ge 9/18
som : 1. Türkistan para birimi, 2. som (saf) s. (1) 3/21, 17/17 s.+ğa (1) 11/8	sükut (A) : sessizlik, sükut s. 6/6, 11/3	şirebâr (F) : şıralı ş. 18/2
soñ : son s. 7/19	süyin- : sevinmek s.-er 15/12	şişe (F) : şişe ş. 18/7 ş.+ni 9/4
soñra : sonra s. 3/10, 7/11, 7/17, 10/21, 12/10	süz- : süzmek, içki koymak s. 11/4, 15/21 s.-er 2/12, 11/17, 15/22 s.-üp 11/4	şul : şu, bu ş. 4/8, 8/2, 10/4 ş.+dur 16/15
sora- : sormak s.-yður 13/7	şâyed (F) : şayed, eğer ş. 6/21	şunça : şunça, bunca ş. 9/16
	şaqşaq : falaka, değnek ş. 18/18	şunda : şurada, burada ş. 10/1
	şehir (F) : şehir, kent ş. 7/18 ş.+de 5/21	şunday : şöyle, böyle ş. 8/18, 11/6
		şükür (A) : şükür ş. 5/22
		tâ (F) : ta, kadar, dek t. 10/1

tâ ki (F) : ta ki, ...na kadar
t. 7/12, 7/24

tab' (A) : heves, istek
t.+îñiz 10/6

tahqiqçi : sorgulayıcı,
sorguya çeken
t. 4/17

taleb (A) : talep, istek
t. 8/5, 11/5

talebe (A) : talebe, öğrenci
t.+ler 7/10

tamâm (A) : tamam, bitti
t. 6/23, 7/18, 18/21

tap- : aramak
t.-ar 16/7
t.-diñ 9/15
t.-ib 5/22
t.-mak 11/9

tapança : tabanca
t. 13/21, 15/4, 18/12
t.+nı 16/7, 16/7
t.+sını+(1) 12/15

tapşur- : vermek, teslim
etmek
t.-ar 16/8

taqdır (A) : takdir, yazgı
(ilahî)
t.+ı 3/6

taqsır (A) : efendim (saygı
ifadesi olarak)
t. 2/21, 2/9, 6/8

taraf (A) : taraf, yan
t. 13/4
t.+ğa 8/20, 13/4, 15/9
t.+ıdagi 12/10
t.+ığa 13/3, 13/6
t.+nı 16/6

tarafeyn (A) : karşılıklı, her
iki taraf
t. 6/6

tarayla- : gürültü çıkarmak
t.-b 13/15

tariqa (A) : yol, üsul
t. 8/2, 17/4

tart- : çekmek
t.-ar 6/9

taşla- : atmak
t. 6/9
t.-r 13/24

Taşmurâd : Taşmurat (ad),
piyes kişilerinden biri
t. 2/13, 2/14, 2/16, 2/19,
9/7, 10/7, 11/23, 12/22,
12/5, 12/7, 12/9, 13/13,
13/21, 13/21, 13/3, 13/7,
14/1, 14/2, 15/4, 16/10,
16/9, 17/13
t.+ğa 2/20, 12/14, 13/6,
16/12
t.+nı 13/20, 15/13

taşqarı : dışarı
t.+dan 13/17, 16/1

tayaq : 1. sopa, değnek, 2.
dayak
t. (1) 5/3

tebdil (A) : değiştirme
t. 6/19

tecrübe (A) : tecrübe,
deneyim
t. 8/3

teklif (A) : teklif, öneri
t. 4/16

telefon (Y) : telefon
t. 1/9

temâşâ (A) : eğlence
t.+ğa 2/14

temesxur (A) : alay, istihza
t. 11/10

tenâvul (A) : alıp yeme, içme
t. 2/13

tenge : bozuk para (kuruş)
t. 13/16

tengelik : 1. kuruşluk, 2.
değersiz (beş tengelik:
beş kuruşluk)
t. (2) 9/19

Teñriqul : Tanrıkul (ad),
piyes kişilerinden biri
t. 9/16, 9/3, 9/21, 10/8,
11/1, 11/15, 11/17,
11/22, 11/23, 11/24,
11/5, 12/10, 12/14,
12/15, 12/19, 12/22,
13/14, 13/16, 13/20,
13/21, 13/5, 13/9, 15/12,
15/4, 15/7, 15/9, 16/11,
16/9, 17/17
t.+ğa 12/17, 13/12
t.+nı 12/19
t.+nı+(1) 11/21

teraqqi (A) : terakki,
ilerleme, gelişme
t. 17/1, 17/2

terbiye (A) : terbiye, eğitim
t. 14/10
t.+siz 16/15, 17/4

terbiyesizlik : eğitimsizlik
t. 14/9, 16/24
t.+dür 14/6

témur : terbiye
t. 13/17, 13/5, 13/8,
13/9, 18/13

téz : tez, çabuk
t.+lik 15/16

tıyırla- : çırpınmak
t.-r 13/15

ticaret (A) : ticaret
t. 7/21

til : dil
t.+ini+(akk.) 7/16

tişle- : dişlemek
t.-meydür 9/3+4

tiyin : bozuk para, kuruş
t. 1/8

toğrisında : hakkında, konusunda, hususunda t. 7/24+25	türkistanî : Türkistanlı t.+lerge 8/22	u. 2/23
toğrı : doğru t.+sını+(akk.) 9/22	tüş- 1. düşmek, 2. inmek t.-di (1) 9/10 t.-eturğanlar (2) 3/9 t.-genler (1) 3/14	usûl-i cedide : Cedid yöntemi (Yeni yöntem) u. 2/23
toğrıdan : konuda, hususta t. 5/23	füşün- : anlamak t.-gensiz 8/9	uşbu : işte bu u. 5/23, 5/24, 6/19, 14/15
toğrisıdan : konuda, hususta t. 6/20	tüz- : toparlamak, düzenlemek t.-er 4/21	uşla- : yakalamak u.-r 13/13, 16/6, 16/9
toğrisında : hakkında, konusunda t. 6/1, 6/13	u : o (işaret zamiri) u. 4/25, 11/24, 13/4	uyğan- : uyanmak u.-ur 13/10
toldur- : doldurmak t. 9/5, 12/13 t.-ar 9/6, 12/13	uçra- : karşılaşmak u.-dı 14/10 u.-ymız 6/5	uyqu : uyku u.+da 8/5, 13/2 u.+m 3/23, 4/20, 6/24, 6/9 u.+mdan 5/7
tolğan- : çırpınmak t.-ıb 14/13	ul : o (kişi zamiri) u. 5/22	üç üç (sayı) ü. 9/2, 12/7 ü.+ünçi 13/1
toxta- : durmak t. 11/1, 11/16	ulema (A) : bilginler, alimler, ulema u. 7/7	üçün : için ü. 1/7, 3/24, 4/12, 4/22, 5/5, 6/18, 7/15, 7/3, 8/4, 9/3
tört : dört t. 16/6 t.+ünçi 15/1	'ulum (A) : bilimler, ilimler u. 7/12	ülfet (A) : dost, arkadaş ü.+ler 11/24
tur- : kalkmak, durmak t.-ar 13/11, 13/4 t.-arlar 12/17 t.-ğan 5/4 t.-ğanmen 6/4 t.-sun 3/17, 4/11 t.-ub 2/4	'umr (A) : ömür u. 2/22 u.+ı 16/18	ümmet (A) : ümmet ü. 8/22
turma (R) : tutukevi, hapisane t. 17/9	'umrî (A) : ömür boyu (boyunca) u. 14/9	üst : üst ü.+den 6/19 ü.+ide+(dat.) 15/6 ü.+ige 13/2, 13/24 ü.+ine 15/17
Tursun : Dursun (ad) t. 2/16	'unvân (A) : ünvan, lakap u. 1/9	üy : ev ü.+inde 12/5 ü.+inden 12/9 ü.+iñizni 14/6 ü.+ni 13/2 ü.+ni+(gen.) 12/6
tuta burût : sivri bıyık t. 9/16	ur- : 1. vurmak, 2. takmak u.-ar (1) 13/14 u.-arlar (2) 16/12	üz- : 1. koparmak, 2. can çıkarmak (can üz-) ü.-er (2) 13/15
Türkistân : Türkistan (Orta Asya'nın tarihi ve siyasi adı) t. 1/6, 8/12 t.+da 7/10	ura ura : hurra, hurra (şerefe şerefe) u. 9/7+8, 15/22	vâh : vah (inleme) v. 13/15
	ustal (R) : masa (< stol R) u. 15/5	
	usûl (A) : üsul, yöntem, metod	

- vâleykum-asselâm (A)** :
valeyküm selam
v. 2/4, 5/13
- vâsita (A)** : aracı
v.+sı 17/2
- vâveyla (A)** : eyvah,
bağırma, çağırma
v. 14/18
- vây** : vay (inleme)
v. 4/25, 9/11, 13/23,
13/23, 14/13, 14/19,
14/2, 14/19, 14/21, 14/21
- vây-vây** : vay, vay
v. 13/11, 14/13
- vây-y-y** : vayyyyy
v. 14/14, 14/21
- vaqt (A)** : vakit, zaman
v. 4/4
v.+ıdur 2/8
v.+nı 10/8
v.+lik 2/17, 6/10
- vaqtinçe** : geçici, süreksiz
v. 3/13
- var** : var (Ermeninin
konuşması)
v. 10/17
- vatan (A)** : vatan, yurt, ülke
v. 7/25
v.+ına 7/23
- ve (A)** : ve
v. 1/2, 2/11, 2/12, 2/17,
2/20, 3/13, 3/13, 3/17,
3/19, 3/20, 3/22, 3/23,
3/24, 3/4, 3/4, 4/13, 4/15,
4/2, 4/21, 4/22, 4/24, 4/6,
4/9, 5/10, 5/2, 5/20, 5/24,
6/15, 6/15, 6/16, 6/25,
7/1, 7/10, 7/10, 7/11,
7/16, 7/16, 7/18, 7/2,
7/22, 7/23, 7/23, 7/24,
7/25, 7/25, 7/9, 7/9, 8/18,
8/3, 8/6, 8/7, 8/7, 8/8,
10/19, 12/14, 12/20,
12/20, 12/22, 12/22,
12/22, 13/17, 13/22,
- vêhâlânki (A)** : halbuki,
gerçekte
v. 3/3, 7/4
- vehem (A)** : ve de, hem de
v. 5/4, 8/1
- velekin (A)** : ama, ancak,
lekin
v. 6/18
- ver** : ver (Ermeninin
konuşmasından)
v. 10/19
- veyâ (A)** : veya
v. 4/25, 6/17, 8/15, 8/16
- xâdım (A)** : okalama, masaj,
hizmet
x.+ı 3/23
- xâneveyrân (F+A)** : ev-
barkı bozulması
x. 14/7, 16/23
- xâr-u-zâr (A)** : yokluk ve
perişanlık
x. 4/15
- xâtircem (A)** : sakin
x. 15/11
- xaber (A)** : haber, bilgi
x.+sizlikdür 8/18
- xahla-** : istemek
x.-mas 5/11
x.-maydurğanğa 6/14
- xalâyıq (A)** : topluluk, halk
x.+nı 7/9
- xalq (A)** : halk
- x. 3/15, 17/2
x.+ğa 6/22
x.+ığa 8/12
x.+nı+(gen.) 3/13, 7/1
- xalta (F)** : torba
x.+sını 13/16
- xamyâze (F)** : esneme
x. 6/10, 6/24, 6/9
- xat (A)** : yazı, yazma
x. 4/6, 7/15
- xatım (A)** : tamamlama,
bitirme
x. 7/12
- xatfb (A)** : hatip
x. 7/8
- xatun** : hanım
x. 4/25
x.+ı 13/20, 17/19
x.+i+(iye.) 17/23
- xayâl (A)** : hayal
x.+imge 3/5
- xayr (A)** : yardım, ihsan
x. 2/19, 2/19
- xayrât (A)** : yardım, zekat
x.+ı 8/8
- Xayrulla (A)** : Hayrullah
(ad), piyes kişilerinden
biri.
x. 2/11, 2/12, 2/12, 2/2,
4/19, 4/21, 5/13, 5/8,
6/11, 6/5, 6/7, 6/8, 17/16
x.+ğa 3/21
- xı xı xı** : hı hı hı (esneme)
x. 6/24, 6/24, 6/24
- xırilla-** : hırillamak
x.-r 13/15
- Xıtay (Y)** : Çin
x.+ğa 8/4
- xızmet (A)** : hizmet, görev
x. 7/25

xob (F) : peki x. 6/23	yâd (F) : hatır, akıl y.+ımğa 9/9	y.-ar 3/19
xob-xob (F) : peki peki, tamam x. 2/22	yağmur : yağmur y.+ğa 6/5	yelke : omuz y.+sige 15/13
xoca (A) : hoca x. 1/2, 1/9	Yahudi (Y) : Yahudi y. 4/13	yétküril- : ulaştırılmak y.-se 8/1
xocayin : patron, sahip (< xozyayin R) x.+ni 9/13	yaman : kötü, yaman y. 2/17, 8/12, 14/11, 14/16, 17/4	yé- : yemek (fiil) y.-me 10/4
xor-xor : hor-hor (horlama sesi) x. 8/20	yan : yan y.+ımızğa 9/19 y.+ıña 10/4	yémek : yemek (ad) y.+ge 4/18
xora xorra : hor-hor (yüksek horlama sesi) x. 8/21	yana : yine y. 6/10	yéni : yeni y. 6/25, 17/14
xorlık : sıkıntı, eziyet x.+lar 16/25	ya'ni (A) : yani y. 3/15, 7/18	yér : yer y.+ge 5/14 y.+i 7/1 y.+iden 8/20
xoş : peki x. 2/12, 2/9, 6/11	ya'ra- : yaramak (işe) y.-maydur 4/7	yét- : yetmek, varmak, ulaşmak y.-er 4/2 y.-mes 11/8
xudâ : (F) : Tanrı, Allah x. 2/22 x.+ğa 5/21 x.+nı+(2) 3/6	yastuq : yastık y. 18/4	yétti : yedi (sayı) y. 3/21
xudâyâ (F) : ey Tanrım x. 8/22	yaş : yaş (insan yaşı) y.+ını+(1) 8/23	yıbar- : göndermek, yollamak y.-maq 8/4
xufiye (A) : gizli x. 12/20, 15/11, 15/9	yaşar : yaşında y. 17/12, 17/13, 17/14, 17/16, 17/23	yığla- : ağlamak y.-r 16/10
xun béğayr-ı haq qıl- : haksız yere kan dökmek x.-mas 16/18	yaşır- : gizlemek y.-ar 15/5	yıl : yıl y.+da 11/19 y.+dan 4/12
xusûsen (A) : özellikle x. 3/7, 8/22	yaşıratur- : gizletmek y.-ğan 9/21	yıqıl- : yıkılmak, düşmek y.-ar 13/15
yâ (A) : ya, veya y. 4/2, 7/11, 8/14, 9/18, 11/20, 17/13	yat- : yatmak y.-ar 13/2 y.-aturğan 12/5, 12/6 y.-ıb 8/20 y.-maq 6/10	yigirme : yirmi y. 4/12
yâinki (A) : yoksa y. 2/23	yataq : yatak y. 18/5	yigit : yiğit y.+lerni 16/22
yâxud (A) : veya y. 1/4	yaxşı : iyi, güzel, peki y. 3/19	yol : yol y. 12/18 y.+dan 14/11 y.+ığa 8/8
	yaz- : yazmak	

yoq : yok

y. 3/2, 3/2, 3/2, 4/18,
4/6, 4/8, 5/6, 6/18, 9/21,
11/20, 12/2, 14/4, 17/6
y.+dur 14/17, 17/7

yubar- : yollamak,
göndermek
y. 10/16
y.-adur 14/8
y.-arlar 14/20
y.-ib 7/20
y.-iñlar 10/7

yul- : yolmak
y.-ar 13/24

yutal- : öksürmek
y.-ar 6/6

yügür- : koşmak
y.-er 13/12

yür- : yürümek
y.-se 8/15

yüz : yüz (insan vücudunun
parçası)
y. 13/24

zâlim (A) : zalim, acımasız
z. 9/12, 13/23

za'if (A) : zayıf, güçsüz
z. 7/2

zakonçilik : hukuk (< zakon
R)
z. 7/20

zamân (A) : zaman
z. 10/4

z.+da 4/10, 7/6
z.+ğa 6/25

zamâne (A) : çağdaş zaman
z.+dür 6/25
z.+ge 3/12

zamânî (A) : çağdaş zaman
z. 7/15, 7/7

zamâniye (A) : zaman
z.+miz 7/24

zaruriyât (A) :
gerekisimler, zaruriyetler
z. 3/24, 4/3, 7/16

zebûn (A) : güçsüz, âciz
z. 17/3

zeng (F) : zil
z. 15/14

zirâ'at (A) : ziraat
z. 7/21

ziyâde (A) : fazla, çok, artı
z. 2/6, 3/7

ziyâh : 1. aydın, 2.
Piyesteki kahramanlardan
biri (Ziyâhı)
z. 5/10, 5/12, 5/14, 5/16,
5/20, 6/12, 6/18, 6/25,
7/15, 8/12, 8/22, 16/14,
17/15

ziyâret (A) : ziyaret
z. 5/22

zor (A) : güç, kuvvet, zorla
z. 6/16, 10/22, 10/3
z.+ğa 5/18

Özbekçe Metinde Geçen Sayılar

1
1. 18/17, 18/18, 18/19, 18/20
1 2
1. 1/8
1 3 3 1
1. 1/8
1 7
1. 17/13
1 8
1. 17/16
2
2. 17/21, 18/15, 18/16
2 0
2. 17/16

2 9 0
2. 1/9
3
3. 1/6, 17/21
3 0
3. 17/14
3 5
3. 17/23
4
4. 1/6, 17/17
4 0
4. 17/14, 17/23
5 0
5. 17/12
9
9. inçısı 1/1

بیرینچی بۆلۈم بۆلۈم ۲

«بای، مېھناتقاندە لوتئورلار خېراللا اېلە»
 داللا كرار — السلام عليكم
 باي — وعانكم السلام مرحبت نېلسونار. «توروب ملاقات نېاب
 داللا غە، چاي كور-ساب اولدورار.»
 داللا — باي دونئىن الله تئال موندنم زىيادە نېلگاي «فانمە نېلر»
 باي — نېس مېارك انشاالله دئالرى تونلور.
 داللا — بلى چمە آفئامى دئال نېول وقتېدور.
 باي — خوش كېلئابلر قئەبىرا.
 داللا — سلامت-سلامت. (تولېنى كوكسېمە نېاب)
 باي — خېراللا! چاي رائل كېلتور.
 خېراللا — خوش. «چاي رائل كېلتورار. خېراللا چاي سوزلر
 الر نئاول اېلر.» «ئاشمئاد كرار سلام سز بى ادابانە»
 ئاشمئاد — آئە! نئاشا غە بارلېم بىل بىرېنك.
 باي — اولغوم كېم اېلە بارلر سز؟
 ئاشمئاد — نورسون اكم اېلە.
 باي — (كېسە بېن بىل بىرېن) اېنە وتئانك كېنك لر وېلن
 چالېر غە بارئانك لر!
 ئاشمئاد — خېر خېر مې كوب گېورار سز دېدە. (چېقېب كېنار)
 (داللا؛ باي وئاشمئاد غە بېدېئانە بائېب باشېن مائىلى)
 باي — سورېلە خېب اولتورونك قئەبىرا
 داللا — خوب خوب، باي يەد كئە بولونئور خدا عمر بىرسون،
 اصول چىزىدە كئىنېدە مې اولدوبدور. يا اېنكە اېسكى، كئىنېدە؟

داللا — اورز مولىنگوزدە اولوتتە تورىگن سز؟
 باي — بوزى بوزى، مېن اولغوم لى اولوتتاقانە اولېلە گائېم بوزى.
 داللا — عىجاب، سېب نە دورىكە اولوتتاسىز. وحالا اېنكە اولوتوق
 قرض ومەن چىلم سېب عزت دېئا وشراقت آخرت دور.
 باي — مئى خېلېنم غە دېئان سېب عزتى با بېلك. آخرتتە بولسە
 خدا لى نېلگان قئەبىرى بولور. چانئە بوز كورار مېزكە آدم لر
 بائى ملانن زىيادە عزت نېلە دورلر. خصوصاً مئە بانك لر كوپايدى
 كئە بايلر چېلېن بولور. مېر كېم چېلان لرلى عزت نېلر مئى اېش
 نوتتە تورىگنلر چېلان مائېلى قېت اكون. ازىسكە چېلان ئانئانە
 اېئان آدم لرئە، بانك لر بىل بىرماندور كە سوزكە مئانلە دارلر
 سئىب بېدە مېدە بولور بېلك بېلگىز مې؟
 داللا — بوسوز لرېنگىز خاضىرگى زمانە غە مئقول لېكن چېلان
 وپايلرلى عزت لرى وئتنېه وخالق لى كوزى اچېلگىكچە دور
 حالېوكە الرلى اېش تورىگن لر عزت نېلر. ملان بولسە بىرچە
 خالى عزت نېلر نېشى ملانى غلېشى عزت نېانئە دور
 باي — بوزى مې بايېلگېن بىل عزت نېانئە دور مئى مسلمانلار
 نوزى نورسون اولدوس وارمىش لردە عزت نېلور.
 داللا — عزت لى نوزى تورىكە اگزە اولغونگوزى اولوتتە گېز
 دئىرىنگوزى بازار. نئازى. چىنى وئسان چېلگېنى بېشى بېلر
 دىم سزغە صواب بولور.
 باي — مېرز اېلك آسان مئە خېراللا غە اېنە بئى صوم بىر اردن
 كورئوز لرى مېرزا اېلك و آئئام لرى مېھناتقاندە اېشېن نېلار
 وئى اولغوم كېلگوزنچە خامى نېلار كئاب مې اولوب بىرار
 داللا — شىرىت علمى و ضرورىيات دېئىلە لى بېلئان اولچون باي
 بچە لى اولوتوق اېنە سزغە لازم دور.

بای — شریعت عایشی اوتونق نی لازم بیلمایین چونکمه
ای ماقی بالام وونون قیلماق ایسین اریسکه دوتیم اگه یزار
داملا — ضروریات دینیته نه دیر سز ؟
بای — من اوزوم بیش وقت نمازنی کرک اربک دعاری ایله
بیلرمن . اوزوم اورگانورمن .
داملا — خط وسوادنه نه دیر سز ؟ حالیکه سوادی بوی آدم
میج نیبه نه برانایسور .
بای — بوکرینگر غلط چوکه منی سوادم بوی بولچود شول
شهریزنی کنه پاریدن دورمن دهر ایسین بارمن .
داملا — سز ایلگاری زیاده برنوم ایله بای بولوب سز
انایسینی بای بولوق نری تورسون ققط روز گار اونگارنی
اوجون علم کرک . کورار سیزکه بکره اوتوز ئیلدن بوی برجه
سودا ایشاری ارمی یهودی ویشقه ایسین لر ؤولینه اوتقی
موی سچین بزلرل اوتوماگایسور دور . اوتوگن بای برجه ارن
کورار میزکه آنا مالین براد اینار و آخری خارو زار بولور
بنا برین اوغلونگونی اوتونق نی سزغه تکلیف تیار من .
بای — آی داملا سزگه تعقی می من ؟ اوغول منیگ دوت
منیگ سزغه زیه اوتوگن نی بری سز بیاته نا ئیگر بوی
بوخالینگر ایله منگه نصیحت تیلر سز . خیرالله! بیاهانان قیل
اوتوم کیلی .
« خیرالله لعل واسایلاری جمع لب منتظر توار »
داملا — (آدم لرغه قرب) اوتونق وملا بولوق اوجون بل
کرک بسوات لریمیزی حالی بول ، پس بوکتیش ایله سودالله
دنبا و آخرت غه رسوا بولوریمیز اوتونق برجه مسلمانانه ایبرک
وبا خانون بولسون فرض ایسی . اوتنمه قاللی آه ، بای

بزی حالیکه نه « باجه قراب » بای ا من سزغه امر معروف
ایندیم و منگه شریعت بویتجه لازم بولگان ایسین بویتوم دن
ساقا قیلدیم انشا الله موی لب چیتاروب النی نی قیاق دهبای
دورگان اوغلونگیز حالینی کورار تیلر . و هم اوتونگنا ئیگیز
اوجون گنجه کار بولور سز (داملا ناس چیکار)
بای — آی داملا منگه نصیحت می کرک بوی بزار قیلینگر
(آدم لرگه قرب) ایسین اوتونق من بو آدم منی قالدوردی .
خیرالله! بیاهانانه قیل له (داملا اراز لوب چوقب کیتار بای
دماغ کوبوب اولتورار)
(ضیال مسلمان کرار بانو وعصایین بیخ که قورار) : بای
آلا آلا قرار خواه ایس
(ضیال — السلام علیکم)
بای — (کرامت ایله) وهلکم السلام . خیرالله! کرس کیلتور
بوکتیش برغه اولتورایسینور (کیلتورار) (ضیال اولتوروب
باپراس چیکار)
ضیال — جناب بای سزنی کوی سز کورارمن مکن من سچین بایس
بای — بر ملا مهمان کیلیب ایسی اوغلونگ نی اوتونمای سن
دیب جما جانیم نی آلی . تولا کانتیک قیل زورغه ؤولایسورم ،
نقط موغلا شادوگ .
ضیال — آه ها ، تریق وایتیرستی خادنه ایسین (آدم لرغه قرب)
بوسورده بایلرغه امر معروف قیل تورگن ملا بار ایکن عداغه
شکر اولجناب عقی داملاق تاپیب زیارت قیلدی کرک بای
انسی سزغه ملال کیلمازون اوشبو نوفریدن منم سزغه
تجانلر برنجه سوز اینانیم ایسین . و انا ساقش اوشبو دنیقه 44
مؤنوق ایکن ایسینی سزدن انناس قیل منگه برنجه دنیقه بیگه .

بولای برسنگره علم تهن توغریستک سوزلا بن .

ئی . -- (الا آتوب) ایندی ، بایلم سزم اوغارگ لی اوزون
دوب منی ایسار (ایگان سز) : آدم لرغه قازاب) بوکون جب نایلم
ایله تورگان من . اوله ماگن ایسار آلدیندن چیلار . خصونی
تازدن قوزلوب یاغور غه اوهر ایهر . خیراللهه چلم کباتور
، طربین مکتوب (چلم کبیلر . پای چیلار بو تالار) .

بای -- خیرالله !

خیرالله -- لپ لی قصیر !

بای -- چایلم لی نیشه اویونم کبلیسی (خیلار نازنه) ایرته غه
ایس کوب . وتیلک بانیق کرک (بنه خیلارزه)

خیرالله -- خوش حاضر .

خیالی -- (جدیت ایله) بای آندی! من سوزغه دایم که ملت غه
کرک لیک علم ار توغری سینده . سوزلاما منی من انا سز منی
-- سوزم لی ایشتیانه ، خواد لایمور گن غه اوغشای سیزا ایکنی
نده ایسار من که دلاقی برینک دیور سز لی وملتای تهن دورا
بای -- سوز بنگرنی چیر دوزور ایله ایشتیت نور . ار سز می ؟
ویا منی عذاب برما تهن . من . کبیل بنگر ؟

خیالی -- بوق من املی پنده ایس اوچون کبلیس ایتمیم ، ولکن
علم یعنی لی اوستیندن چیلپ تالدم اوینو . بیللی مدعای تبدیل
نایلم ، علم توغری سیدن سوزغه بیان تیلیق لی قصد ایتمیم
شاید که چیلنگر دیک بایلر ملت بلالربین اوتونانته منی نایلمار .

بای -- (خلق غه نوب) کلنکی دلاقی . نوب لی ایتماسه ایتمیم .
خوب مادام که نوبای سز ایرته راق سوبای نام نایلمگ
اویونم کبلیسی (خیلارزه خ خ) آدم لر بلایلیس اویون دیورا
خیالی -- حاضر بنگر . نیشه ایرته که دور . بوزمانته علم رهبر

سز خلقی بای لیک بری واسیای کونین کون نولینم کبلیسی

املاق و آبروی من نولین چیلار . حق دینی من ضعیف بوزور
بولنک اوچون بوزمانلار لی اوتونانته -- منی نایلمار . بوزلام
و حالا ایکنه . دین شریفیز منوع نبع لیک علم اوتونای لی .
بیشک دن مزارغه چه بزلر غه لرین نایلمار . بوزلامار . بوزلامار .
کیم شریفیت دور . بوزمانلار غه علی الصوموس بوزمانه ایکن

صنی علیاً کرک دور . بری عالم دینی ؛ دگری عالم زمان ؛

عالم دینی : امام ، خطیب ، مدرس ، معلم ، فاضل ، معنی ؛ بوزوب

دلای لی دینی و اخلاق درو جان ایسارین بایلارار . بوسنی غه

کرانور گن طایبه لر اولا تورکستانه و بخارا ده علم دینی دغری

دیوراز روچه اوتوب سونگره مکه ، مدینه ، مصر ، باله بیلر

ده باروب علوم دینی لی ختم نایسه ار کرک . ناکه کلال ملا

بوسولتر . (بای مودر ایسور) انگلا دینگر می بای ؟

بای -- (باشینی کوناروب) ههه اینا برینک . نولایم سوزغه .

خیالی -- عالم زمان بولوق اوچون بلالری اولا مسلمان مل

دو ادینی چیلاروب ضروریات دینی و اولو ملایمیز نایلی

بیلدور گن دن سونگره کونینیز نایلی کتب ایرینه برماق

کرک دور . یعنی گیلارزه و شهر مکتب ایرینی اوتوب نام

نایلمار نایلمار سونک ، بوزور مکه ، مسکوک ، دار الفوتلار یغه

بوزباروب دوتور لیک ذاکو بیلک ، ایسار بیلر لیک ، مودیه لیک ،

علم تجارت ، علم زراعت ، علم صناعت ، علم اقتصاد ، علم

مکتب ، علم لیک ، ویشه علم لر لی اوتونوق لازم دور . روسیه

ولایته دوتور لیک بائعل سونک بولوق کرک دور . دوتوت منصب

لرینه کریم لازم . ناکه معیشت و احتیاج زمانیه بیز توغری

منصب ، علم ، ملت اسلام غه خدمت نایلمار ؛ و یاد شاه ایکن

نصیب اریقه کرېب مسلمانلارغه فتح یتکورېسه دم دولت روښه؛
 غه شریک بولېسه حتی که شولطریقه اونوگن مسلمان بله
 لرېنې نرگستان، امریکا، واستنبول، دارالافتولاریه نهرېه
 اوچون پارتق کرکېدیر. حضرت پشمیریم؛ علم خلایه م
 بولسه طلب ښاینگزه دیبه دېلرمو؟ (بای اویورده) بول
 ایشار بولس مگر بل اله و-زویک کنه بایلرې مینې ایله،
 چنانچه کنگز، اورونورک، وقران مسلمانلارېن بای وامل
 خیران علم بولېسه کوب بلار صرف ایتلر، وکېهان بلارېن
 ارونویدرلار. (پاچه ترپ) البته -وزلرم غه نوشوگان -ز
 چناب بای؛ بای؛ بای بای!
 بای -- (مودر اویور) باش کونارېب ایسه ب ما، ما،
 صبال -- آان بزورکستان خانقیه برېهان عادت بار که برکشی
 رو-جه اوزوب بادشاه لیک ایښینه کرېب رسن نوره کبسه
 آن عیب ښه دورلر. بایرسلان بله سی نظامی کتب نوره
 سینه پورسه -سخره ښه دورلر. اگر ایزولونچک ویا نره
 محنت کش بولوب اوزویا ښلارن ایسکی لېسین کبسه ویاچون
 بهه بولوب اویزچیلر ایښین کبسه هیچ کم برنیه دیپاندور
 که بول کمال نادانلیک ورنیادن غیر سز لیک دور. شونای
 ایسو عسکی بای؟
 بای -- (ارادوگن برین برلرغه آغیب باند) خور خور
 شورا خورا
 شبالی -- اهن خدایا! ایت اسلامیه غه خصوصاً بزورکستانلارغه
 رحمتک کلسون (رگ بای اله کوز بای دېن ارنېب جهنم
 کینار (برده ایتر)

ایکینچی پرده

«پوره مانه منظره سی؛ بای بهه ایله نثر اوانور ایلر»
 تکرېل -- یو آفتام ښلایین ښه اوچون اړیکلیک من ښنله
 ماپور. نازدیگدن بری بزدوزنه شېشه یوشانم.
 دیوس ل پورسی ښلایم ل نرنیادی. ښادور اچایایله!
 (نار-صح لرن ښلورلر)
 مه سی -- نانسراد بای بهه ی سلامت لکېنه اورا، اورا.
 اورا (اچارلر)
 دولت -- جوړه لرا من ل اېهنم ایسی بدم غه ایزه خان
 نوشیدی. آه ایزه جان!
 مه سی -- آه ایزه جان وای ایزه جان ښه من!
 نار -- ایا! ناک نراښکه کوبدورې من؛ بالا که کبلیسه بویندی.
 دولت -- بودادو ښیاد ایله هیچ بیه بولس. خوچین چاقراریمز
 آتم اولدی بزم، څلرمین.
 نار -- ولانک لې برای ناسرد. نانېنک. (ولېن سېل) بولدی.
 دولت -- آی نونه پروت تکرېل ادمینک چیتا پدور شوتجه
 آدم جوزېن اوفورلېب اوانورار من. لېرکه نوبت
 شیرگه نوبت. مې برب اولدور باوادم لرن بستان
 ښلای سن من؟ بزلری م بائیمز که ښن تگنه لیک
 اېهه من بار. جوړه! بوستانک راست لکدور. اولغېنک لې
 اچېب اولدور.
 تکرېل -- جوړه لرا سزلردن باسرا نوراگان جوزېن بوی.
 نوغرېسنی دېسم من ل اېهنم ښلایم نرگن سن ایزه دېدیک

۹۲

نار — منم كوپل بوي بار ديسلك بارارم .
 دولت — بوق ايلگوي بس كورگلار بىلكان بولسا — اون بوزنن
 ايرتە سى بار .
 نار — باي بوي ا آنگىز صندوقى نىك چاين بيلر — مى
 ناسراد — آم نى ياك نوزگن اوينه .
 دولت — ياك نوزگن اوينى نيه ايشىكى بار ؟
 ناسراد — اوج .
 دولت — ناپس ايشىك دن كراز سزلر ؟
 ناسراد — ايشىك نى بوي آم نى اويندن آچايدور .
 دولت — ايشىك نى آچارسن سوزگه .
 اتم كراز .
 دولت — بارك الله ا ايلگارىم اوقورلوق نىلكنه اوشماي سز .
 كھلچىچ — نار . ناسور ايجايلىك . (نار نولدور ايجار لر)
 دولت — (ننگريل ناسراد غه قوب) ايشى بار نوزگن سزلر ؟
 ننگريل — ايله بارماي نيه بولويدور . (دولت طبايعه چىنى
 باي بوي غه برار نار ا نىك سائىن نجان نى آلب
 ننگريل غه برار . الر احتياط قىلىپ تورلر)
 دولت — (كېسىنه قوب) بول بولسون بائور لر !
 ننگريل — آل گ نى (قوت ، ننگريل نى برجهت غه آلب
 اشارت وختىب معلومات وامر برار)
 نار — آمين الله . (مھ سى) الله اكبر (دولت فائمه برار)
 ننگريل ناسراد چىنار) (دولت ناز ايجار واناور)
 (برده ائير)

۱۳

اوپو نچى پرده

(عادت بويجه باي بائور كروات اوشىنه اويئوده اوى)
 برلنننه صندوق) (ناسراد بر ايشىك نى آمس ، ايك ايله كر
 بولر ا اولر غه قوب يشق بر ايشىك نى آچار بويجه تورلر
 ننگريل — (كر نوليه كلىد وئىمور ايساب بيلجه پھان صندوق
 طرينه بارىب كلىد سالر . صندوق اچىلس ناسراد غه
 ترايدور . اشارت ايله . مصلحت سور ايدور . ناسراد
 صندوق نى وئىمور ايساب ايله سىمور مائنه امر برار)
 ننگريل — وئىمور ايساب ايله صندوق نى سىموران صندوق نى
 آوازى ايله باي اويغاور .
 باي — ووب ووب تورلر ، كلك نى آلب . (وى وى)
 دىب ننگريل غه قوب بوگورلر .
 ناسراد — (كلك نى كىلىپ اولر)
 ننگريل — پھان ايله باي نولتوگه اورلر)
 باي — ترلاب بيلر (واه جانم !) جان اوزار نيرلر خريلر .
 ننگريل — (صندوق نى ننگه ظننه چىنى كونارلر) پھان
 وئىمور ايساب نى اوزىمە بركىنار (نشتاريدن برجهت آم
 داوش ايشىتور)
 آم لر — نيه كى براو داد دىبى . (برجهت ايرك ايله
 باي خانلر كورلر . (ننگريل ايله ناسراد نى كورلر)
 ننگريل — ناسراد آت (ناسراد موافق طبايعه آثار ناھىلر .
 وھاشر كىشيلر غه علاج كورساتىپ)
 باي بويجه — وى ظالم مستيدين بوقتاى كون ايدى وى
 دادى ا (چكھال) باي اوشىنه اوزىش نشتار بوز سايچى بولر .

دولت، غار — (اشول اوڭور تىنچاردىن موندىك مىداسى كىلىر،
ياق داوشلرى ايتىلگور، مجلسداكىل سراسىبه جىران
بولور، سلاج ليك پىنسىپىسكى لىر، پىستوف، نىرالار
پىسبب كىرور لىر.)
ليزه — (ناچار)
پلىسه — (تورت تىرى اوشلر بعضىسى مەرم لىرى مەرم لىرى
آختارور، ئاللىك پىقنى، ولپانچە نى ئازار، لپانچە نى پىستوف
قە ئايتورور، لىسكىب كورار اوتىنى بوشە ناز)
تىگىرىل و ئاشراد، (ناچار، نىرال لىر اوتىلر)
ئاشراد — پىلار، موكتور، موكتور، (پىلانن بولور)
پىستوف — (ئشارت قىلور، قىز كىشى كىلتورور، تىگىرىل
و ئاشراد قە اورار لىر، بىشە ائكى بىشى تولى باقە نور)
پىستوف — (كىتكار و قىز لىرى مىن قىلتورور،
شبالى — (كور) گنە كارلر قە تىز ائىسوس قىلر، (آدم لىر قە
تىز) علم و تىرىپە، تىز بالالرى قاننى شولور، اگىزە
بولرى ائاسى اوتوت، سادى بوچىلنن و پىستوف ليك
الدىن ماسر بولسى ايدى و بولر ايتكى ليك نى بولر
۵ اېھساسى غوزن پىر قى قىلس ايدى، عىرى بارىپە
سېر وىك قە وىنقە چىم قە ئالسى ايدى، اگىزە
بولر ايتكىل اېھساس ايدى دىنا و ئاشراد لىر، لا، بىشە
و عىت دە ئالسى ايدى آ، حىقت دە بائى اولور كى
و بوچىلنلرى عىتاب ايدى قە گىرتار قىلگىن بى علم ليك
دور، بىز لىرى خانە دىران پە گىران و بولور وىشى
قىلگىن تىرىپە سىز ليك وچاللىدور، بولور ليك، دورىپىز ليك،
اسارت قىرورورور، و خوار ليك لىر مە ئىلم سىز ليك

دى تىرىپە ليك نى مېو سى و تىببە سى دور، دىنا قە تىز
ئىلگىن خان قلم واساس سى ايك تىز قىلدى، اسېر
دورون بولگىن لىرە بىلم لىكىن، ماداپىكە بىز لىر،
تىرىپە سى وىك لىرى لىر، اوتوتى مېز، بوللر قە تىز
خادە لىر وىشەنلىك لىر ارا مېزە داپىا كىم، تىزما بولسا
كوك، بوللر لىر بولسا تىبە اوتوتق و اوتوتق دىن
بىشە علاج بولدىور، الله نىق بىشە لىر قە پىشە عىرت
دور لىر قە سىز بولگى،
پىستوف (امىراد) مېدا، تورمە، موشا (چونا لى دور)
۵ بىزە لىر ۵
اشخاص كوك آدم لى
باي — ۵۰ بىش، حىقتىلىق كورە لىق
ئاشراد — بائى اوغلى تون بىش با ۱۷ بىش، ئاسىرور
داللا — بىكى كوك ليك بولسا ۳۰ بىش، ئاسىرور
شبالى — (آوردىا لىسە) اوردىچە اوزوگان مىن سىلانى
غىرالە — بائى مېوزا و عىرسى ۱۸-۲۰ بىش،
تىگىرىل — (بايى قانلى) مشترك لىسە لىر، ئاشراد
دولت ايله لىر (بوزىلە لىر) قىر مېدە كرا و ئاشراد لىر
ليزه — روس خانلىق قىسە كىلىنە، ماسرىنا
لوتون — ارىش مېشالە سى، ئاشراد لىر
پىستوف لىر، بىشە بىشە بىشە ۲ نىرال، ۳ نىرال، ۴ نىرال
مېدا بىشە سى،
باي بولمە — خانلىق ۳۵-۳۰ بىش، **اوزە اېرور**

- ۶۸ ❦
- برللی شیره بار نان دستورخان .
 های نیک بیاله . چلم
 مهبانخانه شه کرک لیک گلیم کوربه بستوق .
 بانس باناق اسبک دکروات .
 برکلتک .
 برادون شیشه سو دکواس]
 بیش آئن ایستان .
 برضتوق .
 برمهیان اچینه پلغه اوخشاش نبرسه .
 برکنه بهاق .
 برلیانجه .
 ستوقی آهاتورگن نیبور اسباب .
 مکمل بوستوق لباس .
 ۳ پلنسه ایسکی مکمل لباس .
 ۲ تراول کانه گی .
 ۱ هوشنک .
 ۱ شغشغه .
 ۱ کلب .
 ۱ قول کشینی .
 نام .

- عربیستان قهربروشتر ایستان اثرلری
 الفیه مکتب اسلامیه - قرسی - ۲۰ صحیفه قلن مئله ۱۵ تین
 کتابت الاطفال - قرق قنر فارسی . ونورکی انشا وهرنوع مکتوبات
 فی محوی دور . ۳۶ صحیفه ۱۵ تین
 عملیات اسلامیه - تورکی : دین . مذهب نماز دوره حج ذکوة
 وعقیقه دن بیان ایثار ۳۶ صحیفه ۱۵ تین
 مختصر تاریخ اسلام - تورکی . ظهور اسلام دن امویه ظهورینه
 قمر بیان ایثار ۲۸ صحیفه ۱۵ تین
 جفرانیاه عمران دروسی - ۸۸ صحیفه مصور فارسی ۲۵ تین
 منتخب جفرانیاه عمومی - ترکی ، ۱۲۴ صحیفه مصور ۷۵ تین
 آینه - ژورنالی تورکی . دولتی مصور ۳۲۲ صحیفه ۱۵ تین
Yasniy miraziyev knizhnicina (1911-1912) . 411 18 11 .
 بقینه طبع دن چپته نورگان اثرلر : (تورکستان ، بخارا ،
 خیره خریلماس) - مصلای خله مصور
 (اوریغ . بیک رحمد خانه سن) تورکی ، مصور ۳۰ تین
 کتابچیلر اوچون یوزده یگرمه بئش تئزول قیلر تور .
 بالاداکل اثرلرینک تورکستان ده ساتیله تورگن برلری سرتند :
 ناشری اورینده . "کتابخونه حاجی قرمان قابل جان اولغیله
 Самарканд ، книжный магазин "ЗНАНИЕ".
 بخارا : میرزا عزیز عتیقه چی هم لازار وی کلبی ده
 خوقند : م . و . پالی کار بار . بوی ده هم کی آسک نوروزک دینی ده
 هم و . فد . کلزونیکیک ، هم آ . ایلوکروف ده
 انجیمان : آنه خان نظرنامه بئف هم عمد اسماعیلف ده
 تئیلان : اسحاق شریفوی ده
 تاشکند : تورکستان کتب خانه سینده هم رسول رحیفف ده
 بئش صوم دن کم . نالور برلما . بئش صوم غمه بوچته مرده سی
 بواریب سهرای قیاسی ممکن دور
 Адрес: Самарканд , Ревлютинская улица собственного дома, № 9.
 Вилитъ-Харна Бабурде. Телефонъ № 250.